

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК 330.146:330.368

МАСЬКО АННА МИКОЛАЇВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ КОНКУРЕНТНИХ
ВІДНОСИН**

08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки»

08 «Економічні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

A.M. Масько

Науковий керівник:

Герасименко Анжеліка Григорівна,
доктор економічних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Масько А.М. Інститут державної влади в системі конкурентних відносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки. – Київський національний торговельно-економічний університет, Київ, 2020.

Дисертація присвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню ролі та місця інституту державної влади в системі конкурентних відносин на окремих ринках та в економіці загалом, а також розробці на цій основі пропозицій щодо реформування інституційного середовища конкуренції.

У роботі досліджено інституційну природу влади, яка детермінується правилами, що діють в економічній системі, їх суспільним визнанням й готовністю економічних акторів коритися цим правилам, а також системою організаційно-правового забезпечення їх виконання. Еволюція інституційної функції влади свідчить про прагнення економіки забезпечити баланс впливів різних носіїв влади: окремих економічних суб'єктів, соціальних груп, держави. При цьому вона завжди проявляється через формування певного набору субінstitутів, покликаних посилити її і закріпити, сформувати вузький коридор допустимих дій об'єктів влади, з одного боку, та забезпечити поширення свого детермінуючого впливу на якомога ширший ареал економічних акторів та видів їх діяльності, з іншого. Державна влада для цього створює множину нормативних актів та регуляторних органів, покликаних проконтролювати їх дотримання; економічна – систему обмінних пропорцій, контрактів, що їх закріплюють, прийнятих господарських практик, тощо; соціальна – громадських інститутів впливу та протидії зловживанням владою з боку інших її носіїв.

Ретроспективний аналіз системи економічних вчень ілюструє циклічну зміну балансу влад в економічній системі. На зростаючій гілці циклу Кондратьєва традиційно зароджувалися ті економічні школи, що

обґрунтовували зміщення відповідного балансу в бік ринку та послаблення владних позицій держави (класична політична економія, неокласика, монетаризм та ін.), тоді як на спадній – ті, що вимагали посилення останніх (історична економічна школа, марксизм, кейнсіанство, неоінституціоналізм тощо).

Множину моделей інституційної взаємодії між державною і економічною, ринковою владою систематизовано за ознакою балансу їх взаємовпливу. Виділено дві основні групи моделей: (1) моделі інституційного домінування держави, в яких провідна роль відводиться державній владі, що в ході формування інституційного середовища ринку балансує лобістські ініціативи множини незалежних ринкових акторів, які конкурують між собою (моделі дорожньої каси, політичного торгу); (2) моделі спільної інститутотворчості, що об'єднує моделі, які характеризуються співрозмірністю впливів державної та економічної, ринкової влади, проявляючись у спільній інститутотворчій діяльності на користь залучених до неї ринкових акторів та на противагу інтересам інших учасників ринку (моделі регуляторного захоплення, бюрократії). Перша група моделей є більш сприятливою для розвитку конкурентних відносин порівняно з другою, що слід враховувати в ході формування, удосконалення та реалізації конкурентної політики.

У ході дослідження встановлено, що основними напрямами впливу інституту державної влади на розвиток конкурентних відносин є: (1) формування та реалізація конкурентної політики держави; (2) формування і експлуатація адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції; (3) формування та реалізація системи державного регулювання ринків природної монополії.

Дослідження еволюції конкурентної політики в Україні дозволило переглянути існуючі підходи до її періодизації. У дисертації запропоновано перехід від послідовного до кумулятивного аналізу її еволюції й виокремлено три основні етапи розвитку конкурентної політики в Україні: (1) демонополізація та формування конкурентного середовища в

підприємницькій діяльності (1991 – 1999 рр.); підтримка та розвиток конкурентного середовища в підприємницькій діяльності (2000 – 2013 рр.); розширення сфери дії конкурентної політики, зміщення її фокусу на протидію інституційному монополізму (2014 р.- до.т.ч.).

Детерміновано недостатню ефективність сучасної конкурентної політики в Україні щодо протидії інституційному монополізму, насамперед в частині зниження адміністративних бар’єрів для потенційної конкуренції. Для подолання відповідної регуляторної неспроможності запропоновано розглядати адміністративні бар’єри для потенційної конкуренції як формальні чи неформальні вимоги та/або обмеження для суб’єктів господарювання на здійснення окремих видів господарської діяльності, визначених у нормативно-правових актах чи висунутих представниками державної влади, виконання яких потребує додаткових витрат для суб’єктів господарської діяльності. На відміну від поширених практик їх детермінації такий підхід дозволяє врахувати не тільки дію правових чи процедурних обмежень, але й неформальних обмежень для конкуренції, таких як корупція, бюрократизм, інформаційна асиметрія й інформаційні маніпуляції тощо.

Для мінімізації негативного впливу інституційного монополізму на конкурентні відносини в галузях природної монополії в дисертації запропоновано реформувати структуру вітчизняних природно монопольних галузей, забезпечивши їх функціонування в умовах вертикального відокремлення природно монопольних і потенційно конкурентних видів діяльності. Визначено траєкторію та алгоритм відповідного реформування в залежності від стартових регуляторних умов, що передбачає послідовність таких кроків: (1) створення незалежного регулятора в галузі; (2) часткове вертикальне відокремлення за моделями ІТО чи ISO; (3) повне верикальне відокремлення на засадах права власності; (4) приватизація компаній – учасниць потенційно конкурентних ринків у структурі природно монопольної галузі; (5) їх дерегуляція, запровадження конкурентного механізму ринкового саморегулювання. При цьому, природно монопольний сегмент слід залишити

регульованим. У дисертації систематизовано підходи до державного регулювання природної монополії в межах кожної із моделей організації природно монопольної галузі, а отже – на кожному з етапів реформи.

У галузях, що не відносяться до природно монопольних, баланс влади держави і ринку повинен ще більшою мірою зміститися в бік останньої. Інструментом такого зміщення в дисертації визначено дерегуляцію. Виокремлено такі напрямки дерегуляції економіки в Україні: скасування неефективного та застарілого регулювання; забезпечення прозорості та узгодженості регуляторної бази; гармонізація національного законодавства до вимог ЄС. У межах кожного з напрямів розроблено конкретні пропозиції щодо його реалізації.

Визначено, що реформування формальної складової інституційного середовища конкуренції в Україні потребує доповнення реформуванням неформальної, зокрема, шляхом інтенсифікації адвокатування конкуренції зусиллями всієї множини бенеферціарів її розвитку, надання їм статусу суб'єктів адвокатування, що в своїй взаємодії забезпечуватимуть баланс інтересів і мультиплікативний приріст конкурентної культури в суспільстві.

Розроблено механізм адвокатування конкуренції в системі органів державної влади, що поєднує множину інструментів адвокатування, зокрема: погодження та роз'яснення нормативно-правових актів, надання адресних рекомендацій щодо запроваджених органами державної влади регуляторних інститутів, відкриту дискусію по антиконкурентних справах та аргументацію прийнятих Антимонопольним комітетом України рішень, їх експертизу, а також різноманітні освітні заходи – тренінги, майстер-класи, організацію дискусійних платформ від онлайн майданчиків до тематичних конференцій, доступних різним його суб'єктам, доводячи результати дослідження до рівня конкретних пропозицій щодо покращення інституційного середовища конкуренції в Україні.

Ключові слова: інститут державної влади, конкурентні відносини, конкурентна політика держави, адміністративні бар'єри для потенційної конкуренції, природна монополія, адвокування конкуренції.

SUMMARY

Masko A.M. State power institute in the system of competitive relations. – Manuscript.

The thesis to obtain the scientific degree of “candidate of science” in Economics under the specialty 08.00.01 economic theory and history of economic thought. – Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, 2020.

The thesis is devoted to the theoretical and methodological substantiation of the role and place of the institute of state power in the system of competitive relations in certain markets and in the economy at large, as well as the development of the recommendations for reforming the institutional environment of competition on this basis.

The thesis investigates the institutional nature of power, which is determined by the rules that operate in the economic system, their public recognition and the willingness of economic actors to obey these rules, as well as the system of legal support for their implementation. The evolution of the institutional function of the state testifies to the desire of the economy to balance the impact of different power holders: economic entities, social groups, and the state. At the same time, it is always manifested by the formation of a certain set of sub-institutes, intended to strengthen it and consolidate, to form a narrow corridor of permissible actions of the objects of power, on the one hand, and to ensure the expansion of its determinative impact onto the widest range of economic actors and their activities on the other. For this purpose, the state power creates a set of normative acts and regulatory bodies designed to monitor their compliance; economic one provides a system of exchange proportions, contracts that fix them, common economic practices etc.; social one provides public institutions to counteract abuse of power by its other holders.

The retrospective analysis of the economic thoughts illustrates the cyclical change in the balance of power in an economic system. On the growing branch of the Kondratiev cycles, traditionally, those economic schools were born, which justified the shifting of the corresponding balance towards the market power and the weakening of the state power (classical political economy, neoclassicism, monetarism, etc.), while on the downward one, the ones demanded state power strengthening: historical school of economics, Marxism, Keynesian economics, new institutionalism, etc.).

The scope of the models of institutional interaction between state and economic, market power are classified according to the balance of their mutual impact. There are two main groups of the models: (1) models of institutional dominance of the state, where the leading role is given to the state power, which in the course of creating the institutional environment of the market balances lobbying initiatives of many independent market actors that compete with each other (tollbooth model, political bargaining); (2) models of joint building of institutes that integrates models characterized by the proportionality of the impact of state and economic, market power, manifesting in their joint activities to create institutes for the benefit of market actors involved and against the interests of other market participants (models of regulatory capture, bureaucracy). The first group of models is more favorable for the development of competitive relations than the second one. It should be taken into account, while development and implementation of competition policy.

The study has found that the main directions of influence of the institute of state power on the development of competitive relations are: (1) development and implementation of state competition policy; (2) erection and exploitation of administrative barriers to potential competition; (3) development and implementation of the system of state regulation of natural monopolies.

The research of the evolution of competition policy in Ukraine let us review existing approaches to its periodization. The thesis grounds a transition from the consistent to the cumulative analysis of its evolution and identifies three main stages of development of competition policy in Ukraine: (1) demonopolization and creation

of the competition environment (1991 - 1999); support and development of competition environment (2000 - 2013); shifting the focus competition policy to counteracting institutional monopolism (2014 – to our days).

Inefficiency of current competition policy in Ukraine to counteract institutional monopolism has been determined, first of all, as regards its inability to reduce administrative barriers to potential competition. In order to overcome the relevant regulatory failure, it is recommended to consider administrative barriers to potential competition as formal or informal requirements and / or restrictions for economic entities to carry out certain types of economic activity identified in regulatory acts or put forward by public authoritiesm which ask business entities to bear additional costs. In contrast to the common practice of their determination, this approach takes into account not only the effect of legal or procedural restrictions, but also informal restrictions on competition, such as corruption, bureaucracy, information asymmetry and information manipulation, etc.

In order to minimize the negative impact of institutional monopolism on competitive relations in the natural monopoly branches, it is recommended to reform the structure of domestic natural monopoly branches, ensuring their functioning under the conditions of vertical separation of naturally monopolistic and potentially competitive activities. The trajectory and algorithm of the corresponding reforming, depending on the starting regulatory conditions, are determined, which implies a sequence of the following steps: (1) creation of an independent regulator in the industry; (2) partial vertical separation by ITO or ISO models; (3) complete vertical separation based on ownership; (4) privatization of companies participating in potentially competitive markets as a part of the naturally monopoly sector; (5) their deregulation, introduction of a competitive mechanism of market self-regulation. The naturally monopolistic segment should be left regulated. In the thesis the approaches to the state regulation of the natural monopoly are systematized within each model of the organization of the natural monopoly branch, and therefore - at each stage of the reform.

In industries that are not naturally monopolistic, the balance of power between the state and the market must shift even more towards the latter. Degrelation is defined as an instrument of such bias in the thesis. The following areas of economic deregulation in Ukraine are highlighted: the abolition of inefficient and outdated regulation; ensuring the transparency and coherence of the regulatory framework; harmonization of national legislation with EU requirements. Within each of the areas specific recommendations for its implementation have been elaborated.

It is determined that the reform of the formal component of the institutional environment of competition in Ukraine needs to be complemented by the reform of the informal, in particular, by intensifying the competition advocacy with the efforts of all the many beneficiaries of its development, giving them the status of advocates. Their interaction will bring us to the balance of interest to society and provides multiplicative growth of competition culture.

The mechanism of competition advocacy in the system of public authorities has been developed, which combines many advocacy instruments, in particular: approval and clarification of legal acts, provision of targeted recommendations on regulatory institutes introduced by public authorities, open discussion on anti-competitive issues and arguments used by the Antimonopoly Committee of Ukraine to provide case-by-case solutions, their expertise, and various educational activities - trainings, workshops, organization of online open access discussion platforms and thematic conferences. The result of the study is specified in concrete recommendations for improving the institutional environment of competition in Ukraine.

Keywords: state power institute, competitive relations, state competition policy, administrative barriers to potential competition, natural monopoly, competition advocacy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях України, у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, які включені до міжнародних наукометрических баз даних:

1. Масько А.М. Генезис поглядів на роль держави в економіці // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. Випуск 1 (111), 2017. - С. 35-49. (0,91 ум. друк. арк.)
2. Масько А.М. Адміністративні бар'єри для розвитку конкуренції в Україні // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Випуск 29-1/2018, 2018. – С. 14-18. (0,57 ум. друк. арк.).
3. Масько А.М. Сутність та місце інституту державної влади в економічній системі // Економічний вісник Національного гірничого університету. Випуск № 3 (63), 2018. – С. 72-76. (0,52 ум. друк. арк.).
4. Масько А.М. Державна допомога суб'єктам господарювання: державне регулювання в Україні та європейський досвід // Науковий журнал «Прічорноморські економічні студії». Випуск 38/2019, 2019. – С. 16-23. (0,76 ум. друк. арк.).
5. Масько А.М. Реформування залізничного транспорту в Україні // Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку». Випуск № 33/2019, 2019. (0,72 ум. друк. арк.).
6. Герасименко А. Г., Масько А. М. Моделі взаємодії держави та ринку: інституційний аспект // Економіка та держава. Випуск № 8, 2019 – С.12-18. (у співавторстві; 0,6 ум. друк. арк.; особистий внесок автора – виокремлення множини моделей інституційної взаємодії держави і ринку, які різняться передумовами формування та економічною природою, здійснення детального аналізу таких моделей інституційної взаємодії

держави та ринку як: регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії, моделі політичного торгу Беккера та дослідження прикладів поширення описаних моделей в національній економіці та в економіці зарубіжних країн – 0,38 ум. друк. арк.).

в інших виданнях:

7. Масько А.М. Дерегуляція як напрям розвитку ринків небанківських фінансових послуг в Україні // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України». К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. – С. 185-186. (0,08 ум. друк. арк.).
8. Масько А.М. Обґрунтування ролі держави в регулюванні ринкової економіки // Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції економічного спрямування «Концепції економічного розвитку країни». Тернопіль, 2016. – С. 33-35. (0,11 ум. друк. арк.).
9. Масько А.М. Державно-приватне партнерство як інструмент розвитку економіки України // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Перспективні напрями та сучасні тенденції розвитку економіки країни». О.: ЦЕДР, 2017. – С. 6-9. (0,2 ум. друк. арк.).
10. Масько А.М. Формування конкурентної політики в Україні // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрями модернізації економіки та фінансової системи країни: реалії та можливості в умовах євроінтеграції». З.: Запорізька державна інженерна академія, 2019. – С. 6-9. (0,2 ум. друк. арк.).
11. Масько А.М. Державне регулювання природних монополій // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Наука та інновації як основні шляхи вдосконалення економічного потенціалу країни». Л.: ЛЕФ, 2019.- С. 7-8. (0,14 ум. друк. арк.).

- 12.Масько А.М. Розвиток конкурентного середовища у сфері здійснення публічних закупівель // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених– К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2019. – С. 6-9. (0,16 ум. друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	25
1.1. Сутність інституту влади	25
1.2. Генезис наукових поглядів на роль державної влади у ринковій економіці	41
1.3. Моделі інституційної взаємодїї держави і ринку	54
Висновки до роздлу I	72
РОЗДЛ II. АНАЛЗ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ НА РОЗВИТОК КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН	74
2.1. Конкурентна політика держави	75
2.2. Адміністративні бар'єри для потенційної конкуренції	99
2.3. Державне регулювання ринків природних монополій	117
Висновки до роздлу II	139
РОЗДЛ III. ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛОВАННЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА КОНКУРЕНЦІЇ	142
3.1. Організаційно-правове забезпечення дерегуляції економіки	142
3.2. Реформування структури природно-монопольних галузей та системи їх державного регулювання	159
3.3. Адвокатування конкуренції в системі органів державної влади	175
Висновки до роздлу III	192
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	199
ДОДАТКИ	236
Додаток А. Організаційно-правове забезпечення функціонування природніх монополій в Україні	237

Додаток Б. Контент-аналіз нормативно-правової бази, що регламентує діяльність органів державної влади в Україні, на предмет її спрямованості на розвиток конкуренції	241
Додаток В. Світовий досвід адвокатування конкуренції	245

ВСТУП

Актуальність теми. Трансформація економічної системи України, змінивши основи господарювання, привела до зміни місця і ролі держави й державної влади в економіці загалом та в окремих її галузевих і функціональних складових, а також до появи нових, нехарактерних радянському періоду розвитку вітчизняної економіки сфер прояву державної влади. До останніх слід віднести систему конкурентних відносин, що сформувалася останніми роками в економіці України, та яка через свою динамічність і відкритість до зовнішніх впливів підлягає перманентній видозміні. Якщо в першій половині 1990-х років роль держави у формуванні та розвитку конкурентних відносин була переважно прямою, втілюючись через конкурентні стратегії численних підприємств державної форми власності, а наприкінці 1990-х – початку 2000-х років – через засоби прямого (часто ручного) державного регулювання ринків, то сьогодні вона змістилася у переважно інституційну площину, передбачаючи опосередкований вплив держави на розвиток конкурентних відносин через формування умов та правил конкуренції. Рівність останніх є ознакою ефективного інституційного середовища розвитку конкуренції, тоді як нерівність – джерелом формування ринкової влади окремих суб'єктів господарювання та пов'язаного з цим скорочення виробничої, розподільчої і адаптивної ефективності національної економіки, втрат суспільного добробуту.

Проблеми ефективності інституційного середовища конкуренції значною мірою є питанням балансу влад (державної, економічної, соціальної), що склався у відповідній економічній системі. При цьому лише державна влада в цій тріаді має набір формальних інструментів для реалізації детермінуючого впливу на конкурентні відносини через призму своєї легітимної здатності на створення інституційного середовища: прийняття нормативно-правових актів, створення регуляторних органів тощо. Нестійкість державних інститутів до

зовнішніх викликів призводить до того, що державне регулювання не завжди реалізується в інтересах суспільного блага, а навпаки – може стати інструментом максимізації ренти носіїв державної чи економічної, ринкової влади, посилюючи невизначеність впливу держави на систему конкурентних відносин.

Теоретико-методологічні засади дослідження інституту державної влади в економічній системі, його взаємодії з множиною ринкових інститутів знайшли своє відображення у працях таких зарубіжних вчених, як Г. Бекер, Ж. Беланже, Е. Бем-Баверк, С. Боулес, Дж. Б'юкенен, О. Вільямсон, У. Гамільтон, Дж. К. Гелбрейт, Г. Гінтіс, Дж. Коммонс, Т. Мен, Ж.-Л. Міге, Дж. Мілль, А. Монкретьєн, В. Нісканен, Д. Норт, В. Ойкен, С. Пельцман, Ф. Перру, Д. Рікардо, Т. Ромер, А. Сміт, Дж. Стіглер, Ж. Тіроль, Е. Тоффлер, Ф. Хайек, Д. Янг, Є. Ясін та ін.

В Україні відповідну проблематику досліджували В. Венгер, Т. Виголко, В. Геєць, Л. Головко, В. Дементьев, Л. Дідківська, О. Дlugопольський, Я. Жаліло, Д. Задихайлло, Г. Задорожний, Ю. Зайцев, Ю. Кіндзерський, І. Малий, О. Міняйло, Г. Пилипенко, В. Точилін, В. Якубенко та ін. Більш адресно питання інституційної детермінації конкурентних відносин розкриті в роботах А. Бойко, Ю. Боровик, І. Вініченка, А. Герасименко, І. Гончарук, А. Ігнатюк, А. Келічавого, О. Костусєва, В. Лагутіна, Н. Михальчишин, Ю. Росецької, Г. Скорик, Ю. Уманціва, Г. Філюк та ін.

Проте цими дослідниками не ставилося завдання комплексного дослідження ролі та місця інституту державної влади в системі конкурентних відносин, визначення інституційної функції держави щодо формування і підтримання дієвого конкурентного середовища, оцінки ефективності її виконання і перспектив підвищення останньої, що обумовило вибір теми дисертації, її мету та логіко-структурну побудову.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт Київського національного торговельно-економічного університету. Результати

дисертаційного дослідження відображені у таких темах науково-дослідних робіт: «Розвиток конкуренції на внутрішньому ринку України» (номер державної реєстрації НДР 0113U000522, довідка № 1446/24 від 20.06.2019), в межах якої автором детерміновано міру поширеності та рівень адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції на внутрішньому ринку України; «Соціально-економічні ефекти державного регулювання внутрішнього ринку в умовах євроінтеграції України» (номер державної реєстрації НДР 0115U000567, довідка № 1469/20 від 24.06.2019), де особисто автором класифіковано економічні моделі взаємодії інституту держави та суб'єктів господарювання, детерміновано напрями дерегуляції економіки України, охарактеризовано вплив дерегуляційних ініціатив на розвиток конкурентних відносин; «Державне регулювання внутрішнього ринку в умовах глобальної конкуренції» (номер державної реєстрації НДР 0118U000046, довідка № 1447/24 від 20.06.2019), особистий внесок здобувача полягає у здійсненні теоретико-економічного дослідження ролі та місця інституту державної влади в економіці в умовах її трансформації під тиском внутрішніх та зовнішніх чинників впливу, а також у детермінації механізмів взаємного впливу між інститутами державної влади і конкуренції.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування ролі та місця інституту державної влади в системі конкурентних відносин на окремих ринках та в економіці загалом, а також розробка на цій основі пропозицій щодо реформування інституційного середовища конкуренції.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- детермінація змісту інституту влади;
- аналіз тенденцій еволюції наукових поглядів на роль державної влади в умовах циклічного розвитку ринкової економіки;
- систематизація моделей інституційної взаємодії держави і ринку;
- періодизація розвитку конкурентної політики в Україні, обґрунтування завдань та пріоритетних напрямів її реалізації на кожному етапі;

- визначення змісту, форм та міри поширеності адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції на ринках України, детермінація вектору їх впливу на конкурентні відносини;
- оцінка конкурентних ефектів державного регулювання ринків природної монополії як об'єктивної альтернативи їх ринкового саморегулювання;
- визначення основних напрямів, способів та системи організаційно-правового забезпечення дегрегуляції економіки України з метою покращання інституційного середовища розвитку конкурентних відносин;
- детермінація траєкторії структурного реформування природно-монопольних галузей та системи їх державного регулювання в Україні;
- розроблення механізму адвокатування конкуренції у системі органів державної влади України.

Об'єктом є інститут державної влади як один з базових регуляторів множини економічних відносин.

Предметом є детермінуючий вплив інституту державної влади на систему конкурентних відносин.

Методи дослідження. Для досягнення мети дисертаційної роботи та вирішення поставлених завдань використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: системного аналізу та синтезу, наукового абстрагування, індукції та дедукції, історичного та логічного підходів – для визначення сутності влади та моделей інституційної взаємодії держави і ринку (п. 1.1, п. 1.3); аналітичного групування – для систематизації останніх (п.1.3); ретроспективного, порівняльного аналізу – для дослідження еволюції наукових поглядів на роль державної влади у ринковій економіці (п. 1.2).

Методи інтегрального та порівняльного аналізу, функціонально-логічний та причинно-наслідковий аналіз сприяли дослідженню природи державного регулювання ринків природної монополії (п. 2.3), а також розробленню пропозицій щодо його реформування (п. 3.2).

Економіко-статистичні методи застосовано для аналізу офіційних статистичних даних і звітів Антимонопольного комітету України, даних Звітів про стан глобальної конкурентоспроможності, Рейтингів легкості ведення бізнесу з метою встановлення абсолютноного рівня та оцінки динаміки зміни адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції, а також зміни структурних передумов розвитку конкуренції на ринках України (п. 2.1, п. 2.2).

Методи прогнозування, узагальнення, перехід від абстрактного до конкретного використано для розробки практичних рекомендацій щодо державного стимулювання розвитку інституційного середовища конкуренції в Україні (п. 3.1–3.3).

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять закони України, підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України у сфері конкурентної політики та регуляторної діяльності, аналітично-довідкові матеріали Антимонопольного комітету України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Державної регуляторної служби України, міжнародних інформаційно-аналітичних агентств, статистична звітність Державної служби статистики України, а також монографічні дослідження та публікації зарубіжних і вітчизняних економістів, матеріали міжнародних науково-практических конференцій, інформаційних порталів та офіційних сайтів, розміщені в інтернеті.

Наукова новизна основних положень і одержаних автором результатів, що виносяться на захист, полягає в такому:

вперше

- систематизовано моделі інституційної взаємодії держави і ринку, які пояснюють природу провалів державного регулювання, за ознакою балансу взаємного впливу державної та економічної влади. Виділено дві групи: (1) моделі, що ілюструють інституційне домінування держави над дисперсною множиною економічних акторів, які змагаються між собою за запровадження сприятливого для них інституційного середовища; (2)

моделі, які пояснюють механізми спільної інститутотворчості суб'єктів державної і економічної влади в цілях довгострокової максимізації політичної та економічної ренти шляхом її вилучення у речі учасників ринку. Обґрунтовано більшу сприятливість першої групи моделей розвитку конкурентних відносин на задіяних ринках порівняно з другою та доцільність відповідного реформування регуляторного середовища в Україні;

удосконалено:

- методологічний підхід до періодизації розвитку конкурентної політики в Україні, що передбачає відмову від загальноприйнятого послідовного на користь кумулятивного аналізу її еволюції та виокремлення трьох основних етапів останньої: демонополізація та формування конкурентного середовища у підприємницькій діяльності; підтримка та розвиток конкурентного середовища у підприємницькій діяльності; розширення сфери дії конкурентної політики за межі підприємницького середовища, зміщення її фокусу на протидію інституційному монополізму, що краще, ніж існуючі аналоги, відповідає сучасним трендам трансформації викликів для конкурентної політики держави;
- наукові уявлення щодо економічного змісту адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції, зокрема йдеться про його розширення шляхом виходу за усталені межі суто правових обмежень для здійснення господарської діяльності, насамперед, завдяки врахуванню таких неформальних інститутів, як корупція, бюрократизм, інформаційна асиметрія й інформаційні маніпуляції тощо. Це дає змогу більш повно оцінити деформуючий вплив держави на систему конкурентних відносин унаслідок запровадження адміністративних бар'єрів, пояснюючи невідповідність між переважно позитивною динамікою кількісних індикаторів рівня адміністративних бар'єрів та переважно негативною динамікою підприємницьких оцінок їх впливу на конкурентні відносини на українських ринках;

- теоретичні засади адвокування конкуренції у системі органів державної влади в частині розширення кола суб'єктів адвокування, що, на відміну від існуючих підходів, охоплюють не тільки систему органів конкурентної політики держави, але й інші державні інституції, ринкових акторів, експертну спільноту, громадськість, забезпечуючи в такий спосіб баланс інтересів різних інституційних суб'єктів, а також у частині систематизації численних інструментів адвокування конкуренції у межах єдиного механізму, спрямованого на створення чи коригування системи неформальних інститутів для формування конкурентної культури в системі органів державної влади як імперативу стимулювання розвитку економічної конкуренції;

дістали подальшого розвитку:

- детермінація еволюції теоретичних підходів щодо місця і ролі інституту держави у регулюванні економіки циклічною динамікою економічного розвитку, зокрема виявлено чітку залежність між фазами циклів Кондратьєва та ключовими ідеями, нових економічних шкіл, що зароджувалися у відповідні періоди: на зростаючих гілках циклу Кондратьєва відбувалося становлення ринково орієнтованих економічних шкіл, тоді як на спадних – тих, що підтримували державне втручання в роботу економічної системи. Встановлення відповідної залежності допомагає переосмислити роль державного регулювання як автоматичного стабілізатора економічного розвитку;
- теоретико-економічне обґрунтування траєкторії реформування структури природно-монопольних галузей в Україні, що передбачає покрокове запровадження повного вертикального відокремлення природно-монопольних видів діяльності від потенційно конкурентних з подальшою приватизацією і дерегуляцією останніх для збалансування впливу інститутів держави і ринку на економічний розвиток відповідних галузей та суспільний добробут.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що зроблені теоретичні узагальнення та висновки дисертаційного дослідження доведені до рівня методичних розробок та практичних рекомендацій. Зокрема, результати дисертаційного дослідження в частині обґрунтування пріоритетних напрямків дерегулювання економіки на регіональному рівні отримали схвальну оцінку і прийняті до впровадження в діяльності Департаменту економічного розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації (довідка № 02-25/2796 від 29.11.2018).

Пропозиції автора щодо вдосконалення підходів до цінового регулювання та регулювання якості послуг, у тому числі сервісного обслуговування споживачів підприємств житлово-комунального господарства, прийнято до впровадження в діяльності комунального концерну «Центр комунального сервісу» (довідка № 02/8081 від 04.09.2019).

Київська торгово-промислова палата у своїй практичній діяльності використовує розроблену автором систему інструментів адвокатування конкуренції для створення сприятливих умов господарської діяльності, розвитку торгових та науково-технічних зв'язків. У своїй практиці адвокації вона керується авторськими рекомендаціями щодо зниження рівня адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції та покращання доступу суб'єктів господарювання до державної допомоги в Україні (довідка № 1716-1/361 від 13.08.2019).

Окремі положення, висновки та пропозиції, які містяться в дисертаційному дослідженні, застосовувалися в освітньому процесі Київського національного торговельно-економічного університету для підготовки збірника задач з дисципліни «Теорія галузевих ринків» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальностей 051 «Економіка», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 281 «Публічне управління та адміністрування» (довідка № 1459/22 від 21.06.2019).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною та закінченою науковою працею. Усі основні результати

дисертаційного дослідження, узагальнення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно та є науковим доробком здобувача. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертaciї використано лише ті ідеї, положення та висновки, які є результатом самостійної роботи автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати досліджень представлені на 4 міжнародних та 2 всеукраїнських науково-практических конференціях, а саме: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України» (м. Київ, 13–14 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції економічного спрямування «Концепції економічного розвитку країни» (м. Тернопіль, 16 листопада 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перспективні напрями та сучасні тенденції розвитку економіки країни» (м. Одеса, 13–14 жовтня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні напрями модернізації економіки та фінансової системи країни: реалії та можливості в умовах євроінтеграції» (м. Запоріжжя, 9 лютого 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та інновації як основні шляхи вдосконалення економічного потенціалу країни» (м. Львів, 26 червня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові погляди на модернізацію, інноваційні технології та фінансові процеси» (м. Київ, 27 червня 2019 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у 12 наукових працях (з них одноосібних – 11), у тому числі: 6 – у наукових фахових виданнях та у виданнях, включених до міжнародних наукометрических баз даних, 6 – в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 6 ум. друк. арк., з них особисто автору належить 5,6 ум. друк. арк.

Обсяг та структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (317 найменувань) та 3 додатки на 12 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації складає 181

сторінка друкованого тексту, в тому числі 12 таблиць на 8 сторінках та 32 рисунки на 17 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1.1. Сутність інституту влади

Основою економічної системи є певна інституційна база, яка визначає особливості розвитку суспільства. Залежно від того, як сформовані дані інститути – відповідний вплив буде здійснюватися на економіку. Особливе місце в економічній системі займає інститут влади.

Поняття «інститут» в економічній теорії вперше простежується в аналізі Т. Веблен, який розглядає економічні інститути – як втілення звичок людини (закріплення поведінки людини у вигляді інститутів, які визначають подальші економічні відносини) та звичаїв [19].

У. Гамільтон визначав інститут як словесний символ для кращого позначення групи суспільних звичаїв, спосіб мислення, що став звичним та постійним для групи народу та перетворився в звичай. На думку вченого, світ звичаїв та звичок, яким ми слідуємо в нашому житті, являє собою сплетіння і нерозривну тканину інститутів [281].

У свою чергу Д. Норт, розкриваючи поняття інституту, відносить до останнього формальні правила, які з часом піддаються зміні зі сторони держави, неформальні обмеження, які є стійкішими до таких змін та механізми їх примусової реалізації. За Д. Норт інститути - це правила гри, а організації, які представлені фірмою, профспілками, кооперативами, політичними установами, партією, законодавчими органами, - це групи індивідів, пов'язаних спільною функцією. Вчений також пише про зростаючу роль уряду і держави у виконанні функцій освіти, зайнятості тощо [139, с. 14-20].

Д. Норт розмежовує дефініції «інститут» та «організації». Ми вважаємо, що інституту притаманне організаційне оформлення у вигляді організацій, проте визначення інституту лише як організацій, обмежує його сутність.

Інститути є утвореннями, які безпосередньо закріплюють та регулюють економічні відносини, в тому числі – конкурентні.

Дж. Коммонс характеризує інститут як «колективна дія по контролю індивідуальної дії» та зазначає, що розглядає «правові та узаконені інститути». Виконавчі, законодавчі та судові органи забезпечують функціонування «організованої колективної дії» [84, с. 69].

Отже, в економічній теорії не існує єдиного визначення поняття «інститут». Для визначення сутності інституту пропонуємо розглянути його основні ознаки:

1. Поняття «інститут» зазвичай розглядається як результат суспільного визнання та соціалізації, що передбачає логічний процес під час якого відбудуватиметься виведення мікроявиш на макроекономічний рівень.

2. Домінуючу роль у будь-якому інституті займає властивість соціального, проте вона також має як психобіологічні так і природні засади.

3. Поняття «інститут» має тісні зв'язки з легітимними явищами, які мають правове або організаційне оформлення.

4. З економічної точки зору, вирішальним є те, що будь-який інститут є сферою, яка має свої межі існування та є підґрунтям для отримання форм доходу [250].

Керуючись наведеним вище та переосмислюючи зазначені дефініції і ознаки «інституту», вважаємо за доцільне виокремити такі ключові інституційні детермінанти:

- наявність певних правил, здатних визначити можливий коридор дій, наприклад, правових актів, неформальних правил поведінки, звичаїв, усталених практик тощо;
- наявність суспільного визнання, що обумовлює готовність економічних акторів діяти у відповідності з цими правилами;
- організаційне забезпечення дій інституту, як наприклад: державні органи, організації, установи, підприємства, інші утворення.

Покладемо їх в основу подальшого аналізу інституту влади в дисертації.

Д. Норт зазначав, що держава встановлює правила регулювання економічних процесів, від яких буде залежати економічна ефективність. У праці «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» вчений зазначив: «Якщо говорити спрощено, то, припустивши, що держава має у своєму розпорядженні примусову силу, ми повинні визнати, що особи, які керують державою, будуть використовувати цю силу в своїх інтересах за рахунок решти суспільства» [139].

Влада є комплексним, невід'ємним, багатоманітним за формами вияву інститутом соціально-економічної системи. Для розуміння сутності влади як інституту економічної системи проведемо аналіз її відповідності встановленим вище детермінантам.

Влада - одне з найбільш важливих соціальних явищ; вона пов'язана із самою природою людини. Владні відносини притаманні всім громадським системам і людським взаєминам, зазначає Е. Тоффлер [231, с. 560, с. 574]. Підтримуємо думку вченого та додаємо, що економічна система не є винятком. А отже, інститут влади може розглядатися як результат соціалізації та суспільного визнання, детермінуючи готовність дотримуватися запроваджених нею правил поведінки.

На думку М. Вебера, реалізація власної волі у колі суспільних відносин, незалежно від опору інших, і є владою [315]. За Ф. Ніцше влада розглядається як психологічний факт, задоволення потреби людини в самоствердженні, прагнення до влади і є життя [137]. Для Дж.К. Гелбрейта влада - це здатність групи людей чи окремої людини насаджувати свої цілі іншим. Наявність влади породжує питання: хто володіє владою, для яких цілей вона використовується, яким чином можливо досягнути покори інших. В економічному механізмі великих корпорацій, влада належить техноструктурі, і вона, ця влада, зростає разом із зростанням розмірів і зрілістю фірми [32, с. 126].

Як бачимо, у цих визначеннях влади мова йде про здатність владного суб'єкта формувати правила та змушувати інших цих правил дотримуватися, повністю відповідаючи набору ключових інституційних детермінант.

Прагнення до влади закладається на підсвідомому рівні, з народження людини, що є психобіологічним явищем. Проте, реалізація, характер та механізм здійснення влади – це вже соціальний аспект. Лише одиниці здобувають владу в силу як індивідуальних особливостей (фізичного, вольового, розумового розвитку) так і «дозволу» суспільства на реалізацію влади.

Відомий американський політолог Р. Даль запропонував наступну концепцію влади: «А має владу над Б настільки, наскільки може змусити Б робити щось, чого Б в іншому випадку не почав би робити» [265]. П. Моррис описував владу, окрім як спосіб впливу, ще і як процес, який спрямований на зміну когось або чогось [195].

В енциклопедичному словнику з державного управління влада визначена як здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільноті. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори [47].

Влада здійснюється суб'єктом, який свою волю легалізує, закріплює на організаційно-правовому рівні. Наприклад, держава через свій апарат (систему органів влади), видає загальнообов'язкові правила поведінки - закони, в яких визначає права та обов'язки для своїх підданих. Таким чином, влада знаходить своє організаційно-правове оформлення, легітимізацію.

Наведені дефініції дозволили встановити нам інституційну природу влади та її відповідність ключовим інституційним детермінантам:

- встановлення, зміна «правил гри»;
- результат соціалізації та суспільного визнання, що обумовлює готовність об'єктів влади користися волі її суб'єктів;
- оформленість на організаційно-правовому рівні.

Таким чином, інститут влади слід розглядати через множину правил ним утворюваних та способів забезпечення їх дотримання в процесі реалізації волі суб'єкта – носія влади на об'єкт.

Досліджувати феномен влади почали ще в давні часи, проте в економічній науці його почали використовувати порівняно недавно. У політекономії поняття «влада» з'явилось тільки в XIX столітті в роботах Карла Маркса і розглядалось як характеристика економічних відносин капіталізму. Карл Маркс в своїх працях не проводив спеціального аналізу влади як окремої категорії економічної теорії, проте він характеризував виробничі відносини капіталізму через відносини влади, панування і примусу, що в свою чергу детермінує поведінку «виробничого класу» та «капіталістів», яким вони є підконтрольними [34].

Слід відзначити, що вчені-економісти по різному розглядали владу в економіці та економічних відносинах.

Ф. Перру, досліджуючи проблеми влади в економіці, поклав в основу своєї теорії принцип «економічного домінування». Домінуючий ефект є проявлом вираження влади в економічних відносинах. Асиметричний плив одних економічних агентів, фірми, нації на інших, які не володіють сильною владою, і є ефектом домінування. Економіка займається пошуком не тільки прибутку, але і влади. Ф. Перру вважав, що фірми або групи фірм, що володіють владою, можуть застосовувати різні способи використання примусу в спробі змінити економічне середовище і поведінку своїх конкурентів або ж модифікувати «правила економічної гри» для власної користі [295].

Економісти неокласичного напряму визнають присутність влади в недосконалому ринку, де існує контроль за цінами монополій або уряду.

У своїй роботі «Влада і економічний закон» Е. Бем-Баверк протиставляє вплив влади та економічних законів на господарську поведінку. Вчений розглядає владу в економіці як насильницьке вторгнення соціальних сил, які, врешті-решт, руйнуються природними економічними законами. Існує беззаперечна перевага економічних законів над інституційними факторами. А тому, державна влада не може нав'язувати свою волю тривалий час та перемагається врівноважуючою силою, яка має чисто економічну природу [123].

Не можемо погодитися із твердженням того, що влада має нетривалий характер та повністю руйнується економічними законами. Влада може використовувати економічні закони, пристосувавшись до них та реалізовувати власні цілі.

Австрійські економісти протягом тривалого часу приділяли особливу увагу запереченню важливості влади для пояснення функціонування конкурентної ринкової економіки. Ставлення австрійської школи до проблеми влади неодноразово піддавалося критиці в економічній літературі. Так, Д. Янг пише, що в австралійській економічній теорії розглядають природу влади, але не надають важливого значення для економічних процесів [317, p.95].

До результатів прояву влади в економічній системі можна відноситися негативно, проте, на нашу думку, не потрібно применшувати значення влади в розвитку конкурентної ринкової економіки. В. Ойкен справедливо стверджував про сильну боротьбу за владу, яка присутня в господарській системі [143].

На нашу думку, заперечувати факт присутності влади неможливо, проте ефект наявності владного аспекту може бути різним для економічних процесів: як позитивний так і навпаки - негативним. У ринковій економіці активним суб'єктом є держава, яка виконує ряд функцій – економічну, соціальну, правову тощо. Саме від якості виконання покладених на неї завдань, здатності створити ефективне інституційне середовище для розвитку конкурентних відносин, швидкості реагування державного апарату на сучасні загрози та виклики – і буде визначатися ефективність присутності держави в економіці.

В. Ойкен пише, що правильним економічним порядком є економічний порядок повної конкуренції, який реалізується тільки в тому випадку, якщо всі учасники ринкових відносин будуть позбавлені можливості змінювати правила на ринку. При цьому силою, що встановлює порядок, на його думку повинна виступати саме держава, яка діє у відповідних правових рамках, задаючи форму ринку, тобто ті правила гри, за якими ведеться господарство та орієнтується на наступних принципах:

1) політика держави повинна бути націлена на те, щоб розпустити економічно владні угруповання або обмежити їх функції;

2) політико-економічна діяльність держави орієнтується на створення форм економічного порядку, а не на регулювання економічного процесу.

Дані два принципи є нерозривними та складають єдине ціле. Як висновок, В. Ойкен зазначає, що хоча сучасна держава і не є достатньою силою, яка встановлює порядок, вона могла б стати нею. Разом із цим, помилковим є уявлення про державу як про єдиного і всесильного покровителя всіх економічних звершень, настільки ж неправильним є сприйняття держави як негативного владного угрупування. В економіці необхідно боротися саме із владними угрупуваннями, а не із зловживаннями монопольною владою, відводячи роль суб'єкта такої боротьби державі в сукупності її інститутоутворюючих елементів [142, с. 188-190].

При цьому, погоджуючись із вченим відзначаємо, що держава не повинна втручатися в регулювання економічних процесів, її роль полягає в іншому – регулюванні форм, створення відповідних механізмів та контролі за їх виконанням суб'єктами господарювання. Тобто, йдеться про формування ефективного інституційного середовища.

Служно в даному випадку підкреслює роль держави Ф. Перру - як централізованого органу, що за стану існування економічної нерівності, переваги домінування будь-якого економічного агента на ринку, може приймати рішення та реалізовувати коротко- та довгострокові програми для врегулювання ситуації на ринку [153].

Концепція «врівноваження влади» Дж. К. Гелбрейта показує роль організованих груп і держави в сучасному капіталізмі, полягаючи в наступному: по-перше, для кожного центру влади в економіці є тенденція до виникнення центру «врівноваження» влади, і, по-друге, один центр влади «врівноважує» інший таким чином, що це служить суспільним інтересам. Держава забезпечує відсутній елемент в плануванні заощаджень, використовуючи свою владу по встановленню податків. На думку

Дж. К. Гелбрейта державне регулювання є ефективним лише тоді, якщо апарату державної влади буде протистояти врівноважуюча його сила [33].

Вважаємо, що такою силою може виступати соціальна влада, яка може здійснювати владу безпосередньо через механізм виборів органів державної влади та місцевого самоврядування, так і опосередковано, через різні форми об'єднань – асоціації, професійні спілки тощо.

Д. Норт зауважив про стійкість неформальних правил, які не є такими гнучкими як формальні правила, що можуть змінюватися за одну ніч шляхом прийняття політичних або юридичних рішень [139, с. 21].

В іншій своїй роботі вчений зазначає про те, що принаймні формальні правила, створюються для того, щоб служити інтересам тих, хто має владу на створення нових правил. А отже, фактор наявності влади буде домінуючим над соціальним ефектом [291, р. 360-361]. Приклад взаємозв'язку політичної та економічної влади ми можемо побачити в роботі комітетів Конгресу, що регулюють ринок капіталу і пов'язаних з лобістськими організаціями, які захищають інтереси організованих груп на ринку капіталу [139].

Саме держава, реалізуючи легалізовану владу, має виключне право на встановлення загальнообов'язкових правил поведінки та формування регуляторної бази для суб'єктів господарювання.

С. Боулес і Г. Гінтіс зазначали, що в ідеальному ліберальному капіталістичному суспільстві держава – єдиний агент, здатний застосовувати санкції, і, отже, є єдиним джерелом влади. У конкурентній економіці влада відсутня, разом із цим, вона може реалізуватися через державну політику, вплив, лобіювання тощо [262, р. 301]. Не погоджуємося із вченими щодо того, що лише державна влада присутня в конкурентних відносинах. Економічні відносини пронизані владними зв'язками. Економічна влада, маючи потужний ресурс – капітал, а також потужні профспілкові рухи, асоціації, як і соціальна влада, також впливає на економічні процеси. Разом із цим ми вважаємо, що державна влада є найсильнішою в тріаді економічної, державної та соціальної влади, детермінуючи загальний вектор дії інституту влади.

З точки зору політичної науки державна влада - це вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення визначеній кордонами території [161].

Таким чином, інститут державної влади – це закріплений на організаційно-правовому рівні легітимний важіль детермінації умов функціонування будь-якого суб'єкта в межах певної території, на яку така влада поширюється. Оскільки ж в контексті поточного дослідження нас цікавить не будь-яка суспільна діяльність, а насамперед економічна, то й інститут державної влади ми розглядатимемо як важіль детермінуючого впливу на діяльність множини економічних суб'єктів та систему відносин між ними [119, с. 74].

Для розуміння ролі та значення влади в економічній системі необхідно проаналізувати вплив інституту державної влади на різних її рівнях та з урахуванням усієї множини суб'єктів та ресурсів влади (Рис. 1.1.).

Державна влада, володіючи унікальними ресурсами (законодавчою владою, примусовим апаратом, природними ресурсами тощо), через дозвіл, контроль, заборону та покарання, здійснює вплив на елементи економічної системи, а саме: встановлює правила функціонування; надає доступ до ресурсів, надає дозволи на провадження господарської діяльності, визначає соціальні стандарти (мінімальна заробітна плата, тривалість робочого часу та часу відпочинку, гарантії соціального захисту) тощо. При цьому, реалізація відповідної інституційної функції державної влади на різних рівнях – локальному, регіональному, державному та наддержавному, може відрізнятися масштабами впливу.

Так, державна влада на локальному рівні характеризується впливом щодо конкретно визначеного об'єкта. Наприклад, органи державної влади, здійснюючи перевірку суб'єктів господарювання, визначають для нього конкретні вимоги, які він повинен виконати. Визначаючи програми управління

в межах конкретної фірми, менеджери повинні враховуватися вимоги закріплені на законодавчому рівні органами державної влади.

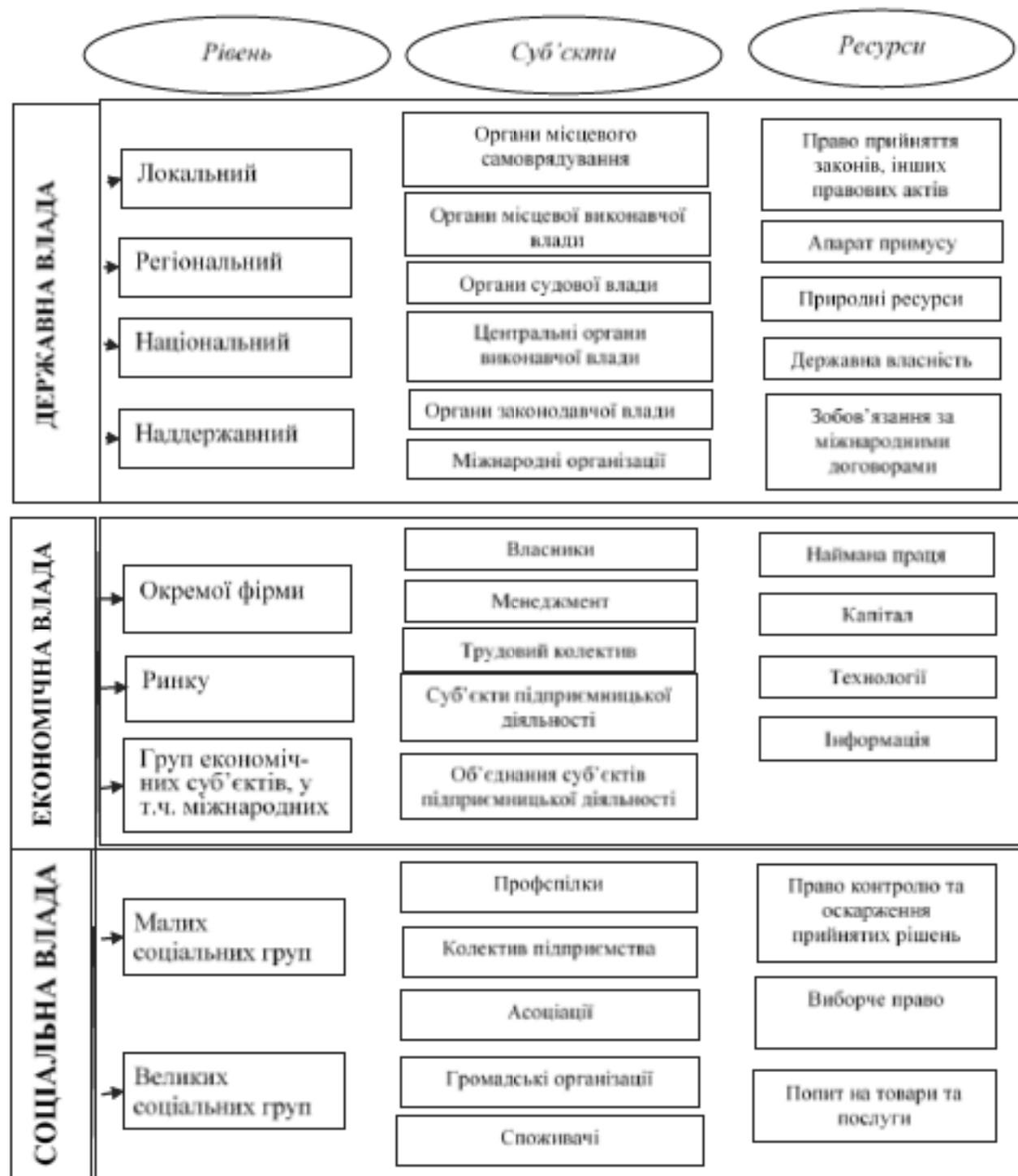

Рис. 1.1. Систематизація суб'єктів та ресурсів влади за видами та рівнями їх реалізації

Джерело: розроблено автором.

Влада на регіональному рівні, як правило, обмежена територіально та реалізується в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Органи місцевої державної влади здійснюють контроль над ресурсами, визначають економічну та соціальну політику [119, с. 74-75]. Наприклад, рішенням Київської міської ради затверджено Програму економічного і соціального розвитку м. Києва на 2018-2020 роки [194], яка чинить вплив на умови функціонування на відповідних регіональних ринках м. Києва.

Державна влада на національному рівні впливає як на окремі об'єкти влади – організації, так і на цілі галузі національного господарства, визначаючи комплексні стратегії їх розвитку, плани та заходи щодо їх реалізації. Так, Президентом України схвалена Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020", яка передбачає в рамках чотирьох векторів руху (за вектором розвитку, за вектором безпеки, за вектором відповідальності, за вектором гордості) реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави в таких сферах як податкова, монетарна, енергетична, земельна, забезпечення конкурентного захисту тощо [192].

Наддержавний рівень поширення влади характеризується її визнанням на рівні окремих держав. Держава, виступаючи від імені своїх жителів, передає частину власних функцій утвореним наддержавним структурам, наприклад, міжнародним організаціям, які визначають умови здійснення ними управлінських функцій, формування та реалізації економічної політики. Міжнародні організації, які відповідно до затверджені державами-членами процедури наділені повноваженнями приймати рішення обов'язкового характеру, чинять вплив безпосередньо чи опосередковано на політичну та економічну ситуацію в країні, проявляючи свою владу над суб'єктами національної економіки [119, с. 75]. Наприклад, Міжнародний валютний фонд регулює валютно-кредитні відносини країн-членів і надає їм допомогу при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті. Для отримання кредиту країні необхідно виконати ряд вимог. Зокрема, в меморандумі укладеному між Україною та МВФ від 21 липня 2015 р. міститься ряд заходів, які повинна

Україна виконати в енергетичному, фінансовому, судовому, житловому секторах [121].

Отже, державна влада володіє монопольними ресурсами – право прийняття законів, інших правових актів, на виконання яких, легалізовано її право використання апарату примусу.

Хоча на конституційному рівні закріплено, що природні ресурси є об'єктом права власності народу, органи державної влади та місцевого самоврядування реалізують дане право (в. ч. видачи ліцензій, дозволи, організовуючи конкурси тощо). Економічна влада на рівні окремої фірми має локальний масштаб поширення.

В. Дементьев виділяє наступні складові внутрішньо-корпоративної влади.

По-перше. Влада власника над персоналом фірми, і перш за все – безпосередня його влада над менеджментом (адміністрацією підприємства). Вона базується на володінні винятковими правами на використання ресурсів, які забезпечуються державою, і розпорядження ними.

По-друге. Влада менеджменту над персоналом. Вона являє собою делеговану владу, здійснювану на основі ресурсів і прав влади, що належать власнику активів, в його інтересах і під його контролем.

По-третє. Влада персоналу фірми. У більшості випадків вона є свого роду «контрвладою», що накладає обмеження на владу менеджменту і власника. Функції влади персоналу полягають у захисті інтересів найманых працівників (трудового колективу) - зокрема, в контролі величини заробітної плати і режиму роботи, захисту від звільнень, надання соціальної допомоги тощо [34].

На нашу думку, окрім запропонованих В. Дементьев складових внутрішньо-корпоративної влади, доцільно також розглянути владу менеджерів над власниками фірми, адже останні здійснюють управління фірмою, забезпечуючи її розвиток та прибуток. Саме вони володіють повною інформацією щодо зовнішніх та внутрішніх процесів фірми та можуть прямо чи опосередковано впливати на власника фірми.

Американський футуролог, один з авторів теорії постіндустріального суспільства, Е. Тофлер твердив, що в залежності від свого джерела влада набирає певної якості. Джерелами влади «нижчої якості» він називав грубий примус, силу або загрозу її застосування. Матеріальні ресурси виступають джерелом влади «середньої якості», ознаками якої є мінімальні затрати ресурсів та здатність своїх противників перетворювати на союзників. У праці «Метаморфози влади» Е. Тоффлер пише, що сучасна структура влади ґрунтуються вже не на мускульній силі, багатстві або насильстві. Її пароль – інтелект [231, с.574].

Дж. К. Гелбрейт висловлював наступну думку: «Влада перейшла до тих, хто володіє відносними знаннями, до якоїсь колективної одиниці, яку я назвав «техноструктура». Ця анонімна колективна одиниця виявилася справжньою основою влади корпорації» [33]. Таким чином, техноструктура формується як результат злиття трудового колективу зі знаннями, інформацією і технологіями (як трьох окремих ресурсів).

Влада фірми на ринку проявляються в тому, що фірми визначають які саме товари, роботи та послуги вони пропонують споживачам, встановлюють ціну, забезпечують їх якість.

Проте, підприємства-монополісти можуть впливати не тільки на встановлення цін на ринку, але й на прийняття рішень державними чиновниками, сплачуючи ренту за лобіювання їхніх інтересів при прийнятті законодавчих актів, надання дозволів або відмову від їх надання потенційним конкурентам тощо.

Існування на ринку лише пари контрагентів: продавця та покупця, утворює білатеральну монополію. Дані контрагенти не мають ніяких загроз з боку інших суб'єктів економіки, вони є повними господарями на своєму ринку, проте їх економічна влада є обмеженою, так як вони мають взаємозалежні ринкові відносини [147].

Основна мета ринкової влади – це зростання власної прибутковості. Досягнути її можливо через призму реалізації своїх економічних інтересів та можливості впливати через прояв власної сили на оточуюче середовище [20].

Суб'єкти підприємницької діяльності чи їх об'єднання, в тому числі як законні (асоціації, корпорації, концерни, холдинги, фінансово-промислові групи тощо) та неформальні об'єднання (картели) реалізуючи владу через концентрацію власних ресурсів (капіталу, технологій тощо) здійснюють суттєвий вплив на ринок, визначаючи його подальші орієнтири розвитку, встановлюючи ринкові цін, витісняючи конкурентів.

Транснаціональні корпорації володіють або контролюють виробництво товару в різних країнах світу, розташовуючи там свої представництва (філії). Іноді капітал транснаціональних корпорацій може перевищувати бюджети окремих країн. Так, на роботу транснаціональних корпорацій може припадати понад 50% світового виробництва й понад 65% світової торгівлі та міжнародної міграції капіталу. Дані цифри показують, яку велику монопольну владу можуть мати транснаціональні корпорації та їх гнучкість у глобальному процесі [252].

Н. Безрукова називає транснаціональні корпорації «незалежними особами міжнародної економічної системи», які мають таку власну ринкову владу, що можуть впливати на уряди країн, спричиняючи зміни в національних економіках [10, с. 39–42]. Відповідно транснаціональні корпорації мають повний спектр ресурсів економічної влади: капітал, технології, інформацію, найману працю тощо.

Соціальна влада на рівні малих соціальних груп може здійснювати локальний вплив. Так, колектив, профспілка мають можливість здійснювати вплив на умови функціонування підприємства. Фізичні та юридичні особи, об'єднуючись в асоціації та, маючи на меті реалізацію спільних цілей, можуть впливати на визначення умов здійснення господарської діяльності зі сторони органів державної влади, впроваджувати галузеве саморегулювання.

Профспілки, захищаючи права та інтереси найманых працівників щодо покращення умов праці, підвищення рівня заробітної праці, збереження

робочих місць тощо, можуть здійснювати вплив як на роботодавців, так і на державу шляхом проведення страйків, зборів, мітингів, походів та демонстрацій, що в свою чергу призводить до припинення роботи чи нормального перебігу виборчого процесу. Разом із цим, масштаби поширення їх влади є локальними.

Громадські організації здійснюють вплив на нормотворчий процес, формування державних інституцій, визначення зasad державної політики. Так, при Антимонопольному комітеті України діє громадська рада, яка визначається через проведення конкурсу та безпосередньо співпрацює із Антимонопольним комітетом України, бере участь у публічних слуханнях, обговоренні правових актів, зasad конкурентної політики тощо.

Діяльність державних інституцій також підлягає громадському контролю, через створення громадських організацій тощо. В окремих сферах передбачаються особливі повноваження для громадських організацій. Наприклад, у Законі України «Про публічні закупівлі» визначено здійснення громадського контролю у сфері публічних закупівель, серед основних функцій Уповноваженого органу - взаємодія з громадськістю з питань удосконалення системи публічних закупівель, запобігання проявам корупції у даній сфері тощо [189]. А отже, формується своєрідний інститут владно-громадської взаємодії.

Рівень великих соціальних груп характеризується більшими масштабами реалізації влади. Наприклад, споживачі здійснюють вплив на виробників товарів, робіт та послуг шляхом формування попиту та той чи інший товар. Зміна попиту викликає відповідну реакцію пропозиції. Цей взаємозв'язок розкривається у формулі «попит народжує пропозицію» [46].

Громадяни здійснюють вибір представників органів державної влади, реалізуючи своє виборче право.

Влада не існує без об'єкта, який їй підпорядковується. Будь-який агент економічної системи (власник, менеджер, споживач, виробник, держава, корпорація та ін.) може виступити не тільки як суб'єкт, але і як об'єкт влади, тобто об'єкт зовнішнього примус [34].

А отже, соціальна влада реалізує особливу роль у здійсненні контролю за діяльністю як економічної, так і державної влади та використовуючи ресурс «оскарження прийнятих рішень», може безпосередньо впливати на здійснення ними власної діяльності.

Як було вже відзначено, що для здійснення влади необхідним є наявність у неї ресурсів. В. Дементьев зазначає, що контроль суб'єкта влади над її ресурсами може виступати в таких формах:

- суб'єкт влади має права власності на ресурси влади або безпосередньо володіє ресурсами насильства (наприклад, влада власника, влада монополії тощо);

- суб'єкт влади безпосередньо ресурсами не володіє, але використовує для здійснення своєї влади ресурси, що належать іншому агентові, право на використання яких (в певних межах) останній передає йому під своїм контролем; в даному випадку влада носить вторинний (тобто делегований) характер (наприклад, влада менеджменту, влада чиновника і ін.);

- суб'єкт влади безпосередньо не володіє ні ресурсами влади, ні делегованими правами на їх використання; владний потенціал може базуватися на ресурсах влади, якими володіє «третя особа» і які воно використовує для впливу на об'єкт влади в інтересах даного її суб'єкта (наприклад, влада громадяніна по відношенню до чиновника або влада трудового колективу, де для впливу на контрагента використовується потенціал державної влади) [34].

Окрім цього, ми пропонуємо розглядати владу у наступній формі: «одноособова влада» (наприклад, влада належить одноособовому правителю - королю, президенту, власнику підприємства) чи в двох чи більше осіб «колегіальна влада» (наприклад, влада парламенту, членів ради директорів чи іншого органу управління). При цьому, якщо влада знаходиться в руках двох чи більше осіб, то задля реалізації інтересів кожного із них окремо та загалом, їм доводиться домовлятися, шукати компроміс.

Ресурси влади включають усе, що можна використовувати для впливу на інших осіб. У різні історико-економічні епохи основними ресурсами влади

були: в первісному суспільстві – це раби (робоча сила), в часи феодалізму – земля, в епоху капіталізму – ефективні засоби виробництва та наймана праця, в новітній час - знання та інтелект. Поряд із вищезазначеними ресурсами важливe місце займали також: насильство, страх, переконання, авторитет, маніпуляція тощо.

Підсумовуючи, слід звернути увагу на те, що на якому б рівні і ким би не реалізувалася влада, якими б ресурсами вона не користувалася при цьому вона завжди реалізувалася шляхом формування певного набору субінститутів, покликаних посилити її і закріпiti, сформувати вузький коридор допустимих дій об'єктів влади, з одного боку, та забезпечити поширення свого детермінуючого впливу на якомога ширший ареал економічних акторів та видів їх діяльності з іншого. Державна влада для цього створює множину нормативних актів та регуляторних органів, покликаних проконтрлювати їх дотримання; економічна – систему обмінних пропорцій, контрактів, що їх закріплюють, прийнятих господарських практик, тощо; соціальна – громадських інститутів впливу та протидії зловживанням владою з боку інших її носіїв. При цьому у своїй інститутотворчій діяльності різні види влади тісно переплітаються між собою. Іноді вектори їх впливу на суспільство і економіку є різнонаправленими і відповідні владні імпульси поглинають один одного (повністю чи просто послаблюючи вплив однієї складової), тоді як інша, виявившись сильнішою продовжує детермінувати економічну дійсність.

1.2. Генезис наукових поглядів на роль державної влади у ринковій економіці

Як було показано в параграфі 1.1. дисертаційної роботи, інститут державної влади виконує координаційну та детермінуючу функцію в економічній системі. Проте проблема доцільності та глибини втручання держави в економіку трактується вченими різних економічних шкіл та теорій

неоднозначно – від ролі держави як активного учасника ринкових процесів до абсолютноного заперечення втручання держави в економіку.

У період рабовласницького ладу держава покликана була виконувати, окрім оборонної, іншу важливу функцію – економічну, будувати інфраструктуру, забезпечувати обіг грошей, тощо. У цей період і з'являються перші дослідження державного регулювання, які припадають на період XV ст. в рамках економічної школи меркантелізму.

Прихильники меркантилізму Т. Мен [122], А. Монкретьєн [130] проголосували необхідність активного втручання держави в економіку, яка повинна проводити протекціоністську політику по відношенню до власних товарів та вживати заходів для стимулювання та збільшення експорту.

Т. Мен стверджував, що: «Правильна політична і вигідна державність буде допускати, щоб товари, виготовлені з іноземної сировини вивозилися безмитно ... І беззаперечно, якщо вищезгадані іноземні товари могли вивозитись з країни безмитно, то це збільшило б виробництво ще більше...». Апелюючи до політики протекціонізму вчений писав: «...І краще нам докласти всіх зусиль до того, щоб уважною і старанною роботою, без обману, поліпшити вироблення нашого сукна та інших промислових товарів, що підвищить оцінку їх і збільшить їх споживання» [122].

Розпад цехової системи, скасування кріпосного права в Європі, заміна натуральної ренти грошовою та пов'язане з цим прискорення розвитку товарно-грошових відносин до середини XVII ст. стимулювали бурхливий розвиток підприємництва, в тому числі описуваний зростаючою гілкою першої хвилі М. Кондратьєва. З'являється велика кількість дрібних фірм, кожна з яких через незначний розмір порівняно з ринком не могла самостійно впливати на ринкові параметри, пропорції обміну, принципи функціонування окремих ринків і економіки загалом. Усе це управлялося ринком, діяв саморегулюваний механізм, який згодом описували класики політичної економії. Ця школа прийшла на зміну меркантилізму, який вже не задовольняв потреби того часу в описі економічної дійсності [111, с. 37].

Великий вклад у формування та розвиток класичної політичної економії внесли англійські та французькі вчені XVII–XIX ст. – У. Петті [155], А. Смітт [220], Д. Рікардо [210], Дж.С. Міль [125] та ін.

Англійський вчений У. Петті, який вважається основоположником класичної політичної економіки, підтримував ідею природного порядку і згубність його порушень державною владою, якщо воно суперечить «законам природи». У. Петті говорив, що під дію державного управління потрапило багато з того, що не повинно регулюватися законом, а керуватися стародавнім звичаєм, угодою та природним порядком. Держава ж повинна забезпечити зайнятість населення, підвищення якості робочої сили, збирати податки. Окрім У. Петті регламентує необхідні видатки держави: на оборону, дороги, судноплавні річки, водопроводи, мости, порти, школи та коледжі, утримання правителів та службовців, сиріт і жебраків, тощо [155].

А. Сміт, як один із ідеологів даної економічної школи, виступав за обмеження державного втручання в господарську систему, адже останнє порушує природний стан речей та гальмує збільшення багатства народу та підтримував вільну торгівлю. На думку вченого, зовнішня та внутрішня торгівля повинна протікати природнім шляхом – без будь-якого втручання держави по залученню капіталу для кожного із цих каналів. При цьому, він допускав мінімальне втручання зі сторони держави в ринкову систему: встановлення мінімальної заробітної плати, здійснення правосуддя, оборона та безпеки громадян, власності [220].

Навідміну від А. Сміта, інший представник школи класичної економіки – Д. Рікардо виступав проти державного регулювання навіть заробітної плати, зазначивши, що «...розміри заробітної плати повинні встановлюватися приватною та вільною ринковою конкуренцією і ніколи не повинні контролюватися втручанням законодавства [210].

А. Сміт критично відносився до бюрократичного уряду, який, на його думку, гальмує збільшення багатства. Так, у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) А. Сміт пише: «Великі нації

ніколи не бідніють через марнотратство і нерозсудливість приватних осіб, але вони нерідко бідніють у результаті марнотратства і нерозсудливості державної влади. Весь або майже весь державний дохід в більшості країн витрачається на утримання непродуктивних елементів. Ці елементи, оскільки вони самі нічого не виробляють, утримуються за рахунок продукту праці інших людей... і тому змусити настільки багатьох людей витрачати свої капітали, витрачати фонди, призначені на утримання продуктивної праці, що вся ощадливість і вся розсудливість окремих осіб можуть виявитися не в силах врівноважити марнування продуктів і зниження виробництва, викликані таким непомірним і вимушеним розкраданням» [220].

Дж.-С. Мілль також виступав проти обмеження державного регулювання економіки, необхідності розмежування тих сфер та мір в яких допускається участь правління, проте вчений все-таки допускав державне втручання в окремих соціальних сферах: дитяча праця та праця жінок, утримання малозабезпечених верств населення, усунення бар'єрів для вільного підприємництва, створення благ для всього суспільства, наприклад, інфраструктура, тощо. Науковець не підтримував політику протекціонізму, зазначивши у роботі «Основи політичної економіки» наступне: «...доброту суспільства і доходи скарбниці збільшуються з прийняттям вільної торгівлі замість протекційних тарифів» [125].

Такі погляди стали логічним наслідком ефективної роботи ринкового механізму на етапі економічного зростання. Їх спільним знаменником є потреба захистити дію цього механізму від непродуктивного втручання з боку держави як єдиного потужного інституційного суб'єкта того періоду, наділеного достатньою для цього владою.

Промислова революція в першій половині XIX ст. охопила багато країн Західної Європи та перетворила промисловий капітал на рушійну силу розвитку світової економіки. У цей період промисловий капітал самозростає високими темпами, що призводить до суттєвого розшарування в економіці і суспільстві. Виникають прошарки багатих капіталістів і бідних найманих працівників.

Наростають економічні диспропорції, пов'язані з неможливістю стимулювання подальшого економічного розвитку обмеженим колом багатих капіталістів, тоді як широкі верстви бідного населення не мають достатніх ресурсів ні для відтворення власної робочої сили, ні для підвищення споживання і стимулювання на цій основі економічного розвитку. На хвилі цих диспропорцій, які стали одним з основних катализаторів економічного спаду першої половини XIX ст. (спадна гілка першої хвилі М. Кондратьєва [286]), зароджується критика основоположників постулатів класичної політекономії та з'являються нові напрямки економічної думки, які вказують на збої у роботі ринкового механізму саморегулювання та виступають за державне регулювання економіки як його замінника, відводячи державі особливе місце в економічних процесах країни [111, с. 39].

С. Сісмонді, який був представником течії економічного романтизму, критикує погляди А. Сміта про обмежене втручання держави в економічні процеси, переваги вільної торгівлі. У державі вчений вбачає запобіжник проти розквіту капіталізму, який через механізми регулювання повинен забезпечити процес виробництва та процес розподілу суспільного багатства. Критиці вчений піддає необмежену конкуренцію та «свободу торгівлі», які призводять до анархії, коли неможливо визначити реальні потреби споживача та величину попиту [216].

П. Ж. Прудон як представник цієї ж економічної течії висловлює схожі із А. Смітом погляди щодо негативних ефектів вільної конкуренції. Дослідник не заперечує існування конкуренції, проте уточнює про необхідність її регулювати. Приватна власність, на думку вченого, не що інше як крадіжка, висловлюється про рівне право на працю та долю суспільного продукту [196].

Сен-Сімон вбачав у державі основного агента трансформації. Хоча вчений і говорить про відмінання держави як інституту, проте до переходу управління «індустріалами», вона відіграє важливу роль в економічній системі [215].

Середина XIX століття ознаменувалась розвитком нового економічного напряму - марксизм. Його засновник Карл Маркс стверджував, що капіталізм розвивається лише через концентрацію капіталу та через процес монополізації окремих галузей економіки. Також, як наслідок розвитку капіталізму він вбачав що економічний розвиток буде відбуватися циклічно, що в свою чергу буде обмежувати можливість регулювати спади виробництва, регулювати безробіття, інфляційні процеси. Держава повинна впливати на ці процеси, використовуючи загальнодержавні плани [108]. У своїй праці «Капітал» Карл Маркс критикує погляди Г. Кері про те, що саме державне втручання в економічні процеси спотворює природні економічні відносини [108].

У цей самий час починає активно розвиватися історична школа, представниками якої були: В. Зомбарт, Ф. Ліст, М. Вебер, В. Рошер, А. Мюллер та інші. Прихильники історичної школи притримувались думки, що в ситуації, яка склалась на той момент, єдиним правильним виходом для ефективного функціонування економіки стане повне державне втручання в економічні процеси [195].

У своїй роботі «Національна система політичної економіки» Ф. Ліст зазначав «... у тисячу випадках державна влада бачить себе вимушену обмежувати приватну промисловість... державна влада не тільки має право, але й зобов'язана обмежувати і регулювати в інтересах нації нешкідливі самі по собі торгівельні відносини». У державному втручанні в економіку вчений вбачає користь для внутрішньої економіки та ставить у пріоритет «блага для загального суспільства» над економічною свободою окремої людини, також критикує погляди А. Сміта та Д. Рікардо щодо вільної торгівлі [100].

К. Бюхер вважає, що для виконання функцій державного господарства по забезеченню своїх підданих необхідною працею, держава повинна регулювати митну систему, оподаткування, сприяти розвитку промисловості, підтримувати розвиток культури та науки [18, с. 142-143].

Хоча ідеї представників історичної школи відмінні від марксистської чи соціалістів-утопістів, проте, будучи обумовленими тими самими історичними й

економічними підставами – виступає за підтримку державного втручання в економіку.

Якщо в Росії на межі XIX–XX ст. ці соціальні підходи і економічні вчення вилилися в революцію і запровадження планової економіки, то в переважній більшості західних країн перемогу над соціалістичними ідеями здобув великий промисловий капітал, який посилив свою присутність і свою владу, перетворившись на монополістичний. Наприкінці висхідної – початку низхідної фази економіки чергового економічного циклу М. Кондратьєва відбувається відновлення інтересу до класичних вчень. Проте, оскільки праці класиків відображали сучасну їм дійсність дисперсної економіки великої кількості малих фірм, а на межі XIX–XX ст. панували монополії, неокласики переглянули цю теорію [111, с. 41].

Представники неокласичної школи вбачали необхідність у державному регулюванні ринку, але таке регулювання повинно бути обмежене та стосуватися лише тих сфер, де ринок не міг самостійно подолати провали.

Засновник та основний розробник неокласичного напрямку А. Маршал в роботі «Принципи економічної науки» ставить питання до політичної економіки про межі в яких уряд повинен дозволяти прийняття окремим особам та корпораціями рішення по веденні своїх справ; у яких межах уряд повинен регулювати управління залізницями та іншими підприємствами, що займають монопольне становище, а також управління земельними ресурсами та іншими великими ресурсами, які сама людина збільшити не може, тощо [109].

А. Пігу, досліджуючи «провали ринку», приходить до висновку, що втручання держави в економіку необхідне для максимізації суспільного добробуту через механізм перорозподілу доходів та обліку «зовнішніх ефектів», а також для забезпечення розвитку науки, освіти, охорони навколишнього середовища, продуктивного використання ресурсів, щоб захистити «інтереси майбутнього» [156].

Представники іншої течії неокласичного напрямку – неолібералізму (В. Ойкен [142, 143], Ф. Бем, Л. Ерхард [104] та ін.) розглядали державне

регулювання як інструмент для забезпечення загальних принципів та сприятливих умов для здійснення господарської діяльності, вільної конкуренції. Держава повинна підтримувати та гарантувати конкурентний ринковий механізм, реагувати на можливі збої ринку [131].

В. Ойкен у праці «Основні принципи економічної політики» ставить питання: «Чи можливо утворення форм господарювання в індустріальному світі залишати в руках самих господарюючих суб'єктів, навіть якщо виникають монополії чи олігополії, тобто не розглядати економічний порядок як проблему політики упорядкування і одночасно будувати правову державу».

Розглядаю це питання вчений надає однозначну відповідь, що утворення господарюючих форм не потрібно залишати «напризволяще». Держава повинна організовувати ринок, реалізуючи своєрідну політику упорядкування, особливо, що стосується утворення монополій та огополій, а головний елемент порядку - вільна конкуренція [142, с. 104-111].

Ф. Бем, досліджуючи взаємозв'язок держави та права, приходить до висновку, що завданням держави є створення рівних правил для чесної конкуренції, і тільки така держава може вважатися сильною [140, с. 9-10].

Л. Ерхард вбачав у державі своєрідного арбітра для охорони приватної власності, який контролює ціноутворення, правила вільної конкуренції та порівнював її роль із функціями судді на футбольному полі, про що в роботі «Добробут для всіх» зазначив: «Я вважаю, що, так само, як суддя на футбольному полі не має права брати участь у грі, так і держава не повинна брати в ній участь. У хорошій грі всі гравці дотримуються визначених зазделегіть правил. Те, до чого я прагну, проводячи політику ринкового господарства, - щоб вже залишатися при нашому прикладі, - це виробити порядок і правила цієї грі. Свобода - як вища мета господарства, але не представник окремих груп.» [104].

Важливе значення для формування поглядів щодо місця та ролі держави в економічних процесах стало зародження такого нового напряму економічної

думки - інституціоналізм, який виникає на межі XIX–XX ст. у період висхідної фази економіки (з 1890–1896 рр. до 1914–1920 рр.).

А. Шпітгоф та Т. Веблем, які представляють економічну течію - інституціоналізм, стверджували, що головна задача держави - створення сприятливого інвестиційного клімату шляхом заохочення до навчання та підготовки кваліфікованих кадрів, більш раціонального використання природних ресурсів, створення нових провідних галузей економіки. Також, вчені переконані, що держава повинна сприяти розвитку внутрішньої конкуренції, займатись розвитком менталітету нації, регулювати динаміку інвестиційних циклів [131].

Т. Веблен висловлювався проти цілковитого домінування як держави в економіці так і ринку. У своєму головному творі «Теорія бездіяльного класу» (1899) вчений відзначає факти персональної унії великої фінансової буржуазії з державним апаратом. За його визначенням, буржуазна держава обслуговує інтереси бізнесу, а великі корпорації, в погоні за багатством, нещадно використовуючи природні ресурси, наносять колосальну шкоду громадським інтересам. Він неодноразово повертається до питання про «виокремлення власності від контролю над нею» [19].

Кінець 20-х років ХХ ст. ознаменувався початком найбільшої та найглибшої світової економічної кризи – великої депресії. Скорочувалося промислове виробництво, підвищився рівень інфляція, зростали ціни, збільшувалася кількість безробітних. Світова економічна криза 1929–1933 рр. показала, що ринковий механізм не може самостійно забезпечити рівновагу на ринках товарів, капіталу та праці, а відсутність планомірного державного регулювання може привести до економічної катастрофи [111, с. 42].

Вихід з кризи, який запропонував Дж. Кейнс, полягав у поверненні до державного втручання, але був інструментально відмінний від позицій представників марксизму чи історичної школи. Теорію кейнсіанства можна вважати «антикризовою», так як її зародження відбувалося на межі 1920–1930-х років, на хвилі спаду економіки (спадна гілка третьої хвилі М. Кондратьєва),

коли потрібно було подолати глибокий спад виробництва та безробіття [111, с. 42].

Дж. Кейнс критикує докрину LAISSEZ-FAIRE та її представників, говорить про абсурність їх аргументів на її підтримку та висуває теорію в якій обґруntовує неможливість існування капіталізму та економічної стабільності без значного втручання держави [79].

У свої роботі «Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей» (1936р.) Дж. Кейнс пише: «Таким чином, моя критика спрямована проти неспроможності теоретичних основ доктрини laissez-faire, на якій я сам виховувався і якої протягом багатьох років навчав інших, а також проти твердження, що норма відсотка і обсяг інвестицій автоматично встановлюються на оптимальному рівні і що через це турбота про торговий баланс - це лише втрата часу. Ми, академічні економісти, виявилися занадто самовпевненими, помилково вважаючи дитячою упертістю те, що протягом століть було найпершою турботою державного управління.» [78].

Дж. Кейнс стверджував, що держава повинна регулювати вартість грошей, що норма відсотка не встановлюється на оптимально корисному рівні для суспільства та, навпаки, прагне постійного підвищення, а завдання мудрого уряду - дбати про її зниження, спираючись на закони, звичаї та навіть норми моралі, повна зайнятість не є природним процесом та потребує значних зусиль для її забезпечення. Вихід економіки з кризи та підвищення економічного зростання, за наявності великої кількості безробітних, на його думку, можливе через державне регулювання попиту, складовими яких буде споживання та інвестиції. У зв'язку із цим, Дж. Кейнс виступав за розширення функцій уряду з ряду традиційних питань: забезпечення повної зайнятості, прямої організації інвестицій та навіть вбачає в цьому єдиний можливий засіб збереження поточних економічних форм, про що пише наступне: «... розширення функцій уряду в зв'язку із завданням координації склонності до споживання і спонукання інвестувати здалося б публіцисту XIX століття або сучасному американському фінансисту жахливим замахом на основи індивідуалізму, я,

навпаки, захищаю його як єдиний, практично можливий засіб уникнути повного руйнування існуючих економічних форм і як умову для успішного функціонування особистої ініціативи» [78].

Кейнсіанську теорію доповнили Дж. Робінсон, Н. Калдор, А. Філліпс, Дж. Хікс, Р. Харрод та інші, які представили економічну течії – неокейнсіанство. Навідміну від Дж. Кейнса, який досліджував антикризову економічну політику, при наявності інфляція або безробіття, неокейнсіанство враховує вплив науково-технічного прогресу на макроекономічному рівні, важливість грошово-кредитної політики в арсеналі держави, дослідження проблеми динамічної рівноваги тощо [195].

У міру виходу економіки з кризи роль держави знову почала послаблюватися, про що свідчить нова хвиля вченъ про неприпустимість втручання держави в економіку чи її обмеження, зокрема монетаризм, теорія раціональних очікувань та ін. [111, с. 44].

Сучасний монетаризм як один з напрямів економічної думки виник у 50-х роках ХХ ст. в період висхідної фази економіки (1952–1974 рр.). Ґрунтуючись на кількісній теорії грошей, монетаризм виступає проти державного регулювання економіки [195].

На думку М. Фрідмена, для економічної стабільності та зростання необхідно не розширення державного втручання, а його скорочення. Таке скорочення все одно залишить за державою важливу роль у цих областях. Також, держава повинна забезпечити стабільність кредитно-грошової структури вільного суспільства, що є важливою складовою його функції щодо забезпечення стабільної законодавчої, юридичної та економічної структури, яка дозволила б людям розвивати економіку, якщо це узгоджується з їх цінностями. Також вчений, критикує квоти як пряме втручання держави в економіку [241].

Ф. Хайек також підтримує обмеження державного втручання в економіку, виступає за індивідуальну та економічну осободу, говорить про неможливість функціонування планової економіки та конкуренції. У своїй роботі «Дорога до рабства» він пише: «Як тільки держава бере на себе планування всієї економіки,

центральним політичним питанням стає питання про належне суспільне становище окремих осіб і соціальних груп ... Конкуренція може винести якусь частину планування, але при перенасиченні його - перестає бути ефективним регулятором виробництва» [242, с. 126].

На думку вченого, держава повинна обмежитись створенням правил, які будуть застосовуватись до широкого різноманіття ситуацій, а також структури, що в результаті забезпечить функціонування конкурентної системи, державному контролі монополій тощо [242].

На етапі чергового спаду (1956–1989 рр.) економічного циклу М. Кондратьєва, який проілюстрував недостатню ефективність зазначених порад щодо обмеженої ролі і місця держави в економіці, набув розвитку так званий неоінституціоналізм. На відміну від старого інституціоналізму, представники неоінституціоналізму (Р. Коуз, О. Вільямсон, Дж. К. Гелбрейт, З. Чейнз, Р. Арон та ін.) виступали за посилення втручання держави в економіку, віддаючи їй функцію координатора [131].

Зокрема, Р. Коуз зазначав використання граничних витрат як бази ціноутворення, створить тенденцію до заміщення приватного підприємства державним і децентралізованого функціонування централізованим [94].

Дж. К. Гелбрейт вважав, що нерівність, яка виникає в результаті існування монополій і олігополій, поширюється на порівняно вузьке коло людей і в силу цього, в принципі, може бути виправлено втручанням держави [32].

У роботі «Нове індустріальне суспільство» Дж. К. Гелбрейт зазначає: «Існує ряд послуг, наприклад національна оборона, освіта, захист людей і власності, щодо яких не можна з упевненістю покладатися на ринок. Тут теж має діяти держава. Існує, однак, укорінена неокласична теза, що більшість економічних задач буде виконано відповідно до вимог ринкового механізму... Проте будучи обмеженою, подібним чином, фірма не може бути домінуючою силою по відношенню до держави. А держава, підкоряючись волі громадянина і виборця, не може бути відповідальною перед будь-ким іншим» [33].

Проведений історичний аналіз поглядів представників різних шкіл, напрямків й течій щодо місця та ролі держави показує залежність між зародженням нових теоретичних вчень про роль інституту держави у регулюванні економіки та фазами циклів М. Кондратьєва (Рис. 1.2.).

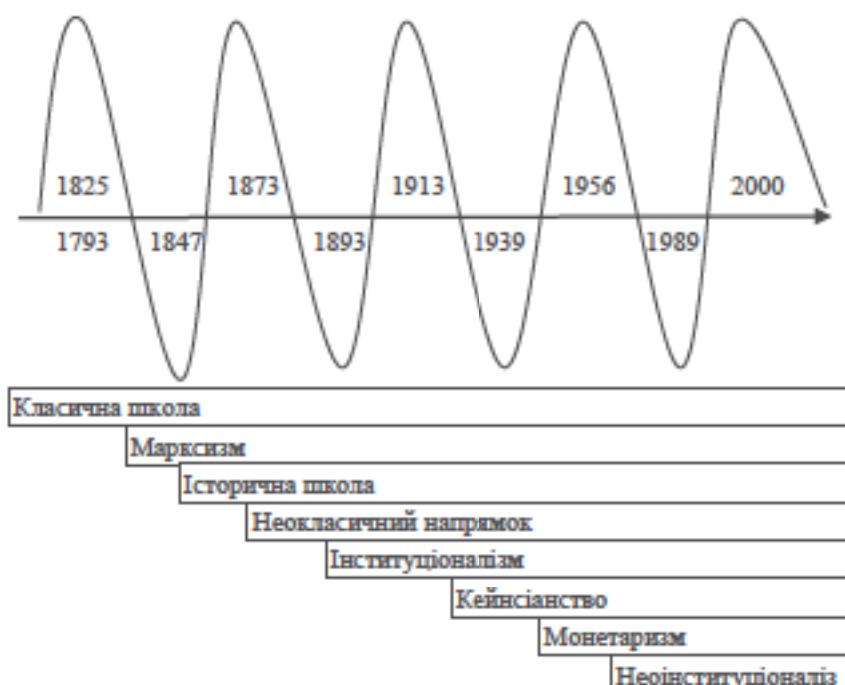

Рис.1.2. Аналіз зародження нових теоретичних вчень про роль держави у регулюванні економіки залежно від фаз циклів М. Кондратьєва
Джерело: складено автором на основі [131] та [286].

Зародження таких шкіл, як марксизм, історична, кейнсіанство, неоінституціоналізм припадає на низхідну, дно або початок висхідної стадії відповідного економічного циклу, тоді як розвиток класичної політичної економії, неокласики, інституціоналізму, монетаризму – на завершальні етапи висхідної стадії чи пік. У періоди спаду економіки в державному регулюванні вчені вбачали засіб уникнення руйнування економіки та умову успішного виходу з кризи. І навпаки, в період піку розвитку економіки, вчені висловлювались проти або за обмеження державного втручання в її регулювання. А отже, державне регулювання здатне відіграти важливу

стабілізуючу роль економіці, являючи собою автоматичний стабілізатор, що забезпечує переключення різних за інтенсивністю впливу на економіку форм та механізмів державного регулювання залежно від стадії економічного циклу [111, 45].

1.3. Моделі інституційної взаємодії держави і ринку

Із попереднього параграфу видно, що історія знала різні моделі взаємодії ринку й держави за мірою їх домінування у відповідній діаді. Власне й сьогодні множина національних економічних систем свідчить про існування величезного різноманіття таких моделей. Найбільш пошиrenoю їх класифікацією є та, що виділяє національні особливості взаємодії держави і ринку в рамках англо-саксонської, німецької (західно-європейської) шведської, японської, китайської національних моделей.

Ангlosаксонська модель реалізується в США, Великобританії, Канаді тощо й передбачає чіткий розподіл функцій між бізнесом і державою, передбачаючи мінімальне втручання держави в діяльність саморегулівного механізму ринку. Вона передбачає домінування приватної власності і максимальну підтримку підприємництва. Завдання держави тут обмежуються формуванням правил гри та контролем за їх дотриманням, активна роль держави в економіці засуджується як непродуктивна і витратна. Фактично йдеться про описану вище роль «нічного сторожа», яка з часом доповнилася функціями подолання ринкових провалів в частині реалізації антитрестівської політики, виробництва суспільних благ тощо.

М. Курбатова та С. Левін займались дослідженням саме такої моделі. Вчені називали її теоритичною моделлю взаємодії влади держави та ринку за умов явища «ідеального ринкового господарства». Дано модель розглядає декілька суб'єктів взаємодії та їх ролі. Так суб'єкти, які лобіюють інтереси бізнесу, маються домовлятись про правила взаємного існування з агентом-

гарантом, яким виступає держава. Державі відводиться також контролююча роль, щоб правила гри виконувались як зі сторони бізнесу так і зі сторони самої держави. У свою чергу держава має створити сприятливі умови для бізнесу: необхідну виробничу, інституційну та соціальну інфраструктуру, а бізнес – виконувати свої зобов'язання: відтворювати використані економічні ресурси та сплачувати податки [96].

У країнах континентальної Європи традиційно державі відводиться більша роль. Німецька (або як її ще називають західноєвропейська) модель передбачає більшу соціальну спрямованість та фокус на державному регулюванні як інструменті компенсації ринкових провалів. Формування економічних цілей і векторів розвитку економіки переважно є функцією ринкових агентів, але роль держави у забезпеченні рівності прав, стартових можливостей і соціальних рамкових умов для реалізації економічної ініціативи є домінуючою. Якщо в англо-саксонській моделі захищається конкуренція як інститут, незважаючи на наслідки, до яких вона приводить, то тут держава є орієнтованою на захист умов, здатних забезпечити конкуренцію. Це означає підтримку малого бізнесу як конкурентної периферії на противагу усуненню впливу держави на ринок до моменту його монополізації.

Крім того цій моделі характерною є активна роль державного сектору економіки, який є додатковим важелем впливу інституту державної влади на економіку й ефективним інструментом антициклічної політики за умови його коректного використання.

Шведська модель бере свій початок із попередньої, але передбачає більшу орієнтацію на соціальний захист, а отже – і більшу міру втручання держави в ринкові процеси. Держава в ній є гарантом забезпечення економічної і соціальної стабільності, для чого вона бере на себе функцію перерозподілу доходів. Понад 50% ВВП підлягає перерозподілу через бюджети різних рівнів при тому, що частка державного сектору порівняно з приватним є незначною. Тобто, порівняно із попередньою моделлю втручання держави відбувається не

на етапі формування передумов господарювання (тут продовжує діяти ринково-конкурентний механізм), а на етапі розподілу його результатів.

Японська модель – це модель регульованого корпоративного капіталізму, в якій державі відводиться роль планування і координації діяльності приватного сектору. І хоча таке планування носить індикативний характер, в японських реаліях воно фактично завжди підлягає виконанню. Це дозволяє забезпечити виконання загальноекономічних завдань шляхом пріоритизації розвитку окремих секторів та, як наслідок, концентрації корпоративних зусиль на їх розвитку на окремих етапах загальнонаціональної стратегії розвитку економіки. В цій моделі втручання держави в ринковий механізм є ще більшим, тоді як баланс між державою і ринком забезпечується завдяки культурним особливостям, фактично не підлягаючи експорту в інші країни.

Описані чотири національні моделі взаємодії держави та ринку вважаються базовими для так званої ринкової економіки, тобто економіки, в якій домінуючим залишається ринковий механізм саморегулювання, а роль держави є вторинною, реалізуючись через функцію інститутотворення. Зміщення балансу від ринкового до державного механізму ми можемо спостерігати в китайській моделі взаємодії держави і ринку, де роль держави є значною, як в частині формування правил гри, так і в частині їх виконання потужними державними корпораціями, конкуренція між якими зазвичай є жертвою національних інтересів. Тут держава вже не обмежується опосередкованим інституційним впливом на економіку, перетворюючись на активного ринкового гравця.

Запропонована класифікація дозволяє зрозуміти баланс сил в економіці, втім не пояснює способів його досягнення. Відповідь на останнє питання ми знаходимо в окремих економічних концепціях, теоріях, моделях, що в різні часи розроблялися різними вченими. Наприклад, візьмемо модель осілого бандита М.Олсона, що ототожнює державу з бандитом, який здійснює регулярні пограбування (регулярне вилучення податку) на одній і тій самій території (в межах національних (регіональних) кордонів), встановлюючи

розмір грабунку (ставку податку) на рівні, що забезпечує максимізацію довгострокового доходу (політичної ренти) шляхом формування множини інститутів збереження у населення стимулів до господарської діяльності, відновлення багатства як бази подальших пограбувань (оподаткувань) [146]. Порівнюючи перспективу бути «пограбованим» «осілим бандитом» чи «бандитом-кочівником» населення, суб'єкти господарювання зазвичай обирають першого, укладаючи з ним суспільний договір, в якому беруть на себе зобов'язання коритися його волі, сплачувати податки в обмін на захист від «бандита-кочівника», на право отримання інших суспільних благ. Тобто, йдеться про інституціоналізовану діаду влади з домінуючою роллю держави і підконтрольною їй роллю ринкових суб'єктів.

Своє продовження ідея М.Олсона знайшла в моделі дорожньої каси, що розроблялася С.Дянковом, Р.Ла-Портой, Ф.Лопез-де-Сіланесом і А.Шлейфером. Якщо завданням М.Олсона був опис механізму інституційної взаємодії між державною владою і ринком, то його послідовники вже роблять акцент на його свідомій експлуатації державними чиновниками в цілях максимізації політичної ренти. Державні службовці створюють таку регуляторну базу, такі інституційні умови господарювання, в яких максимізації підлягає не суспільний добробут, як говорила теорія суспільного інтересу, а добробут представників регуляторного агентства [261, с. 9]. Вони захоплюють частину прибутку суб'єктів господарювання шляхом стягнення з них плати за вхід на ринок, за право діяти на ринку, як дорожня каса стягує плату за проїзд платною дорогою [144, с. 21-22]. Інструментами реалізації цієї моделі на практиці С.Дянков, Р.Ла-Портой, Ф.Лопез-де-Сіланес і А.Шлейфер визначають адміністративні бар'єри входження в той чи інший ринок [270, р. 6], метою яких насправді є не контроль якості пропонованого блага чи інші суспільно корисні ефекти, а максимізація політичної ренти, перерозподіленої з суб'єктів господарювання на користь регулятора.

Яскравим прикладом в історії державних закупівель в Україні, який ілюструє модель дорожньої каси, є встановлення та стягнення Тендерию

палатою України плати з учасників торгів за отримання тендерної документації для участі в закупівлі. Так, вартість тендерної документації становила від 800 грн до 2 000 грн, що в свою чергу створювало надмірні адміністративні бар'єри для суб'єктів господарювання в доступі до отримання державних контрактів [135].

Описана модель має суттєвий, на наш погляд, недолік. Вона не враховує владного потенціалу суб'єктів ринку, здатного протистояти регуляторній волі держави, маніпулювати нею чи принаймні впливати на неї. Тільки в США кількість офіційно зареєстрованих лобістів у 2018 році склала 11586 [292]. В Німецькому Бундестазі зареєстровано понад 2000 лобістських союзів (обов'язкова умова для отримання права представляти власні бізнес-інтереси, як Бундестазі, так і у федеральному уряді) [89, с. 28]. У таких умовах слід ширше дивитися на інституційну взаємодію між державою і ринком, усвідомлюючи не тільки прямий вплив у владній діаді, але і зворотній.

Свого часу нобелевський лауреат Г. Бекер описав подібну взаємодію в своїй моделі політичного торгу, взявши для спрощення приклад існування двох суспільних груп, зацікавлених у встановленні протилежних режимів державного регулювання. Він пише, що кожна із суспільних груп може підвищити свій добробут, впливаючи на регуляторну політику. При цьому розмір чистого потенційного трансферту багатства є функцією від тих зусиль (витрат пошуку ренти), що докладаються (витрачаються) нею для забезпечення тиску на регуляторні органи, а також тих зусиль (витрат), яких докладає (витрачає) інша зацікавлена група для забезпечення протидії встановленню відповідного типу регулювання [26, с. 212-213].

$$T = f(p_1; p_2), \quad (1.1)$$

де T - чистий потенційний трансфер багатства;

p_1 - витрати пошуку ренти, витрачені однією стороною політичного торгу для забезпечення тиску на регуляторний орган;

p_2 - витрати пошуку ренти, витрачені іншою стороною політичного торгу для компенсації тиску першої на регуляторний орган та створення сприятливого для себе регуляторного середовища [45].

Якщо сумарний вплив зацікавлених груп на механізм державного регулювання є величиною сталою (наприклад, прийняття регуляторного акту або відмова від нього), а результат політичного торгу залежить тільки від інтенсивності впливу кожної із суспільних груп порівняно одна з одною, то для них можна побудувати криві найкращої реакції в координатах витрат пошуку ренти [26, с. 212-213]. При цьому політичною рівновагою буде називатися ситуація, що характеризується такими рівнями тиску кожної з груп, за яких жодна з них немає стимулів змінювати своє рішення (т. E_B на Рис.1.3.).

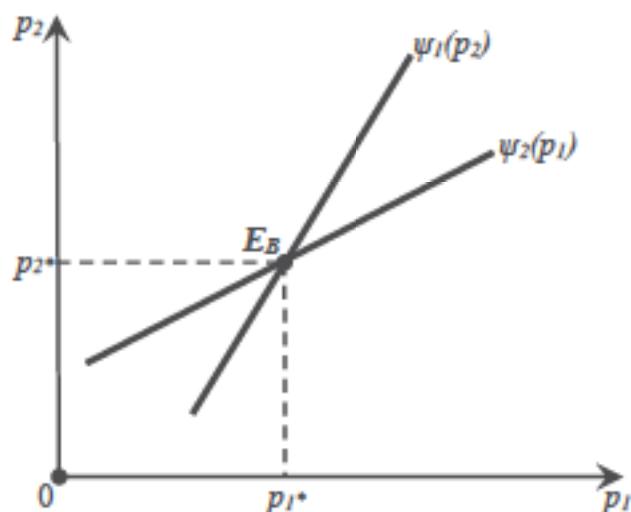

Рис.1.3. Політична рівновага: модель Бекера

Джерело: побудовано автором за даними [45, с. 408-410] та [26, с. 212-213]

До тих пір, доки множина лобістських сил залишається великою і дисперсною, баланс сил всередині владної діади залишається незмінним (домінування державної влади над ринком). Різноманіття лобістських сил виключає монополію будь-якого лобіста щодо впливу на державну політику, а їх зусилля щодо впливу на державу в цілях зміни інституційного середовища регулювання здатні до взаємокомпенсації. Ситуація змінюється тоді, коли замість дисперсної множини протидіючих суспільних груп в процес

політичного торгу вступає потужний гравець, ефективна суспільна група, здатна державній владі протиставити не менш потужну економічну. Як приклад можна розглянути французьку модель взаємодії бізнесу і влади. У Франції на конституційному рівні закріплено статус Економічної й соціальної ради, задання якої – розробка рекомендацій для уряду і парламенту в економічній та соціальній сферах. До її складу входять представники 18 соціальних та економічних груп, що об'єднують 231 представника різних за профілем організацій [89, с. 27]. Саме вони мали б забезпечити ефективну взаємодію держави і ринкових акторів, забезпечуючи ефективну противагу в моделі Г. Бекера. Втім фактично в країні діє закрита напівкланова взаємодія бізнесу і влади, що склалася традиційно, внаслідок того, що представниками вищої урядової, парламентської та ділової еліти останнім часом ставали переважно вихідці із малочисельної групи випускників Національної школи адміністрації (ENA), заснованої Ш. де Голлем з метою меритократичного оновлення державної влади. Між членами клубу випускників ENA існує система взаємної підтримки. У результаті, у французькій еліті укорінилася традиція підтримання взаємовигідних особистих зв'язків між чиновниками високого рангу та представниками великого національного бізнесу [89, с. 27].

Наслідки такого симбіозу описують М. Бернштейн, У. Джордан, Дж. Стіглер, С. Пельцман, Р. Познер, формуючи засади так званої теорії регуляторного захоплення. Остання описує множину ситуацій, в яких державне регулювання здійснюється не стільки в інтересах суспільства в цілому, скільки в інтересах тих суспільних груп, які здатні забезпечити власну перевагу в моделі Г.Бекера, а отже – запровадження регуляторного середовища, орієнтованого на максимізацію прибутку окремих економічних акторів в умовах дисбалансу політичних впливів.

Дж. Стіглер у своїй «Теорії економічного регулювання» по суті заперечує ймовірність досягнення балансу політичних сил в інтересах суспільства для більшості регульованих галузей, вказуючи на регулювання як спосіб перерозподілу багатства між різними суспільними групами. А С. Пельцман іде

далі і обґрунтовує базові принципи такого перерозподілу. Сформульована ним модель Стіглера – Пельцмана характеризується дією трьох основних передумов:

1. державне регулювання спрямоване на перерозподіл багатства;
2. поведінка представників регуляторного органу / законодавців спрямована на максимізацію політичної підтримки (з метою збереження виборних посад);
3. зацікавлені групи змагаються між собою, пропонуючи політичну підтримку в обмін на запровадження сприятливого регуляторного середовища.

Якщо абстрагуватися від множини регуляторних ефектів, скоротивши їх до пари «ціна – прибуток», в якій рівень регульованих цін (P) визначає політичну прихильність споживачів, а рівень прибутку (π) – виробників / продавців, то регуляторні рішення в галузі прийматимуться згідно функції політичної підтримки $M(P, \pi)$ (Рис. 1.4.). Вважається, що $M(P, \pi)$ зменшується зі збільшенням ціни, оскільки споживачі посилюють політичну опозицію, коли ціни підвищуються, і водночас збільшується із збільшенням прибутків галузі, оскільки фірми реагують на збільшення прибутків додатковою політичною підтримкою [45, с.405-406]. Відповідно, крива байдужості, що описує функцію політичної підтримки, має додатний нахил, детермінуючи баланс підтримки різних суспільних груп та обумовлюючи її взаємозамінність.

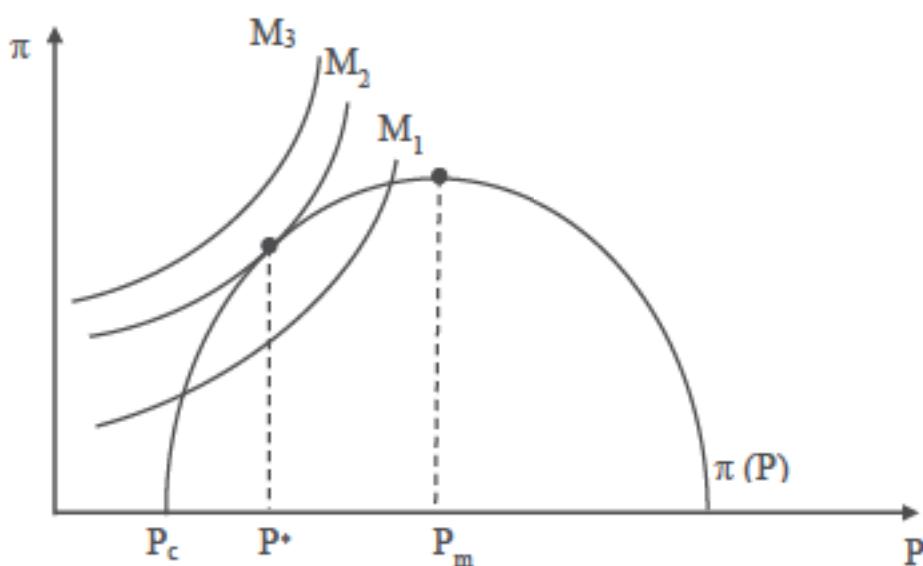

Рис. 1.4. Оптимум Пельцмана

Джерело: [45, с. 406].

Встановлення регулятором цін на конкурентному рівні P_c (запровадження інституційного середовища, здатного результувати рівнем цін P_c), що має своїм наслідком нульовий економічний прибуток, є для нього неефективним, оскільки максимізуючи політичну підтримку споживачів, забезпечує опозиційність виробників політичної підтримки продавців. І навпаки: встановлення цін на монопольному рівні P_m (запровадження інституційного середовища, здатного результувати рівнем цін P_m) забезпечить прихильність виробників при втраті прихильності споживачів. Відповідно, оптимум Пельцмана дотягатиметься за певного додатного рівня економічного прибутку, породженого регульованим рівнем цін у діапазоні $P_c < P^* < P_m$.

З Рис.1.4. видно, що політична підтримка зростає по мірі руху відповідної її кривої байдужості ліворуч і вгору, що відповідає нижчим рівням цін і вищим рівням прибутку, що є взаємовиключними, а це означає, що такий рух є неможливим без врахування дії зовнішніх чинників. Саме тому регуляторним агентствам зазвичай приходиться робити вибір між політичною підтримкою споживачів і виробників / продавців. Згідно висновку моделі Стіглера-Пельцмана, регулювання завжди буде зміщене в бік тих зацікавлених груп, які краще організовані (здатні результативно забезпечити необхідну політичну підтримку) й отримають більшу вигоду від ухвалення сприятливого законодавства (готові інвестувати ресурси у політичну підтримку) [45, с. 403].

Про більшу ефективність малих груп порівняно з великими писав М. Олсон [145, с. 78], Дж. Джеймс [285, р. 474-477], Г. Зіммель [302, р. 88-92]. Останній, наприклад, вказує на те, що «малі, централістично організовані групи зазвичай мобілізовують і використовують усю власну енергію, тоді як у великих групах сила набагато частіше залишається потенційною» [302, р. 88, 92]. У цьому контексті висновок моделі Стіглера-Пельцмана буде ілюструвати зміщення регулювання на користь невеликих зацікавлених груп з чітко вираженими пріоритетами за рахунок великих зацікавлених груп, пріоритети яких виражені не досить виразно [45, с. 403]. Тобто, йдеться переважно про виробників / продавців, можливість приросту прибутку яких виступає

ефективним стимулом для організації політичної підтримки, тоді як дисперсна множина споживачів зазвичай виявляється менш ефективною в самоорганізації для просування власних інтересів.

Класичним прикладом дії теорії регуляторного захоплення вважається арахісова програма в США. Будучи запровадженою ще в 1949 р., вона спрямовувалась на обмеження кількості фермерів, які можуть продавати арахіс на території США. При цьому одночасно було жорстко обмежено імпорт. І, нарешті, використовувалася система підтримки цін, яка гарантувала, що фермери, котрим було виділено квоту на вирощування арахісу, зможуть завжди покрити свої виробничі витрати. Наслідком застосування цієї програми в США стало підвищення ціни продажу до рівня, що на 50 % перевищував світові ціни на цей продукт. При цьому встановлено, що за період з 1982 р. по 1987 р. середні обсяги трансферту коштів від споживачів до виробників арахісу склали 255 млн дол. США, що привело до сукупного зменшення суспільного добробуту на 34 млн. дол. США. Якщо зважити на те, що на початку 1980-х рр. у США вирощуванням арахісу займалися близько 23 тис. фермерів, то можна порахувати, що кожен з них отримував чистий трансферт у сумі понад 11 тис. дол. США. Натомість втрати кожного споживача від запровадження цієї програми складали трохи більше 1 дол. США. А це означає, що мало хто зі споживачів був готовий витрачати свій час, енергію та кошти на діяльність, спрямовану на скасування арахісової програми, тоді як пересічний фермер навпаки готовий був інвестувати у підтримку цією програми [45, с.405].

Схожу ситуацію мали в Україні наприкінці 1990-х, коли запровадження державного регулювання ринків цукру та цукрового буряку, що полягало у встановленні квот на виробництво цукру та їх мінімальних цін, зумовило появу негативного зовнішнього ефекту регулювання на обох ринках. Середнє значення індексу цін на цукор (скореговане на рівень інфляції) протягом п'яти років після запровадження відповідного регулювання виявилося майже в півтора рази вищим за аналогічний показник для дорегуляторного періоду, а

виробництво як цукрових буряків, так і цукру в середньому скоротилось на 25 % [247, с. 142-147].

Аналогічним є ефект запровадження у вітчизняній електроенергетиці у березні 2016 року моделі державного регулювання цін на вугілля, відомої як «Роттердам+». На перший погляд ця модель є проконкурентною й спрямованою на захист інтересів споживачів, оскільки забезпечує відхід від витратного методу формування цін на електричну енергію, який в умовах вертикальної інтеграції, не дозволяє відслідувати дійсну вартість вугілля і, відповідно, призводить до встановлення монопольно високих цін на електроенергію. Цей метод ціноутворення передбачає встановлення ціни на деякий товар виходячи не з витрат фірми-монополіста, зацікавленої в їх завищенні, а з витрат конкурентних фірм, що діють на ринках аналогічної продукції, що функціонують на конкурентних засадах. В якості такого ринку Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, обрала європейський ринок вугілля, ціна на якому є похідною від результатів торгів на провідних європейських товарних біржах, насамперед – вугільної товарної біржі у Роттердамі. Відповідно в методиці розрахунку оптової ринкової цін на електричну енергію було прописано таку формулу розрахунку цін на вугілля:

$$\text{Ц} = \text{Ц}^{\text{вік}} + \text{Ц}^{\text{фр}} + \text{Ц}^{\text{пер}} + \text{Ц}^{\text{зл}}, \quad (1.2)$$

де $\text{Ц}^{\text{вік}}$ – індикативна ціна вугілля, яка визначається на підставі середньої ринкової ціни на європейському ринку (на основі середніх індексів API2 на умовах CIF в основних портах Західної Європи Амстердам - Роттердам - Антверпен) за 12 місяців, що передують місяцю встановлення прогнозованої оптової ринкової ціни, яка розраховується з урахуванням середньозваженого курсу на міжбанківському ринку (на час встановлення офіційного курсу гривні), оприлюдненого на офіційному веб-сайті Національного банку України на дату проведення розрахунку, та приводиться у відповідність до визначеної в прогнозній

структурі палива теплових електростанцій на відповідний період, розрахованої центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в електроенергетичному комплексі, відповідно до прогнозного балансу електричної енергії ОЕС України, калорійності вітчизняного вугілля;

D^{pp} – середня вартість доставки вугілля з портів Амстердам - Роттердам - Антверпен до українського порту за 12 місяців, що передують місяцю встановлення прогнозованої оптової ринкової ціни, що формується на підставі даних, зібраних від державних органів виконавчої влади, відповідальних за моніторинг цін, або на підставі даних, що публікуються у відповідних друкованих виданнях;

D^{per} – середня вартість транспортування вугілля із судна на склади українських портів за 12 місяців, що передують місяцю встановлення прогнозованої оптової ринкової ціни, що формується на підставі даних, зібраних від державних органів виконавчої влади, відповідальних за моніторинг цін, або на підставі даних, що публікуються у відповідних друкованих виданнях;

D^{rl} – вартість транспортування вугілля залізничним транспортом територією України, розрахована на основі даних за 12 місяців, що передують місяцю розрахунку та затвердження прогнозованої оптової ринкової ціни, за даними форми 1-НКРЕ (з урахуванням витрат на транспортування) та з урахуванням прогнозу її зростання у розрахунковому періоді, наданого публічним акціонерним товариством «Українська залізниця», грн/т. [163].

Проблемою застосування такої формули ціноутворення в Україні є той факт, що українські виробники електричної енергії зазвичай не купують вугілля на біржі в Роттердамі чи на будь-якій іншій альтернативній біржі та, відповідно, не транспортують його, несучи заявлені у формулі транспортні витрати. Вони видобувають його на власних або державних шахтах, а тому його дійсна собівартість є часто нижчою за ту, яку відображає ціна, розрахована за

моделлю «Роттердам+». Відповідно, запровадження такої формули ціноутворення замість зниження цін відпуску електричної енергії ТЕС призвело до її зростання (зростання цін електричної енергії згенерованої ТЕС склало 159,6 % тільки за один рік дії формули при значенні індексу цін виробників за аналогічний період на рівні 137,9 %. Тобто, розмір чистого зростання склав 21,7% без врахування мультиплікативного впливу росту ціни електричної енергії на значення індексу цін виробників) [36, 4], а бенефіціарами такого зростання стали власники електрогенеруючих потужностей у сегменті теплової генерації та їх інвестори.

На ринках авіаперевезень протягом багатьох років спостерігався вплив фінансово-промислової групи «Приват» на діяльність Державаслужби України, що дозволило ПрАТ «Авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України» отримувати за розподілом багато напрямків для рейсів і блокувати входження на український ринок європейських лоукостерів як WizzAir та Ryanair [154].

Всі ці приклади свідчать на користь дії моделі регуляторного захоплення, де краще організовані групи продавців того чи іншого товару виявилися ефективнішими у формуванні політичної підтримки, отримавши натомість таке галузеве регулювання, що дозволяло забезпечити максимізацію їх прибутків на противагу ціновому зростанню та відповідному погіршенню добробуту неорганізованої групи споживачів.

Вихід за галузеві межі ускладнює описаний вище механізм регуляторного захоплення, послаблюючи його ефективність дією так званої агентської проблеми між різними рівнями державної влади (між регуляторним агентством і урядом, парламентом чи іншими органами вищої влади в країні). У системі відносин держави і ринку вона описується моделлю бюрократії В. Нісканена. По аналогії з агентською проблемою в приватному секторі економіки, яка проявляється через різницю у цільових функціях менеджменту й акціонерів приватної корпорації, в галузі державного регулювання вона проявляється через різницю у цільових функціях регуляторного агентства та вищого органу державної влади. В. Нісканен називає перших «бюро», а другого –

«спонсором», пояснюючи таким чином економічний зміст їх підпорядкування один одному [136, с. 540-541]. «Бюро» на замовлення «спонсора» виконує ряд регуляторних функцій, намагаючись при цьому максимізувати не стільки суспільний добробут чи добробут «спонсора», скільки власний добробут – власну політичну ренту. Тільки цього разу йдеться не про прямий трансфер політичної ренти від економічних суб'єктів до регуляторного агентства, а про опосередкований – через розподіл державних витрат вищим органом влади. А отже, актуалізується проблема невідповідності цільових функцій цих двох груп. Вищий орган державної влади є, насамперед, зацікавленим у задоволенні потреб медіанного виборця у послугах державного регулювання як деякому типі суспільних благ. Це є запорукою переобраних його представників на наступну каденцію та пролонгації їх права доступу до політичних ресурсів як джерела політичної ренти. Представники ж регуляторного агентства максимізують величину власної політичної ренти, яка в такому разі є похідною від бюджету, виділеного на функціонування агентства вищим органом державної влади.

В. Нісканен пропонує таку модель генерування політичної ренти для випадку лінійних функцій попиту та витрат, що мають вигляд (Рис. 1.5.):

$$V = a - b Q \quad (1.3)$$

та

$$C = c + 2dQ \quad (1.4)$$

відповідно.

При цьому V – гранична цінність регуляторної послуги для споживачів,

C – мінімальні граничні витрати «бюро»,

Q – обсяг випуску регуляторних послуг [136, с. 478].

Виходячи з цього функції загального бюджету «бюро» (B) та мінімальних сукупних витрат «бюро» (TC) матимуть вигляд:

$$B = aQ - b Q^2 \quad (1.5)$$

та

$$TC = cQ + 2dQ^2. \quad (1.6)$$

За таких вихідних умов В. Нісканен виводить два рівноважні обсяги надання регуляторних послуг: $Q = a / b$ – як результат максимізації бюджету та $Q = 2(a - c) / b + 2d$ – як результат дії обмеження на величину бюджету, рівної обсягу сукупних витрат «бюро» [136, с. 476–492].

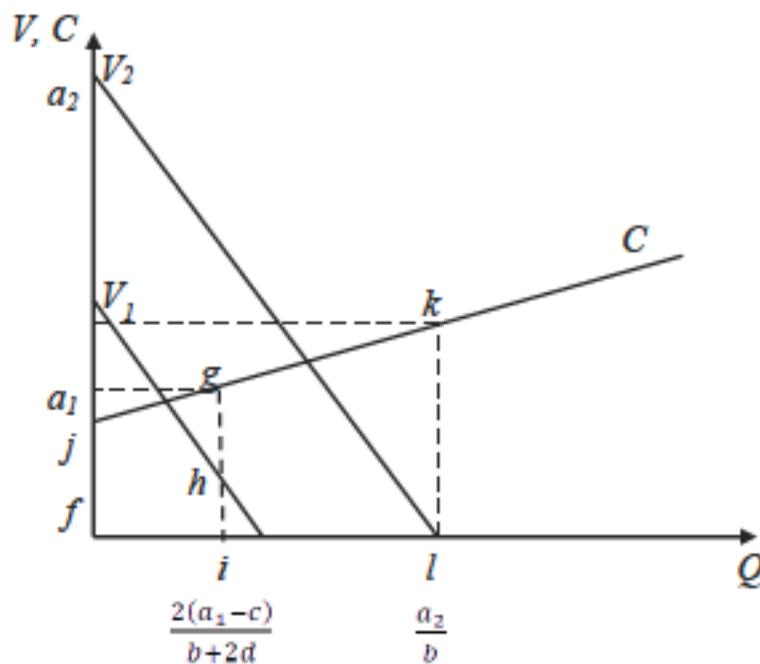

Рис. 1.5. Рівноважний випуск «бюро» в моделі бюрократії В.Нісканена

Джерело: [136, с. 479].

Для меншого попиту на регуляторні послуги, представленого кривою V_1 , рівноважний випуск «бюро» буде належати бюджетному обмеженню, де площа чотирикутника $eaihi$ дорівнює площі прямокутника $efgi$. Бюджет покриває мінімальні сукупні витрати і жоден аналіз ефективності витрат не виявить жодних перевитрат ресурсів. Однак випуск такого «бюро» є більшим Парето-оптимального рівня. Рівноважний обсяг випуску ig є суттєво вищим за граничну цінність регуляторної послуги для споживачів ih . Витрати охоплюють весь споживчий надлишок, що міг би існувати за умови ефективної діяльності з нижчим рівнем бюджетних витрат. Якщо мінімальні граничні витрати зростають по мірі зростання обсягу випуску внаслідок зростання середніх факторних витрат, а не скорочення продуктивності, то таке «бюро» отримуватиме надлишок виробника, рівний площі трикутника cfg .

За умов існування вищого попиту, представленого кривою V_2 , рівноважний випуск «бюро» буде знаходитися в обмеженому попитом діапазоні, де гранична цінність випуску дорівнює нулю. В такому випадку величина бюджету «бюро» описуватиметься площею трикутника ea_2l , будучи більшою за мінімальні сукупні витрати – $e j k l$. Це означає, що прискіпливий аналіз довів би, що той самий обсяг випуску регуляторної послуги міг би бути досягнутий за меншого бюджету. Втім тут слід розуміти, що «бюро» є єдиним носієм інформації про власну функцію мінімальних сукупних витрат, у якого відсутні стимули до її розкриття. Тобто має місце виробнича неефективність надання регуляторної послуги. Вона доповнюється також алокативною неефективністю, адже такий рівноважний випуск не задоволяє умови Парето-оптимальності. Величина надлишку виробника цього разу описується площею трикутника cjk [136, с. 478-481].

Статистичні підтвердження обґрунтованості цієї моделі в цілому знаходимо у Т. Ромера, Г. Розенталя і В. Манлі, присвячених аналізу витрат коштів на одного учня в шкільних округах Орегону та Нью-Йорку. Результати проведеного вченими дослідження показують, що зазвичай ці витрати є вищими за ті, які б обрав медіанний виборець. В округах, де базовий бюджет є вищим бажаного, середні витрати на одного учня є майже рівними базовому бюджету. В округах, де базового бюджету не вистачило б на забезпечення роботи шкіл, середні витрати на одного учня є вищими на 15 % аналогічного показника для тих округів, де базового бюджету вистачає [301, р. 8-10; 40-44]. При цьому вченими доведено, що витрати зростають по мірі росту шкільного округу, відображаючи тим самим більшу монопольну владу великих округів [136, с. 548].

У числі інших свідчень на користь дієвості теорії бюрократії можна назвати висновки дослідження С. Пельцмана, що довів обернену залежність між результатами голосування за кандидата від правлячої партії у губернатори та зростанням реальних середньодушових державних витрат протягом року до виборів [293, р. 292-297], а також наведені В. Нісканеном статистичні дані

щодо невідповідності зростання витрат на національну оборону в США зростанню рівня готовості та витривалості американських збройних сил, зростання витрат на освіту – зростанню кількості випускників чи рівня їх успішності, зростання витрат на охорону здоров'я – зростанню середніх показників здоров'я нації [136, с. 555].

Таким чином, мають місце перевитрати. І саме їх, а не весь бюджет регуляторного агентства, Ж.-Л. Міге та Ж. Беланже визначають як політичну ренту (дискреційний бюджет) [288, р. 27-51], наближуючи в цьому теорію бюрократії до вище досліджених моделей інституційної взаємодії держави і ринку, з одного боку, а з іншого – віддаляючи їх одна від одної поясненням механізму торгу між «бюро» і «спонсором» за споживання більшої частки цієї ренти. Такий торг моделюється аналогічно характеру цінового змагання покупця і продавця в моделі білатеральної монополії, де потужніші переговорні позиції визначатимуть результат торгу й пропорції розподілу економічної ренти. Представники вищого органу політичної влади використовують свої владні повноваження, погрожуючи встановити жорсткіший контроль над діяльністю регуляторного агентства, з метою захоплення деякої частки політичної ренти (дискреційного бюджету) та її використання у власних інтересах. В свою чергу регуляторне агентство готове ділитися деякою часткою дискреційного бюджету зі «спонсором», розглядаючи її як платню за право використовувати його залишок на власний розсуд [136, с. 545].

Наведені вище моделі ілюструють потенціал різного розподілу сил між державою і ринком залежно від обраного на деякому етапі та інституціоналізованого у той чи інший спосіб механізму їх взаємодії та зрештою – балансу взаємного впливу державної і економічної влади. За цією ознакою можемо виділити дві групи моделей:

1. моделі інституційного домінування держави;
2. моделі спільної інститутотворчості державної і економічної влади
(Рис. 1.6.).

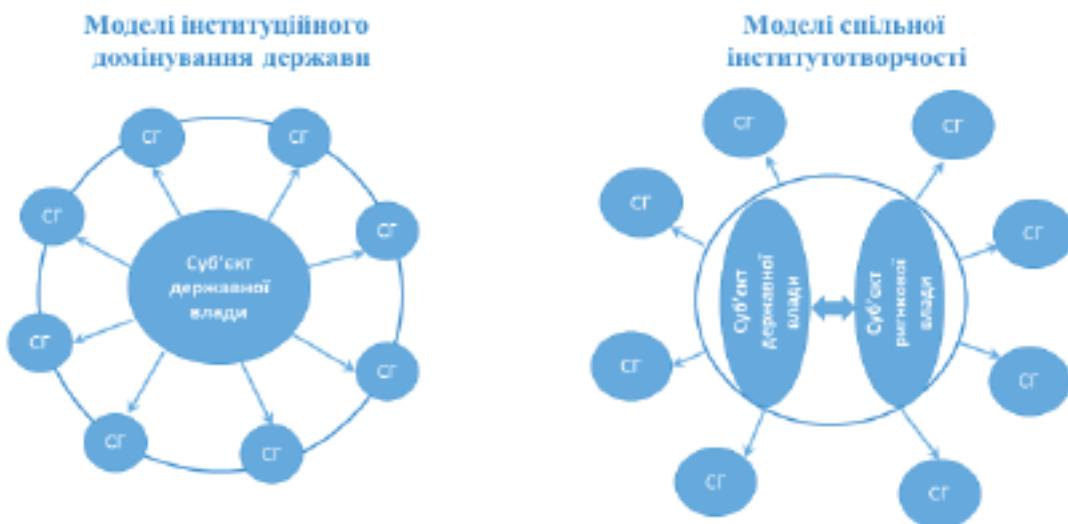

Рис. 1.6. Моделі інституційної взаємодії держави і ринку за ознакою балансу взаємного впливу державної та економічної влади

Джерело: розроблено автором

У першій групі домінуюча роль відводиться державній владі, яка в ході формування інституційного середовища ринку балансує лобістські ініціативи множини незалежних ринкових акторів, що конкурують між собою. Сюди можемо віднести моделі осілого бандиту М. Олсона, дорожньої каси, політичного торгу Г. Бекера. Друга група об'єднує моделі регуляторного захоплення, в тому числі модель Стіглера – Пельцана, та модель бюрократії В. Нісканена, які характеризуються співрозмірністю впливів державної та економічної влади, проявляючись у спільній інститутотворчій діяльності на користь залучених до неї ринкових акторів та на противагу інтересам інших учасників ринку. Великі потужні гравці, об'єднані в малі й ефективні суспільні групи тут виступають співавторами регуляторних реформ, завданням яких є максимізація економічної ренти представників відповідної групи. Тут політична рента обмінюється на економічну, а отже чим більшу економічну ренту регулятор дозолить згенерувати замовнику відповідного регулювання, тим більшу віддачу від його запровадження він (регуляторний орган чи множина регуляторних органів, пов'язаних між собою складним механізмом бюрократії) отримає.

Усвідомлення описаної вище відмінності між інституційними моделями взаємодії держави і ринку дає розуміння їх здатності сформувати абсолютно різні інституційні передумови для розвитку конкурентних відносин. У разі інституційного домінування держави, конкуренція залишається базовим механізмом взаємодії ринкових суб'єктів. Включення ж окремих ринкових акторів як співавторів інституційних реформ уже саме по собі формує нерівні умови конкуренції, послаблюючи конкурентні відносини й обмежуючи ефективність дій одночасно і ринкового, і державного регулювання.

Висновки до розділу I.

Узагальнення теоретико-методологічних засад інституту державної влади дозволило нам сформулювати наступні наукові висновки:

1. Встановлено інституційну природу влади з притаманними їй ознаками інституту, що базуються на здатності формувати і забезпечувати виконання правил функціонування економічної системи. Сформовано визначення інституту державної влади як закріпленого на організаційно-правовому рівні легітимного важілю детермінації умов функціонування будь-якого суб'єкта в межах певної території, на яку така влада поширюється.

2. Систематизовано суб'єкти та ресурси влади за видами та рівнями її реалізації. Зокрема державна влада реалізується на локальному, регіональному, національному і наддержавному рівнях органами законодавчої, виконавчої та судової влади шляхом реалізації таких ресурсів як право законотворчості, апарат примусу, природні ресурси, державна власність тощо. Економічна влада реалізується на рівні окремої фірми, ринку, груп економічних суб'єктів національної, глобальної економіки суб'єктами підприємницької діяльності (фірми, кооперації, організації, транснаціональні корпорації тощо) з використанням капіталу, найманої праці тощо. Соціальна влада реалізується на рівнях малих та великих суспільних груп профспілками, колективами підприємств, асоціаціями, громадськими організаціями, споживачами тощо,

експлуатуючи такі владні ресурси як право контролю та оскарження прийнятих іншими владними суб'єктами рішень, виборче право, попит на товари та послуги.

3. На основі теоретико-методологічного узагальнення окреслено місце державної влади в економічних відносинах та запропоновано авторське визначення інституту державної влади як закріпленого на організаційно-правовому рівні легітимного важелю детермінації умов функціонування будь-якого суб'єкта в межах певної території, на яку така влада поширюється.

4. Проведений історичний аналіз поглядів представників різних шкіл, напрямків й течій щодо місця та ролі держави показує, що у періоди спаду економіки в державному регулюванні вчені вбачали засіб уникнення руйнування економіки та умову успішного виходу з кризи та навпаки – у період розвитку економіки, вчені висловлювались проти або за обмеження державного втручання в її регулювання. Встановлена залежність між зародженням нових теоретичних вчень про роль держави в регулюванні економіки та фазами циклів М. Кондратьєва. Обґрунтовано важливу стабілізуючу роль інституту держави в економіці, яке повинно мати форму автоматичного стабілізатора, що забезпечує переключення різних за інтенсивністю впливу на економіку форм та механізмів державного регулювання залежно від стадії економічного циклу.

5. Моделі інституційної взаємодії держави і ринку систематизовано у дві групи за ознакою балансу взаємовпливу відповідних їм видів влади. До першої групи віднесено моделі, що ілюструють інституційне домінування держави над дисперсною множиною економічних акторів, які змагаються між собою за запровадження сприятливого для них інституційного середовища, до другої – моделі, які пояснюють механізми спільної інститутотворчості суб'єктів державної і економічної влади в цілях довгострокової максимізації політичної та економічної ренти.

Основні результати дослідження опубліковано в наукових працях автора [27; 111; 115; 116; 119].

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ НА РОЗВИТОК КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

Як показує проведений у попередньому розділі аналіз, конкурентний механізм ринкового саморегулювання і державне регулювання економіки тривалий час вважалися взаємовиключними, тоді як сучасні економічні теорії свідчать на користь їх комплементарності: у тих галузях та сферах діяльності, де конкуренція є можливою і бажаною з точки зору суспільного добробуту, завдання держави – не заважати роботі ринкового механізму, всіляко сприяючи та захищаючи конкурентні відносини між учасниками ринку; у сферах, де в силу технологічних чи економічних обмежень конкурентний механізм не працює чи працює з суттєвими збоями, наприклад, у галузях природних монополій, слід його замінити державним регулюванням, що є «другим найкращим рішенням» [99, с.95-134] в умовах ринкової неспроможності.

Зважаючи на завдання, сформульоване у назві поточного розділу, сфокусуємося на цих двох напрямках впливу інституту державної влади на розвиток конкурентних відносин. При цьому слід пам'ятати, що державне регулювання не завжди реалізується в інтересах суспільства (див. п.1.3). Іноді державне регулювання стає інструментом формування інституційного середовища, спрямованого на максимізацію політичної чи економічної, монопольної ренти з боку суб'єкта відповідного виду влади, а не суспільного добробуту. А це означає, що вплив держави (в особі органів державної влади, місцевого самоврядування тощо) варто досліджувати не тільки з позицій її прагнення забезпечити формування ефективного конкурентного середовища чи раціональної моделі державного регулювання, але й з позицій цілеспрямованої їх деформації.

Виходячи з зазначеного, структуруємо матеріал розділу за трьома найбільш дієвими напрямками впливу державної влади на розвиток конкурентних відносин:

1. формування та реалізація конкурентної політики держави;
2. формування і експлуатація адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції;
3. формування та реалізація системи державного регулювання ринків природної монополії.

2.1. Конкурентна політика держави

XVII століття, після буржуазних революцій в Європі та зміни феодального способу виробництва капіталістичним, вважається періодом в який було закладено передумови для запровадження державної конкурентної політики. Деякі європейські країни мали інституційні норми, які мали негативний вплив на конкурентній відносини та були направлені проти проявів монополії. Проте вперше такі інституційні норми були прийняті лише в XIX столітті в США, коли було прийнято антитрестівське законодавство. Трохи пізніше вони розповсюдилися майже у всі країни розвиненого світу [249, с. 128-129].

Базовим правовим актом, прийнятим в межах антитрестівського законодавства США, був Антитрестівський Закон Шермана, який набрав чинності 20 червня 1890 р. У ст. 1 Акта Шермана зазначалося, що кожен контракт, об'єднання у формі тресту чи іншим чином, вступ у змову шляхом обмеження торгівлі чи комерції між декількома державами або з іноземними державами оголошується незаконним.

Отже, даний закон був прийнятий на захист вільної торгівлі шляхом заборони трестів (монополій) та узгоджених дій між суб'єктами господарювання. Згодом були прийняті: Закон Клейтона (1914), доповнений Законом Робінсона-Патмана щодо боротьби з ціновою дискримінацією (1936) та Законом Селлера-Кефауера щодо регулювання злиття компаній (1950). Закон «Про Федеральну торговельну комісію» (1914) забороняє застосування недобросовісних або нечесних методів конкуренції [48, с. 103].

Оскільки на початку ХХ століття приватні монополії були потужними, а державна влада недостатньо сильною, то перші державні заходи щодо стимулування розвитку конкуренції відбувалися в межах загальної державної економічної політики. По мірі того, як ефективність дії цих інструментів стимулування розвитку конкуренції послаблювалася лобістським впливом суб'єктів економічної влади на державну політику, удосконалювалася конкурентна політика, конкурентні відомства набували незалежності від уряду, а конкурентна політика максимально інституціоналізувалася, при чому з використанням формальних інститутів – законів, щоб уникнути ручного регулювання економіки у вигідному для владних суб'єктів руслі.

Для визначення сутності та завдань конкурентної політики, дослідимо множину існуючих в економічній науці дефініцій відповідного виду політики держави (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Дефініції конкурентної політики

Дефініція	Автор
Державна політика, спрямована на те, щоб конкуренція не була обмежена або підтримана способами, які шкодять економіці та суспільству. Це базується на ідеї, що конкурентоспроможні ринки займають центральне місце для інвестицій, ефективності, інновацій та зростання.	Філіп Ларкін
Урядова політика, покликана сприяти або підтримувати рівень конкуренції на ринках, включаючи урядові заходи, які впливають на поведінку підприємств та структуру промисловості та ринків та основні елементи - набір політик та закон про конкуренцію.	Асоціація держав Південно-Східної Азії (Регіональні настанови щодо конкурентної політики)
Політика конкуренції включає політичну прихильність до ринків, публічну освіту, пропагандистські кампанії та виділення органу виконавчої влади достатніх ресурсів (як людських, так і фінансових), а також адміністративних інструментів розвитку конкуренції	Марк Вільямс
Діяльність держави щодо підтримання та/або створення конкуренції на ринках через встановлення та дотримання правил	В. Геєць
Дії держави як інституту, з метою здійснення впливу на діяльність суб'єктів господарювання, для підтримки, захисту й розвитку конкуренції.	В. Лагутін
Законодавчо затверджені дії держави, спрямовані на забезпечення ефективного використання економічних ресурсів і захист інтересів споживачів, що реалізуються через комплекс спеціально затверджених і економічно обґрунтованих інструментів.	К. Перепечкіна

Закінчення табл.2.1

Дефініція	Автор
Засоби, методи, державні інструменти та інструменти наддержавних органів, які в першу чергу спрямовані на те, щоб попередити та припинити уже наявні порушення антимонопольного законодавства. Також вони направлені на створення та захист конкуренції як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках, сприяють розвитку добросовісної конкуренції, для досягнення якої підвищують конкурентну культуру суспільства.	Г. Філюк
Система державних заходів правового, економічного та організаційно-адміністративного характеру, які спрямовані на формування конкурентного середовища, захист і підтримку конкуренції та боротьбу зі зловживаннями монопольним становищем в економіці.	М. Уманців
Комплекс цілеспрямованих заходів, направлених на створення і захист конкурентного середовища, здійснення профілактики та безпосереднє припинення порушень антимонопольного законодавства, сприяння розвитку добросовісної конкуренції.	З. Борисенко
Комплекс заходів, спрямованих, з одного боку, на попередження, обмеження та припинення зловживань монопольною владою та боротьбу з недобросовісною конкуренцією, з іншого, – на підтримку, захист і розвиток конкуренції.	Ю. Ясько

Джерело: складено автором за даними: [296; 260; 287; 225, с. 417; 97, с. 24; 152, с. 154; 238, с. 46; 235, с. 157; 15, с. 58; 256, с. 27].

Ми погоджуємося із М. Вільямсом, Г. Філюком та З. Борисенко, які відзначають, що одним із основних завдань конкурентної політики держави є створення і захист конкурентного середовища. Реалізація конкурентних відносин є завданням самих суб'єктів господарювання як основних учасників відповідних відносин, а ось формування такого середовища (структурного й інституційного), яке є сприятливим для розвитку конкурентних відносин, а також для реалізації їх зовнішнього позитивного ефекту – підвищення суспільного добробуту. А отже, пропонуємо визначати конкурентну політику держави як комплекс заходів, способів та інструментів держави як інституту, спрямованих на формування, розвиток та забезпечення функціонування ефективного конкурентного середовища.

В. Лагутін виділяє наступні інструменти, за допомогою яких здійснюється державна конкурентна політика в Україні:

- правові норми захисту економічної конкуренції;

- правила попередження, обмеження та припинення антиконкурентної діяльності суб'єктів господарювання і органів управління;
 - засоби припинення недобросовісної конкуренції;
 - норми контролю за концентрацією суб'єктів господарювання;
 - правила регулювання діяльності суб'єктів природних монополій.
- [97, с. 26].

Зазвичай вони застосовуються у комплексі, хоча різним етапам розвитку конкурентної політики притаманним є домінування різних інструментів.

В українській економічній думці панує єдиний підхід до етапизації конкурентної політики в Україні, напрацьований авторським колективом під керівництвом В. Лагутіна. Решта науковців, що звертали свою увагу на питання періодизації конкурентної політики, зазвичай ілюстрували підтримку відповідного підходу. Серед них: Ю.Уманців [235], Л. Юрчишина [254], М. Лайкова [98] та ін. Йдеться про такі етапи:

Етап 1. (1992-1995 рр). Зародження конкурентних механізмів ринкового середовища: старт роботи ринкових регуляторів, демонополізація ринку товарів, лібералізація цін, розробка антимонопольного законодавства. При цьому на ринку в основному практикувалося застосування адміністративної моделі цінового регулювання об'єктів монополій.

Етап 2. (1996-2000 рр.). Період трансформації економічних відносин власності. Була проведена структурна перебудова економіки, проведено процес демонополізації, реструктуризовано монополізовані ринки, організована робота монопольного контролю, вдосконалення антимонопольного законодавства.

Етап 3. (з 2001 р – до т.ч.). Перебудування роботи механізмів ринку для ефективної взаємодії з світовим ринком, встановлення реальної конкуренції на ринку. В цей період набув чинності Закон України «Про захист економічної конкуренції», який став основою національного конкурентного законодавства. Також цей період можна вважати початком дії ефективного механізму запобіганню монополій на товарних ринках [5, с. 46-47].

Частково ми також погоджуємося з такою періодизацією. Вона є логічною і повною мірою розкриває еволюцію конкурентної політики на дослідженому етапі (до 2005 року). Втім з моменту публікації відповідної праці авторського колективу на чолі з В. Лагутіном пройшло вже майже 15 років, протягом яких конкурентна політика в Україні зазнала суттєвих змін, як і обумовлене нею інституційне середовище розвитку конкурентних відносин. А отже, вважаємо за доцільне переглянути відповідну періодизацію з позицій сьогодення, виділяючи такі етапи розвитку конкурентної політики:

1. Демонополізація та формування конкурентного середовища у підприємницькій діяльності (1992 – 1999 рр.).
2. Підтримка та розвиток конкурентного середовища у підприємницькій діяльності (2000 – 2013 р.).
3. Розширення сфери дії конкурентної політики, зміщення її фокусу на протидію інституційному монополізму (2014 р.- до т.ч.) (Рис. 2.1.).

При цьому усі етапи розвитку конкурентної політики слід розглядати кумулятивно, коли кожен наступний базується на досягненнях попереднього етапу, доповнюючи його актуальним інструментарієм реалізації тих завдань, що стоять перед економікою на відповідному етапі розвитку останньої.

Рис. 2.1. Етапи розвитку конкурентної політики в Україні

Джерело: складено автором

Зупинимося на кожному з етапів детальніше, пояснюючи відмінності від вище наведеної періодизації.

На першому етапі (1992-1999 рр.) було запроваджено законодавчий та інституційно-організаційний захист конкуренції та протидію монополізму (прийнято Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції, Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності № 2132-ХІІ від 18 лютого 1992 року та Закон України «Про Антимонопольний комітет України» № 3659-ХІІ від 26 листопада 1993 року, розпочав роботу Антимонопольний комітет України як державний орган із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності [172], проведено масову приватизацію і демонополізацію переважної більшості українських ринків товарів та послуг, напрацьовано первинний інструментарій розвитку конкуренції у підприємницькій діяльності, орієнтований на обмеження ринкової влади існуючих монопольних утворень, протидію перетворенню державних монополій у приватні та зрештою формування конкурентного середовища на множині ринків товарів і послуг.

На відміну від В. Лагутіна, ми вважаємо, що часові межі цього етапу є ширшими за період 1992-1995 років і фактично охоплюють період до кінця 1990-х років, а виділений вченим та його колегами поділ на етапи «запровадження конкурентних відносин» та «демонополізації і структурної трансформації» є недостатньо виправданим. Адже, запровадження конкурентних відносин відбувалося, в тому числі і навіть переважно, шляхом демонополізації і структурної трансформації, а наслідком застосування відповідного інструментарію конкурентної політики на відповідному етапі стало формування конкурентного середовища в економіці України, зокрема скорочення частки монопольних ринків [85].

Різке уповільнення темпів зростання частки конкурентних ринків і скорочення частки монопольних ринків в економіці України наприкінці 1990-х

років змусило Антимонопольний комітет України, а з ним і інші органи державної влади, усвідомити необхідність реформування конкурентної політики.

Першим прийшло розуміння обмеженості демонополізаційних перспектив та усвідомлення суті природно монопольних ринків, для яких ні стратегія демонополізації, ні політика стимулювання конкуренції в класичному варіанті не підходять. Це обумовило дослідження множини ринків товарів і послуг в Україні та виділення вичерпного переліку ринків, на яких запровадження конкуренції не здатне привести до зростання суспільного добробуту і може мати протилежні наслідки. Такий перелік представлено в статті 5 Закону України «Про природні монополії». Для них передбачено спеціальний регуляторний режим.

Другим – усвідомлення наближення до певної структурної межі, за якою зміна структурних передумов конкуренції перестає бути належним індикатором ефективності конкурентної політики. Підтвердженням цьому можна вважати подальші проциклічні коливання частки конкурентних ринків в економіці України навколо позначки 50% [26]. Як наслідок – конкурентна політика набуває переважно поведінкових рис (чітка фіксація заборонених / дозволених практик, зниження бар'єрів для потенційної конкуренції, адвокатування конкуренції, запровадження конкурентної культури тощо). Структурним проявом конкурентної політики на другому етапі можна назвати лише запобігання монополізації ринків шляхом контролю за концентраціями та узгодженими діями суб'єктів господарювання як засіб підтримання сформованого на попередньому етапі конкурентного середовища.

Ці зміни знайшли своє відображення в Законі України «Про захист економічної конкуренції» № 2210-III від 11 січня 2001 року (набув чинності 28 лютого 2002 року) та множині підзаконних актів, таких як Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку [124], Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів

господарювання [178], на узгоджені дії суб'єктів господарювання [179], Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання [182], Порядок надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання [180], Указ Президента України «Про основні напрями конкурентної політики на 2002 – 2004 роки» [186] і т.д.

Ілюстративною в контексті відповідних змін є динаміка порушень законодавства про захист економічної конкуренції (Рис. 2.2.).

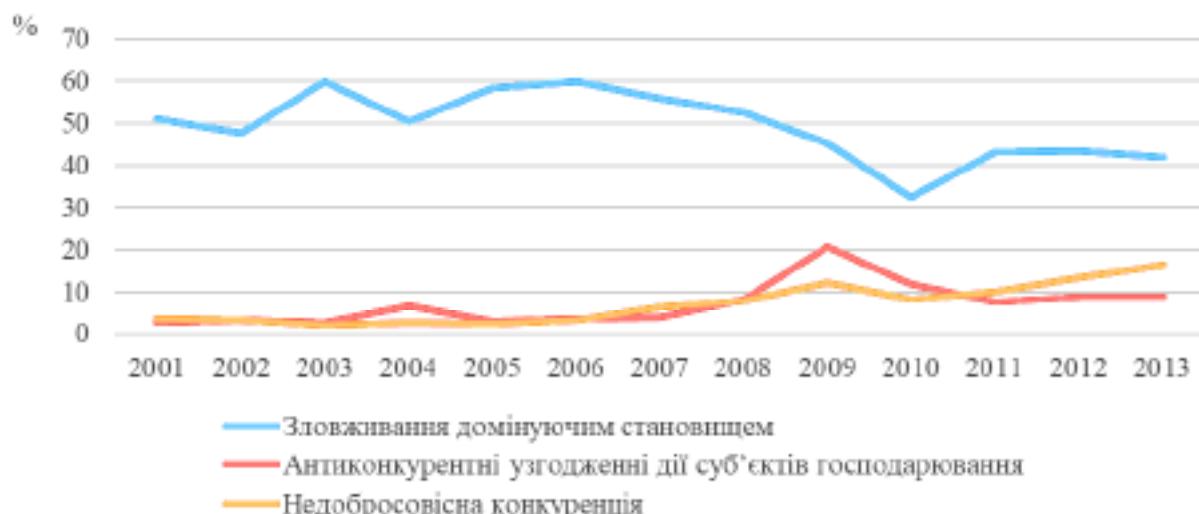

Рис.2.2. Динаміка структури порушень законодавства про захист економічної конкуренції, 2001 – 2013 рр.

Джерело: побудовано автором за даними звітів АМК України [50, с. 28-30; 51, с. 35-37; 52; 53; 54; 55; 56, с. 9-19; 57, с. 16; 58, с. 12; 59; 60; 61].

На початку 2000-х, коли новий інструментарій реалізації конкурентної політики тільки запроваджувався й проходив апробацію, в структурі порушень домінувало зловживання монопольним (домінуючим) становищем. Інституціоналізований на законодавчому рівні перелік проявів зловживання у 2001 році набув мінімальних змін (порівняно із до того діючим Законом України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» – додалося тільки два пункт із семи:

(1) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям;

(2) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин [183]. А отже, способи виявлення та доведення таких порушень були вже знайомими працівникам Антимонопольного комітету України (Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, прийнята у 2002 році, не запроваджувала нових інструментів дослідження, а тільки інституціоналізувала існуючі), що обумовило їх ефективність у протидії таким порушенням.

А ось перелік антиконкурентних узгоджених дій, передбачених статтею 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції», розширився мало не втрічі [183, ст. 6], вимагаючи накопичення досвіду їх розслідування і доведення, набуття якого ілюструє відповідна крива на рис. 2.2. При цьому, якщо контроль за концентрацією суб'єктів господарювання, як складова антимонопольної політики 1990-х років, був запроваджений ще у 1994 році, то контроль за узгодженими діями суб'єктів господарювання в контексті надання дозволу на відповідні дії (в індивідуальному порядку чи автоматично – шляхом визначення типових вимог для загального звільнення від нотифікації) був запроваджений тільки у 2002 році. За період 2002-2013 рр. це дозволило запобігти близько 80 випадкам узгоджених дій, здатних привести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції (з урахуванням дозволів, наданих за використанням інституту компенсаційних умов).

Схожою є ситуація з порушеннями у вигляді недобросовісної конкуренції. Хоча Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» і був прийнятий у 1996 році, його доповнення статтею 15-1 «Поширення інформації, що вводить в оману» у 2008 році (порушення цієї статті сьогодні займають близько 80% усіх порушень Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції») привело до зростання кількості, а зрештою і частки, виявлених та припинених порушень відповідного типу.

Відповідна статистика є свідченням зміни фокусу конкурентної політики на другому етапі її реалізації в Україні – із антимонопольної на політику захисту і розвитку конкуренції, про що говорили В.Лагутін [5], Ю.Уманців [235], Л. Юрчишина [254], М. Лайкова [98] та ін. у своїх дослідженнях етапності еволюції конкурентної політики в Україні.

Вище ми опустили аналіз ще одного виду порушення законодавства про захист економічної конкуренції, яке традиційно займає близько третини усіх виявлених Антимонопольного комітету України порушень – дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів господарсько-адміністративного управління і контролю, які є антиконкурентними. Під цими діями слід розуміти прийняття наказів, рішень, розпоряджень, тощо, надання вказівок, укладення будь-яких угод, чи навіть бездіяльність даних органів. Дані дії можуть привести до недопущення, обмеження, спотворення чи усунення чесної конкуренції. Власне йдеться про прояви інституційного монополізму, про загрозу якого для економіки України ще в 2004 році писав тодішній голова Антимонопольного комітету України О. Костусєв [92, с.21-22, 138-141].

В Указах Президента України «Про основні напрями конкурентної політики на 1999 – 2000 роки» [185] та «Про основні напрями конкурентної політики на 2002 – 2004 роки» [186] містилися положення щодо поступового звуження сфери господарської діяльності органів державної влади, втім цього замало для протидії інституційному монополізму. Деформуючий вплив інституційного монополізму на економіку проявляється не тільки і не стільки через дії органів державної влади щодо примусу громадян і суб'єктів господарювання до оплати непотрібних їм «методичних», «інформаційних», «консультаційних» послуг, [92, с. 140] в межах дії теорії дорожньої каси, скільки у формування неефективного конкурентного середовища внаслідок створення нерівних умов конкуренції для різних учасників ринку в межах дії теорії регуляторного захоплення.

Опитування, вперше проведене Центром комплексних досліджень Антимонопольного комітету України в 2015 році, показало, що 56%

респондентів стикалися із поведінкою органів державної влади, що призводить до формування нерівних умов конкуренції [67, с. 166]. Про аналогічне свідчать і дані Глобального індексу конкурентоспроможності (табл. 2.2.).

Динаміка індикаторів інституційного монополізму в Україні не показує суттєвого покращення результатів, хоча і спостерігаємо позитивну тенденцію, починаючи з 2015-2016 рр. У звіті про глобальну конкурентоспроможність за 2017-2018 рік Україна набрала 57,03 балів із 100 можливих балів, що є найкращим показником за всі роки. Найвищі показники в США – 85,6 балів, Сінгапур – 83,5 балів, Німеччини – 82,8 балів. У сусідньої Польщі цей показник становить – 68,2 балів, Литви – 67,1 балів, Латвії – 66,2 балів, Грузії – 60,9 балів. Найменша кількість балів 35,5 - Чад, 36,4 балів – Ємен [313, с. 297].

Таблиця 2.2.

**Динаміка індикаторів інституційного монополізму в Україні за даними
Глобального індексу конкурентоспроможності, 2011-2018 рр.**

Індикатори інституційного монополізму	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Фаворитизм у прийнятті рішень органами державної влади	2,6	2,5	2,3	2,5	2,7	2,5	2,4
Хабарництво	2,6	2,7	2,8	3,0	2,9	2,9	3,2
Ефективність антимонопольної політики	2,8	3,2	3,1	3,0	2,7	2,5	2,8
Тягар державного регулювання	2,5	2,4	2,6	2,9	3,3	3,4	3,3
Прозорість формування державної політики	3,7	3,6	3,5	3,6	3,7	3,7	4,0
Незалежність судів	2,1	2,5	2,2	2,0	2,3	2,3	2,3
Ефективність державників витрат	2,3	2,2	1,9	1,9	1,9	1,9	2,4

Джерело: складено автором за даними [313, п. 297; 312, п. 351; 311, п. 355; 310, п. 373; 309, п. 377; 308, п. 355; 307, п. 357].

Покращення результатів України відбулося у зв'язку із проведенням ряду реформ. Починаючи з 2014 року, в тому числі й завдяки реалізації множини заходів, передбачених Угодою про Асоціацію між Україною та ЄС, конкурентна політика України бере курс на подолання інституційного монополізму на додачу до протидії підприємницькому. Зокрема йдеться про

прийняття у квітні 2014 року Закону України «Про здійснення державних закупівель» [184] та у грудні 2015 року Закону України «Про публічні закупівлі» [189], що прийшов йому на зміну, якими встановлюються вимоги щодо конкурентності публічних закупівель, а Антимонопольному комітету України надаються повноваження органу оскарження; про прийняття у 2014 році Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (набрання чинності 02.08.2017 р.), яким встановлюються правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції [176]; реформування системи державного регулювання в інфраструктурних галузях України – в електроенергетиці [190], газовому секторі [191] тощо. Зупинимося на них детальніше, описуючи фокус третього етапу еволюції конкурентної політики в Україні, розпочавши з конкурентної політики в сфері публічних закупівель.

Опитування, проведене Центром комплексних досліджень у 2015 році показує, що близько 40% респондентів вважають істотною перешкодою для участі в публічних закупівлях домовленості інших учасників торгів із розпорядником державних коштів, [67, с. 111] як прояв інституційного монополізму. Послабленню цього ризику для конкуренції та вирівнюванню умов конкуренції на торгах сприяло, передбачене зазначеними вище законами запровадження електронних публічних закупівель через систему ProZorro.

Головною перевагою системи ProZorro є створення умов прозорості процесу державних закупівель, починаючи від опублікування у відкритому доступі тендерної документації, поданих пропозицій учасників, укладених договорів про закупівлю тощо. При цьому, як учасник, так і будь-хто інший має можливість відстежити склад пропозицій кожного учасника, прийнятих рішень замовника та, у разі наявності порушень – вжити заходів щодо оскарження. Таким чином, максимальна прозорість – «всі бачать все» та зручний функціонал – проведення торгів в режимі «онлайн», сприяв зростанню конкурентності торгів.

У різний період регулювання державних закупівель були визначені окремі види та процедури закупівель [184; 189]. У свою чергу, конкурентними процедурами вважаємо ті, які передбачають наявність конкурентного відбору потенційних постачальників (відкриті торги, двоступеневі торги, запит цінових пропозицій, попередня кваліфікація учасників – до 01.08.2016 року, відкриті торги (в тому числі із публікацією англійською мовою); конкурентний діалог; допорогова закупівля) та навпаки ті, що не передбачають - неконкурентними процедурами закупівлі (переговорна процедура – до 01.08.2016 року, переговорна процедура (в тому числі для потреб оборони, за нагальною потребою) та процедура звітування про укладений договір.

Очевидно, що при застосуванні переговорної процедури обмежується конкуренція, що призводить до надмірних втрат бюджету та, навпаки, при конкурентних процедурах зменшується рівень корупції, формується сприятливе конкурентне середовище як для замовників так і учасників закупівель. Вартісні характеристики публічних закупівель наведено в (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Вартісна характеристика оголошень про результати процедур публічних закупівель, 2015 – 2018 рр.

Рік	Тип процедури			
	конкурентна		неконкурентна	
вартість, млн. грн	частка в загальній вартості публічних закупівель, %	вартість, млн. грн	частка в загальній вартості публічних закупівель, %	
2015	107 709,43	55,98	84 703,5	44,02
2016	120 208, 19	72,81	44 477, 69	27,19
	38 461,92	55,86	30 388,72	44,14
2017	277 327	72,83	103 453	27,17
2018	446 542,93	67,89	211 167,76	32,11

Примітки:

Синім кольором виділено закупівлі через систему PROZORRO.GOV.UA; жовтим – на веб-порталі TENDER.ME.GOV.UA.

Джерело: складено автором згідно даних [63, с. 22; 64, с. 22-2017; 65, с. 14-2016; 36].

Отже, можемо простежити тенденцію зростання частки конкурентних процедур в загальній вартості публічних закупівель з 55,98 % у 2015 році до 72,83 % та 67,89 % у 2017-2018 роках відповідно, що в свою чергу є результатом реалізації конкурентної політики держави в секторі публічних

закупівель через реформування інституту системи закупівель, що дозволило зменшити прояви інституційного монополізму.

Якщо показники України згідно індикатора «Прозорість формування державної політики» за даними Глобального індексу конкурентоспроможності (табл. 2.2.) показують доволі високу позитивну динаміку, то інший показник - «Фаворитизм у прийнятті рішень органами державної влади», навпаки, – такого не демонструє.

Переведення закупівель в електронну площину знижує рівень інституційного монополізму, проте не вирішує ряд інших проблем на шляху розвитку конкурентних відносин в даній сфері. Проаналізуємо детальніше систему публічних закупівель в Україні (Рис. 2.3.).

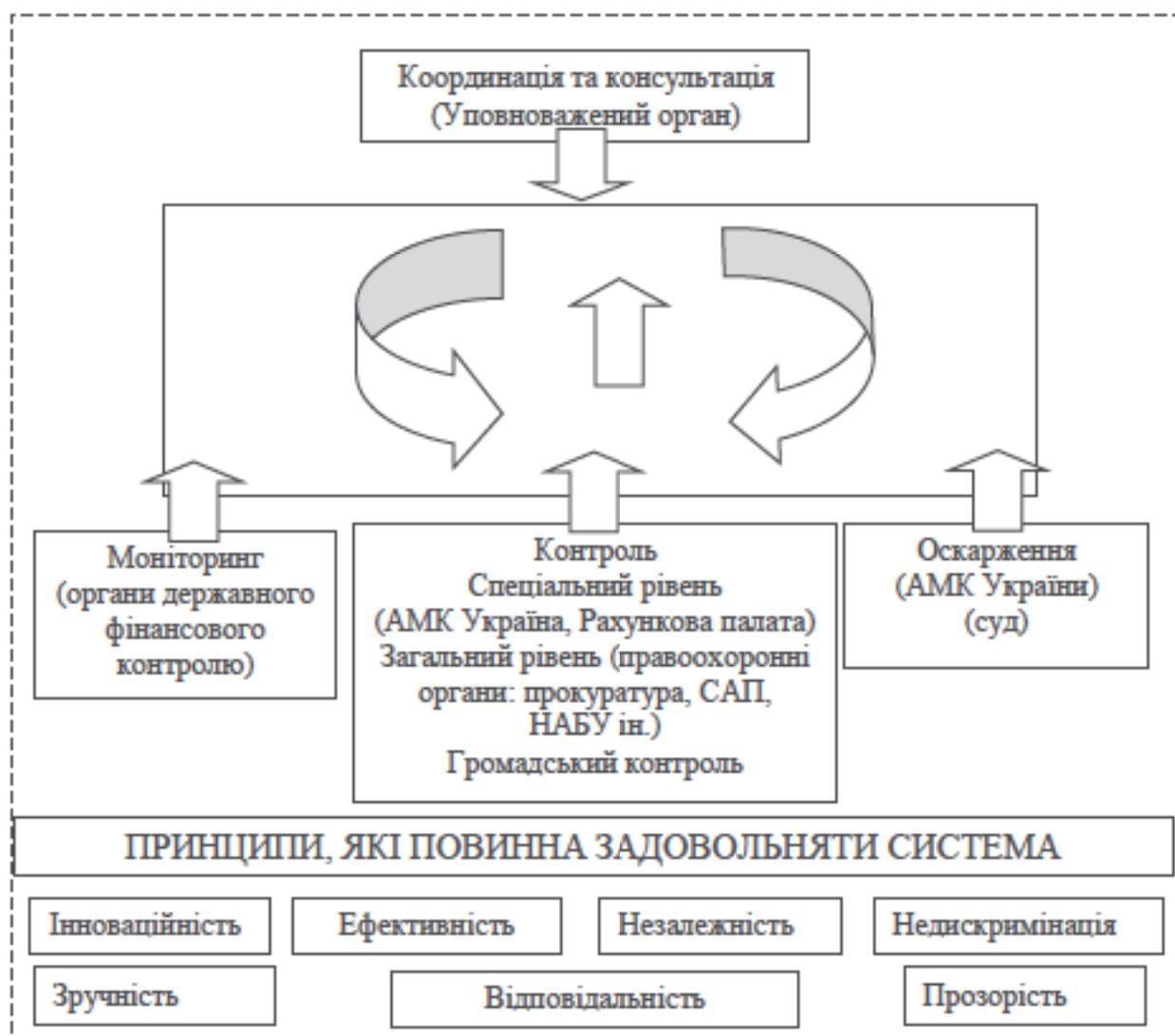

Рис. 2.3. Система публічних закупівель України

Джерело: розроблено автором.

Портал ProZorro загалом є інноваційною та зручною платформою, про що свідчить ряд міжнародних нагород та збільшення кількості як учасників, так і закупівель, які здійснюються в системі. Як вже нами було зазначено вище, головна перевага даної системи – це максимальна прозорість. Дотримання лише даного принципу, при високому рівні існування неформальних бар'єрів у країні (корупція, низька якість державних інституцій), – не забезпечує ефективного конкурентного середовища в сфері публічних закупівель.

Інститут моніторингу публічних закупівель, який здійснює Державна аудиторська служба України та її міжрегіональні територіальні органи, є попереднім контролем. За даними служби, у 2018 році розпочато моніторинг 254 закупівель, з яких завершено у зазначеному періоді - 151 закупівлі. За результатами проведеного моніторингу, органами державного фінансового контролю попереджено порушень у сфері публічних закупівель на загальну суму понад 29,5 млн. грн, за яких у 6 випадках відмінено торги (очікувана вартість яких складала – 20,0 млн. грн) та розірвано 5 укладених договорів про закупівлю, на загальну суму 9,5 млн. [66, с. 33, с. 30]. Очікувана вартість лотів у 2018 році склала – 657 710 706 022 грн. Як бачимо, зазначений показники не є високим у загальній частці оголошених закупівель.

Запровадження моніторингу як однієї із форм контролю є позитивним для розбудови конкурентного середовища в сфері публічних закупівель, але ефективний результат можливий лише за умови вдосконалення механізму його проведення та забезпечення реальної відповідальності замовників та учасників процедури закупівель за невиконання вимог законодавства.

Механізм оскарження сам по собі і вкупі з свідченнями його активного застосування – є інструментом інституційного стимулювання розвитку конкуренції в сегменті публічних закупівель. Хоча тут слід вказати на його обмежену ефективність. Адже сьогодні інститут оскарження публічних закупівель:

- часто використовується для затягування процедур і відлякування

потенційних конкурентів від участі у публічних закупівлях. Прикладом таких дій є подані скарги на процедури закупівлі ПАТ «Укрзалізниці» [228];

- має ряд інституційних недоліків, на яких пропонуємо зупинитися більш детально.

Спеціальним органом оскарження є Антимонопольний комітет України, який утворює постійно діючу адміністративну колегію з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель, у складі трьох державних уповноважених, які здійснюють розгляд скарг у місті Києві. Для прикладу, в Польщі розгляд претензій учасників здійснює не антимонопольний орган, а окрема Апеляційна палата оскаржень (як перша інстанція), до повноважень якої входить як розгляд допорогових закупівель, так і надпорогових. У свою чергу, Відомство з питань конкуренції та захисту прав споживачів розслідує тендери (закупівельні) змови та уповноважене на здійснення моніторингу ринків, визначення рівня конкуренції на цих ринках, тощо [86].

На нашу думку, такий розподіл повноважень може бути доцільним, з огляду на специфіку зазначених порушень. При цьому, продовжує зростати кількість скарг: у 2018 році їх надійшло до Антимонопольного комітету України 7 786 од., що на 37 % більше, ніж за попередній період. Колегією Антимонопольного комітету України було розглянуто скарг на загальну суму 143,5 млрд грн, зобов'язано усунути порушення на загальну суму 54,77 млрд грн [63 с. 290]. Для порівняння Апеляційною палатою оскаржень Польщі в 2016 році розглянуто 2 500 скарг [86], Комітетом з оскарження закупівель в Естонії, за рік розглядається в середньому 250-300 скарг (приблизно по 60-70 скарг на кожного) [87].

Антимонопольний комітет України не розглядає скарги про порушення законодавства в сфері публічних закупівель під час проведення допорогових закупівель. У такому випадку, учасник може звернутися лише з вимогою до замовника. Оскарження допорогових закупівель в адміністративному порядку взагалі відсутнє. В Естонії як орган оскарження - функціонує Комітет з

оскарження закупівель, який складається із 4-х членів у статусі суддів (який повинен мати ступінь магістра права та досвіду роботи 5 років) та 1-го технічного секретаря [87].

Окремі практичні аспекти процедури розгляду скарги Антимонопольним комітетом України, а саме: велика завантаженість Колегії, невизначеність конкретного часу розгляду справи (учасника можуть запросити на слухання справи о 10-00 год, а по факту розпочати розгляд і в 24-00 год.), невикористання задекларованого в законі способу застосування телекомуникаційних систем під час розгляду скарги (публічні закупівлі здійснюються по всій Україні, а розгляд справи - лише в м. Києві), висока вартість оплати за подання скарги – створюють ряд адміністративних бар'єрів.

Для зменшення кількості скарг до Антимонопольного комітету України України, пропонується встановити мінімальну в 3 тис. грн., (вартість лоту є меншою за 830 тис.) та максимальну – 170 тис. грн (вартість лоту понад 28 млн. грн.) вартість за подання скарги [213].

На нашу думку, зазначений підхід навпаки призведе до зниження конкуренції. Ми пропонуємо покращення рівня ефективності інституту оскарження в сфері публічних закупівель через втілення наступних заходів:

- створення окремої інституції оскарження публічних закупівель, наприклад, Департамент оскарження публічних закупівель, у тому числі допорогових (при цьому він може бути в складі Антимонопольного комітету України, але із збільшеною кількістю уповноважених членів та зміненим порядком роботи);

- диференціація вартості плати за подання скарги залежно від очікуваної вартості процедури закупівлі, з можливістю відшкодування вартості плати стороною, яка програла справу;

- впровадження окремого модулю в ProZorro, який дозволить виправляти переможцю процедури закупівлі формальні\несуттєві помилки в тендерній пропозиції.

Якщо адміністративний рівень оскарження публічних закупівель наразі має ряд недоліків, то оскарження в судовому порядку – взагалі є неефективним. Розгляд справи судом лише першої інстанції в Україні може тривати в середньому від 1-го до 2-х років. При цьому, коли бюджетні призначення виділяються, як правило, на поточний рік. Тобто, навіть у випадку прийняття рішення на користь скаржника, його виконати фактично неможливо – завершилася або замовником відмінена процедура закупівлі, виконаний договір про закупівлю, тощо.

Спеціальними органами на здійснення контролю у сфері публічних закупівель є Державна аудиторська служба України, Антимонопольний комітет України та Рахункова палата. Загалом, у результаті здійснення заходів державного фінансового контролю, було складено та надіслано до суду 333 протоколи про адміністративне правопорушення, до адміністративної відповідальності притягнуто лише 44 особи [66, с. 31].

Важливо, щоб моніторинг та контроль публічних закупівель продовжувався на рівні виявленні та запобіганні змовам між замовником та учасником, який проявляється у формуванні дискримінаційних умов в тендерній документації, надання неправомірних переваг останнім, тощо. Для посилення відповідальності замовників, ми пропонуємо закріпити на законодавчуому рівні відповідальність останніх за формування дискримінаційних умов в тендерній документації.

Інший важливий напрямок конкурентної політики третього етапу – контроль за державною допомогою. З одного боку, надання державної допомоги суб'єктам господарювання, може виступати одним із ефективних засобів подолання «провалів ринку», з іншого, будучи наданою на дискримінаційних засадах, державна допомога може призводити до встановлення нерівних умов конкуренції на ринку – виступати інструментом інституційного монополізму з боку держави. Саме тому надання державної допомоги в ЄС знаходиться під пильним контролем Єврокомісії, завданням якої є мінімізація негативних ефектів на систему конкурентних відносин на

спільному ринку ЄС при збереженні позитивних ефектів державного стимулювання розвитку економіки в цілому чи окремих видів економічної діяльності.

За Угодою про Асоціацію між Україною та ЄС Україна взяла на себе зобов'язання щодо запровадження моніторингу та контролю за державною допомогою в контексті її впливу на конкурентні відносини. На їх виконання Антимонопольним комітетом України розроблено план дій у сфері впровадження системи моніторингу та контролю державної допомоги в Україні, яким передбачено:

1. до кінця 2017 року завершення формування законодавчої бази контролю за державною допомогою;
2. до серпня 2018 року інвентаризація діючої державної допомоги;
3. до серпня 2022 року приведення всіх схем державної допомоги у відповідність до законодавства (Рис. 2.4) [232].

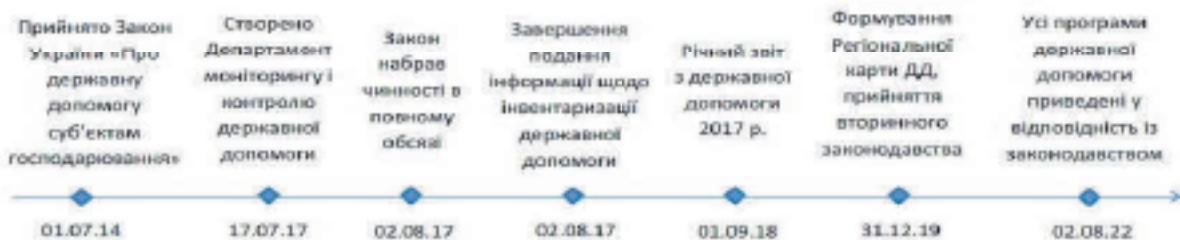

Рис. 2.4. Реформування системи контролю за державною допомогою в Україні

Джерело: [63, с. 275].

Цей план є випереджальним порівняно із вимогами Угоди про Асоціацію з ЄС та протоколу приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства, якими передбачено:

- ⇒ до 2019 - прийняти національне законодавство про державну допомогу та забезпечити функціонування Уповноваженого органу;
- ⇒ до 2021 – створити повний реєстр схем державної допомоги;
- ⇒ до 2023 – привести ці схеми допомоги у відповідність до критеріїв, визначених Угодою [232, с. 172-173].

Як видно з рис.2.4 станом на сьогодні:

- прийнято і введено в дію первинне законодавство щодо державної допомоги суб'єктам господарювання;
- стартувала нотифікація державної допомоги. Протягом 2017-2018 рр. до Антимонопольного комітету України надійшло 1047 повідомлень про надання державної допомоги, в тому числі 960 повідомлень про нову державну допомогу (91,6%) та 87 повідомлень про чинну державну допомогу (8,3%) [62, с. 246], [63, с. 276]. У 2 випадках вона була визнана недопустимою для конкуренції, а отже підлягала відшкодуванню зберігаючи паритет конкурентних відносин на відповідних ринках;
- проведено часткову інвентаризацію чинної державної допомоги. Антимонопольним комітетом України проаналізовано понад 800 актів, до кожного десятого з яких надано застереження щодо необхідності дотримання законодавства про державну допомогу [211], що теж можна вважати свідченням позитивного впливу держави на розвиток конкурентних відносин;
- проводиться активна роз'яснювальна робота з питань застосування законодавства у сфері державної допомоги. За 2017 – 2018 рр. Антимонопольним комітетом України надано 534 роз'яснення для органів державної влади, місцевого самоврядування та інших учасників процедури надання / отримання державної допомоги [62, с. 247; 63, с. 277]. Для України це новий вид захисту конкурентних відносин. Більшість надавачів та отримувачів державної допомоги не звикли оцінювати її ефекту на конкуренцію взагалі. Зазвичай вони або не усвідомлюють такого впливу, або намагаються його приховати для безперешкодного завоювання та подальшої реалізації своєї ринкової влади. Відповідно активна роз'яснювальна робота допоможе, з одного боку, мінімізувати ризики їх необізнаності, а з іншого – підвищити відповідальність за свідоме надання / отримання державної допомоги несумісної з конкуренцією.

Незважаючи на описані заходи, ефективність цього напряму конкурентної політики все ж залишається недостатньою. Про це свідчить

низька частка нотифікованої державної допомоги. Так, за результатами моніторингу Антимонопольного комітету України розмір наданої державної допомоги у 2017 році в Україні, за даними центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (надавачів державної допомоги), становив - 5 608, 95 млн грн. [211, с. 14], разом із цим, видатки бюджету за класифікацією КЕКВ 3210 «капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям)» у 2017 році становили 38 821,58 млн грн [36]. Навіть за умови, що близько 70% трансферів не мають ознак державної допомоги [63, с. 277], це означає, що до Антимонопольним комітетом України нотифіковано не більше половини реалізованих трансферів, тоді як неповідомлені залишаються сірою загрозою конкуренції на ринках України.

Недостатньо ефективними залишаються й домінуючі форми надання державної допомоги – субсидії і дотацій. Варто зазначити, що ці форми надання державної допомоги домінують при наданні допомоги як органами центральної виконавчої влади так і органами місцевої влади та місцевого самоврядування. (Рис.2.5.).

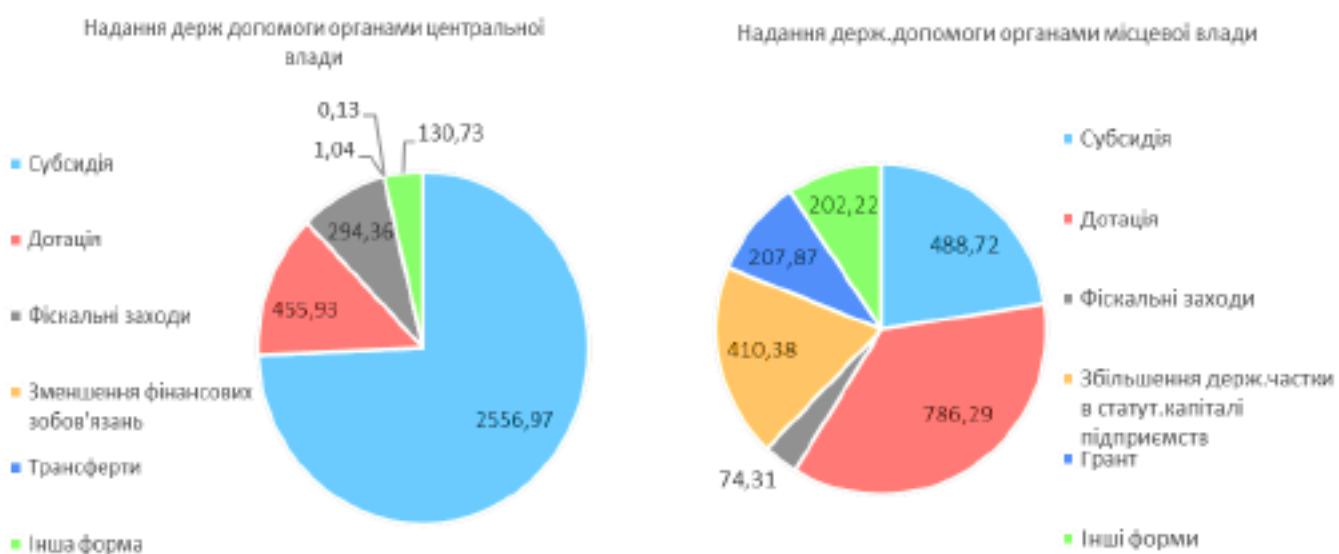

Рис. 2.5. Структура державної допомоги, наданої у 2017 році органами центральної виконавчої влади та органами місцевої влади(млн, грн).

Джерело: [211, с. 17-18].

На рисунку нижче це чітко видно, тоді як більш економічно обґрунтовані види державної допомоги – гранти, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів, кредити на пільгових умовах суб'єктам малого та середнього підприємництва, які ефективно зарекомендували себе за кордоном, залишаються у абсолютній меншості як на загальнодержавному так і на місцевих рівнях.

Наприклад, в Німеччині діяло більше 500 Федеральних і регіональних програм, які стимулюють інвестиційну активність підприємств. Також, близько 40% капіталу підприємства, яке розпочинає свою діяльність, може бути сформоване за рахунок довгострокових пільгових кредитів на суму до 500 тисяч Євро, такі займи гарантується за підтримки державних програм розвитку малого та середнього бізнесу, без яких небудь гарантій зі сторони позичальника. Окремо існувала Федеральна програма технологічного розвитку, яка дозволяла невеликим підприємствам в Німеччині брати кредити на фінансування інноваційних розробок у сумі 5-10 млн. Євро на строк до 10 років [107].

Ще однією системною проблемою надання державної допомоги в Україні є її адресний характер (Рис.2.6.), що є неприйнятним у справі забезпечення ефективного конкурентного середовища.

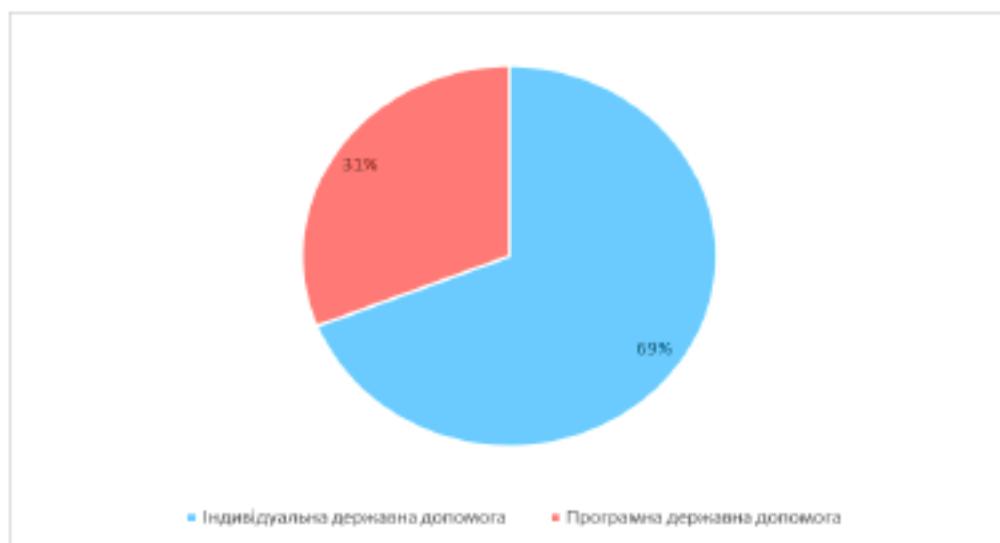

Рис. 2.6. Структура державної допомоги, наданої у 2017 році, за типом підтримки

Джерело: складено автором за даними [211, с.15-16]

Європейське конкурентне законодавство, як втім і Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [176, ст. 6] орієнтує на запровадження програм державної підтримки, участь в яких для відповідного кола суб'єктів господарювання є відкритою – тобто на існування рівних конкурентних умов отримання державної допомоги, але досі за програмами державної допомоги реалізується не більше третини державної допомоги, тоді як решта носить індивідуальний характер.

Нерівномірним є галузевий розподіл державної допомоги. Очевидно, що державна допомога і не повинна бути рівномірно розподіленою за галузями, але в Україні ми бачимо суттєвий перекіс. Добувна промисловість (переважно підприємства з добування кам'яного і бурого вугілля) отримала у 2017 році понад 40% усієї державної допомоги, що є одним чинником деформації конкурентних відносин.

Якщо до цього додати результати опитувань, які ілюструють бачення підприємців щодо доступності державної допомоги (Рис. 2.7.) – про недоступність відповідної допомоги заявили близько третини респондентів, тоді як ще 29% вказали на обмеження в доступі до державної допомоги – то можна зробити висновок, що незважаючи на вже зроблені кроки, такий напрямок конкурентної політики як контроль за державною допомогою все ще залишається недостатньо ефективним.

Рис. 2.7. Бачення українських підприємців щодо доступності державної допомоги

Джерело: [67, с. 183]

Виходячи з результатів дослідження та враховуючи досвід Європейського союзу, вважаємо за доцільне звернути увагу на необхідність подальшого удосконалення відповідного напрямку конкурентної політики держави, в тому числі шляхом:

- зміни інформаційної політики держави щодо надання допомоги, забезпечивши вільний доступ суб'єктів господарювання до даних про надання та використання державної допомоги, в тому числі дотримання повноти таких даних;

- здійснення заходів адвокатування конкуренції серед органів державної влади та місцевого самоврядування, з метою роз'яснення принципів надання державної допомоги;

- зменшувати обсяги надання індивідуальної державної допомоги, дотації окремих підприємств чи надання інших переваг та зосередитись на розробці комплексних програм;

- забезпечити прозорість та повноту надання надавачами державної допомоги інформації про обсяги наданої державної допомоги;

- запровадити відповіальність посадових осіб - надавачів державної допомоги, за порушення порядку надання інформації, її повноту та достовірності [113, с. 22].

Підсумовуючи, варто зазначити, що в процесі своєї еволюції конкурентна політика в Україні видозмінювалася для забезпечення тих цілей, які перед нею ставилися на різних етапах. Вона спромоглася забезпечити структурну демонополізацію економіки України, запровадити конкурентне середовище змагальності на більшості ринків товарів та послуг в Україні, втім вона все ще залишається недостатньо ефективною у боротьбі з проявами інституційного монополізму. І це стосується не тільки вище описаних публічних закупівель чи державної допомоги, але й діяльності держави по створенню адміністративних бар'єрів, коли турбота про якість товарів чи послуг, забезпечення технічних регламентів тощо переростає у формування обмежень для входу на ринки, як це

описано в теорії дорожньої каси, адже така діяльність для конкуренції матиме протилежні до конкурентної політики наслідки. Зупинимося на цьому детальніше в наступному підрозділі дисертайної роботи.

2.2. Адміністративні бар'єри для потенційної конкуренції

Держава покликана підтримувати та захищати економічну конкуренцію, забезпечуючи таким чином ефективне функціонування економіки країни на основі розвитку конкурентних відносин. Разом із цим, державні органи, в процесі здійснення своєї діяльності, можуть навпаки – обмежувати чи перешкоджати розвитку конкуренції. Зокрема, під час визначення дозвільних та погоджувальних процедур, можливе встановлення певних бар'єрів для суб'єктів господарювання, насамперед – адміністративних.

Філюк Г. М. серед факторів, що перешкоджають розвитку підприємництва в країні, називає інституційні, зокрема – адміністративні бар'єри. На думку вченого, адміністративні бар'єри – це правозабезпечені обмеження на певні види господарської діяльності, а також встановлення державними органами обов'язкових правил її ведення, виконання яких пов'язане з істотними затратами для підприємців, які поділяються на такі групи:

- бар'єри, які впливають на доступ до ресурсів та права власності на них (реєстрація, зміна статусу суб'єкта господарської діяльності та ін.);
- бар'єри, які впливають на отримання дозволу на ведення діяльності суб'єктами господарювання (отримання ліцензій, сертифікації та ін.);
- бар'єри, що передбачають контроль за господарською діяльністю підприємства (перевірки, санкції за порушення, державна підтримка, погодження) [239, с. 23].

Звонар Й. П. виділяє політико-адміністративні бар'єри та відзначає, що саме корупція створює штучний бар'єр для ведення бізнесу [69, с. 37].

Дійсно, чиновники намагаючись отримати політичну ренту, сприятимуть створенню надмірних бар'єрів. Разом із цим, можливі також інші причини – неякісна нормотворча техніка, відсутність інновацій, застаріла матеріальна база, відсутність кваліфікованих кадрів тощо.

Класний З. В. до бар'єрів для суб'єктів малого бізнесу відносить: проблеми реєстрації; недосконалість системи ліцензування; значну кількість контролюючих органів і дублювання ними функцій; бюрократичні дії органів державної виконавчої влади [77, с. 258].

Окрім вищезазначених бар'єрів, Бондар І.О. називає неоднозначність трактувань законодавчих актів і положень з підтримки розвитку малих підприємств; нечіткість інформації стосовно інтересів бізнес середовища; труднощі здійснення лізингових та кредитних відносин та ін. [14, с. 13-14].

Прутська О. О. також називає вище зазначені бар'єри, а також описує як отримання контрактів на державні закупівлі, субсидій та кредити, стали тими механізмами підтримки підприємництва, які стимулюють його розвиток [197, с. 150-151].

Аналізуючи вище наведені визначення, можна дійти висновку, що сучасна наукова думка почала відходити від традиційного визначення адміністративних бар'єрів як правових обмежень для потенційної конкуренції включаючи до їх числа і менш формалізовані інститути, такі як корупція, інформаційні маніпуляції тощо.

Враховуючи цей тренд, пропонуємо в подальшому дослідженні визначати адміністративні бар'єри для потенційної конкуренції як формальні чи неформальні вимоги та/або обмеження для суб'єктів господарювання на здійснення окремих видів господарської діяльності, як визначені в нормативно-правових актах, так і висунуті представниками державної влади, виконання яких потребує додаткових витрат для суб'єктів господарської діяльності.

Встановлення бар'єрів може обумовлюватися наступними цілями:

- контроль якості та безпечності продукції;

- забезпечення доступу малозабезпечених верств населення до товарів та послуг першої необхідності;
- захист основних економічних та соціальних інтересів громадян;
- забезпечення інтересів національної безпеки;
- отримання політичної ренти;
- лобізм інтересів певного кола осіб та ін. [110, с. 14-15].

Ми можемо поділити їх на цілі об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Прикладом останніх є встановлення бар'єрів з метою просування інтересів конкретних осіб. Вони супроводжуються особистою суб'єктивною вигодою державного службовця у вигляді отримання певних переваг, коштів, призначення тощо [110, с. 15].

Разом із цим, ми можемо говорити, що встановлення того чи іншого бар'єру є необхідною умовою забезпечення інтересів та безпеки громадян та держави. Наприклад, встановлення сертифікації на окремі види товарів з метою забезпечення контролю якості та безпечності продукції. При цьому, встановлення таких вимог повинно ефективно реалізовуватися на практиці та застосовуватись до всіх суб'єктів господарювання [110, с. 15].

Опитування ілюструють значний вплив неформальних інститутів, навіть їх домінування. Так, Всесвітнім економічним форумом за результатами опитування топ-менеджерів компаній було виявлено фактори, які перешкоджають веденню бізнесу в Україні.

Пропонуємо розглянути динаміку зміни таких факторів, починаючи з 2009 року (Рис. 2.8). Найбільшими факторами, які перешкоджають веденню бізнесу в Україні та негативно впливають на бізнес-клімат в країні є: корупція, політична нестабільність, неефективна бюрократія, неефективне державне регулювання, та ін.

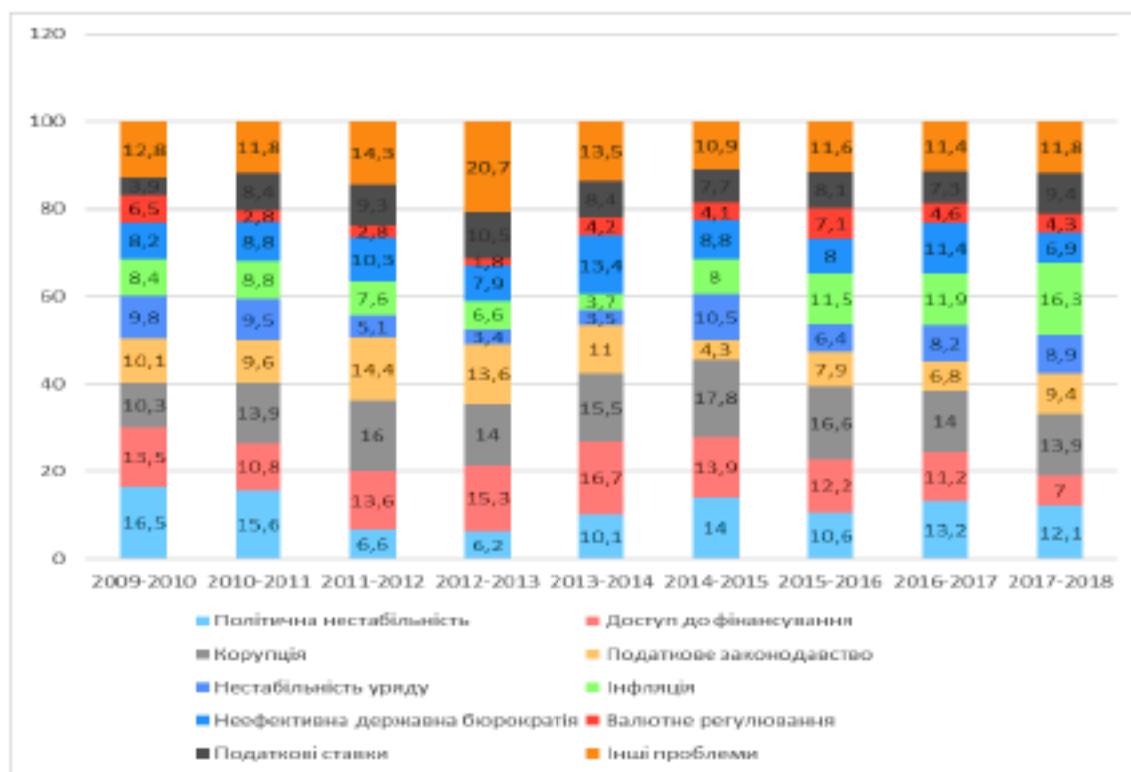

Рис 2.8. Динаміка впливу факторів, що перешкоджають веденню бізнесу в Україні за 2009-2018 рр., в %

Джерело: складено автором за даними [305, р. 314; 306, р. 334; 313, р. 297; 312, р. 351; 311, р. 355; 310, р. 373; 309, р. 377; 308, р. 355; 307, р. 357].

Як бачимо з Рис. 2.8. фактором, який протягом всього досліджуваного періоду є найбільшою перешкодою для ведення бізнесу в Україні респондентами відзначено корупцію. Так значимість даного фактору плавно зростала до 2014-2015 рр, і в цей період досягла свого максимального значення в 17,8%, що є максимальним показником в даному дослідженні. Починаючи з періоду 2015-2016 рр, показник впливу корупції почав повільними темпами знижуватись, що говорить у першу чергу про державну політику боротьби з корупцією, проте впливовість показника все ще залишається високою.

Також, вагоме місце в перешкодженні веденню бізнесу в Україні має фактор політичної нестабільності. При чому відмітимо, якщо у 2012-2013 рр. він мав тенденцію до поступового зниження, і в 2012-2013 рр. складав всього 6,2 %, то після зміни влади в Україні він на кожному досліджуваному періоді то зростав, то незначно зменшувався, але ніколи не спускався нижче 10%.

Політична ситуація в країні впливає на економіку країни загалом та на окремих суб'єктів господарювання зокрема, входячи в топ негативних факторів, що перешкоджають економічному розвитку в країні.

Іншим важливим чинником респонденти вважають вплив інфляції. Цей фактор є економічним, і не може розглядатися як адміністративний бар'єр, втім на нього можна посилатися як на результат дій відповідних бар'єрів, що обмежили ефективність економічного механізму в Україні, призвівши до мультиплікації суспільних втрат за посередництвом інфляції.

Позитивним є зменшення рівня неефективної бюрократії як негативного фактору для конкурентного середовища, який порівняно із 2016-2017 рр. в 2017-2018 рр. відзначили на 4,5 % респондентів менше. Ми можемо пояснити це в першу чергу впровадженням електронних реєстрів та електронного урядування, створенням сервісних центрів та скороченням надмірних бюрократичних вимог тощо.

Разом із цим, рівень бюрократії залишається високим. Задля його подолання необхідно продовжувати реформи, в тому числі здійснювати дерегуляцію. Недосконалість та постійні зміни в законодавчій базі також негативно впливають на розвиток бізнесу.

Податкове законодавство в Україні містить ряд прогалин та колізій, є складним для розуміння суб'єктами господарювання, а податкові органи, незважаючи на започатковану реформу, продовжують виконувати виключно фіскальну функцію по наповненню державного бюджету, не справляючись з економічною – стимулування розвитку підприємництва.

Як висновок, можемо відзначити, що описані вище негативні фактори безпосередньо пов'язані із діяльністю інституту держави та її апарату чиновників, діяльність яких направлена на отримання політичної ренти – чи то напряму – як описує теорія дорожньої каси, вимагаючи від суб'єктів господарювання оплати вхідного квитка (чим складніший вхід, тим вища політична рента), чи то опосередковано, як плата за створення сприятливого інституційного середовища для окремих суб'єктів господарювання, як це

описує теорія регуляторного захоплення. У будь-якому разі вплив на конкурентні відносини виявляється негативним, послаблюючи потенційну конкуренцію та укорінюючи поточну структуру ринку, сприяючи формуванню сталої системи взаємовідносин між уже присутніми на ринках гравцями, несумісної з конкуренцією за Ф. Хайеком, що вважав найбільшою перевагою останньої непередбачуваність її результатів [243, с. 51-52].

Економічні втрати від встановлення адміністративних бар'єрів ведення господарської діяльності складаються з двох складових частин:

- I. прямі втрати – трансакційні витрати на подолання відповідного бар'єра (наприклад, плата за право використання ресурсів, значна частина якої трансформується у втрати населення за рахунок зростання роздрібних цін);
- II. побічні втрати – падіння ефективності використання наявних ресурсів і недоотримання вартості (наявність адміністративних бар'єрів істотно ускладнює вход на ринок перш за все для малого та середнього бізнесу, що веде до зниження рівня конкуренції та відповідної загальної ефективності економіки) [7].

Відповідно, аналізуючи адміністративні бар'єри, важливо досліджувати не стільки їх джерела, скільки їх соціально-економічний ефект, що проявляється не лише в досягненні цілей запровадження такого бар'єру, але й у зовнішніх ефектах їх запровадження, до яких відносяться зазначені вище втрати. На цьому і сконцентруємося.

Українські підприємства можуть зіштовхнутися із адміністративними бар'єрами на всіх етапах здійснення своєї господарської діяльності, як-то на етапі створення суб'єкта підприємницької діяльності, здійснення поточної господарської діяльності та навіть у випадку припинення підприємницької діяльності. Детальніше інформація про адміністративні бар'єри на кожному із цих циклів наведена на Рис. 2.9.

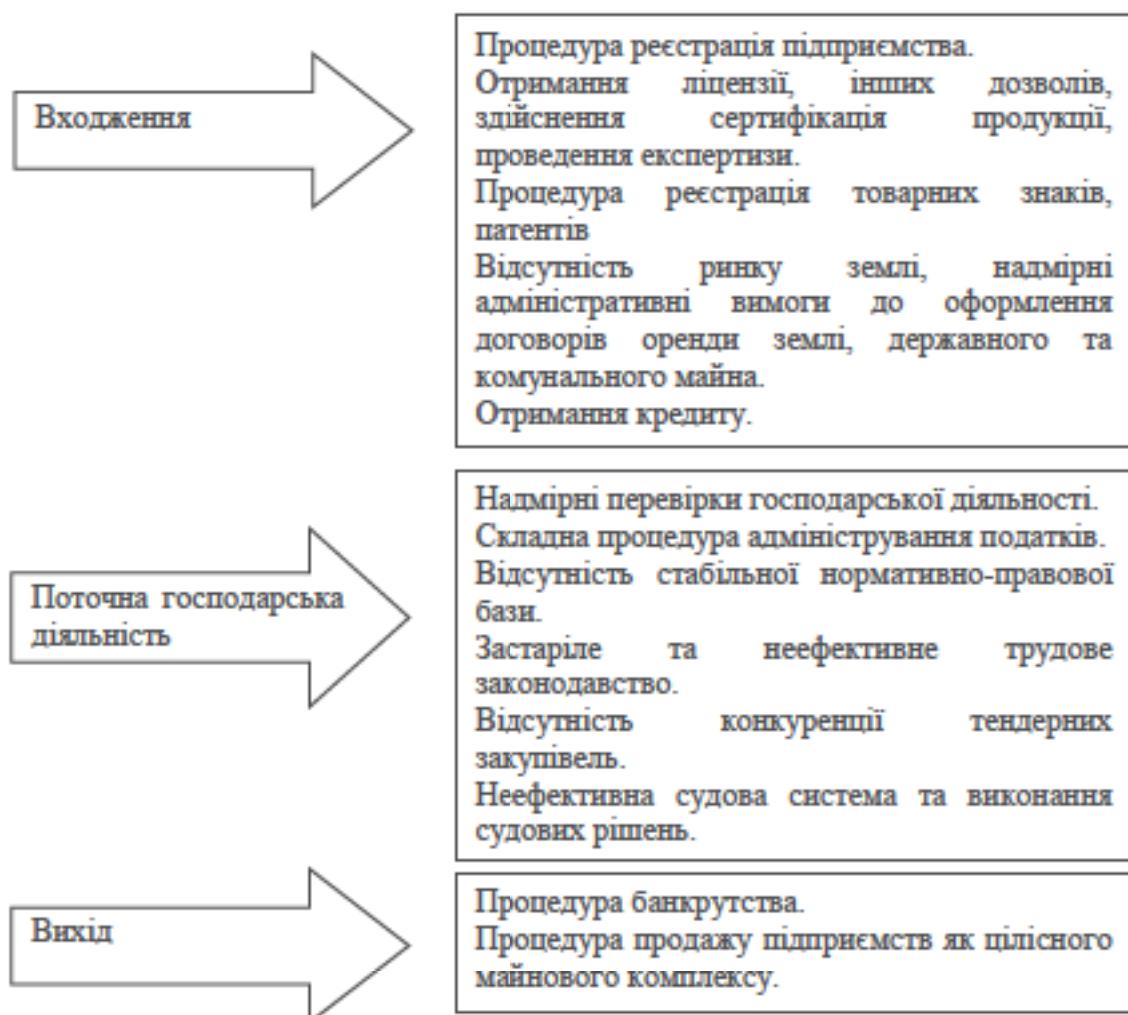

Рис. 2.9. Розподіл адміністративних бар’єрів за етапами здійснення господарської діяльності

Джерело: розроблено автором

А. Сміт зазначав, що конкуренція є сильнішою, якщо є більше число фірм, які перебувають у конкуренції між собою [220]. А отже, перший рівень «входження» у господарську діяльність є важливим для створення більшої кількості підприємств на ринку.

Ми проаналізували кількість юридичних процедур та документів, які необхідно зібрати та які отримуються в результаті підприємці для здійснення діяльності в окремих сегментах бізнесу (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Аналіз кількості процедур та документів для відкриття бізнесу

Вид бізнесу	Кількість юридичних процедур		Кількість документів, які необхідно зібрати		Кількість документів, які ви отримаєте		Примітки
	ФОП*	ЮО*	ФОП	ЮО	ФОП	ЮО	
Лісопилка	30	30	72	76	30	31	Об'єкт підвищеної небезпеки, до електричних мереж не приєднаний
Вирощування волоських горіхів	19	20	61	68	17	19	Здійснення поливу саду, забір та/або використання води в об'ємі понад 5 кубічних метрів на добу;
Фермерське господарство (органічне рослинництво)	20	21	62	69	18	20	Забір та/або використання води в об'ємі понад 5 кубічних метрів на добу; сертифікація за стандартами ЄС;
Автомийка	14	14	33	37	15	16	
Дитячий садочок	13	12	27	30	9	10	Самостійне забезпечення дітей харчуванням та медичне обслуговування.
Салон краси	10	10	16	20	11	12	
Міні-маркет	12	11	20	24	13	13	Продаж алкогольних напоїв та тютюнових виробів.
Сонячна електростанція	-	24	-	98	-	24	Отримання надбавки до зеленого тарифу.
Кіоск з кавою	17	17	44	48	17	18	

Джерело: складено автором за даними [160]

* ФОП – фізична особа – підприємець; ЮО – юридична особа.

Так, для відкриття бізнесу, навіть найменшого – наприклад, торговельного об'єкта типу МАФ з надання послуг роздрібної торгівлі кавою, необхідно пройти 17 юридичних процедур, зібрати 44 документи і отримати 17 документів для фізичної особи-підприємця, для реєстрації юридичної особи – кількість документів, які необхідно зібрати є більшою та складає 48. (табл. 2.4.) [1].

Підприємства малого та середнього бізнесу в Україні в 2016 році в середньому витрачали 27,4 тис. грн для того, щоб працювати легально. Саме в

таку суму обходиться дотримання регуляторних вимог для суб'єктів малого підприємництва. Варто відзначити, що в 2015 році, даний показник становив 29,7 тис. грн [217]. Для порівняння – ця величина приблизно рівна середньому фінансовому результату до оподаткування у відповідній групі підприємств [36].

Складна та коштовна процедура реєстрації підприємства перешкоджає відкриттю власного бізнесу – особливо малого та середнього. Якщо великі підприємства долають бар'єр складної та коштовної процедури реєстрації підприємства, то для розвитку малого та середнього бізнесу це може стати тим фактором, який визначатиме започаткування власної справи.

Отримання ліцензії, інших дозволів може виступати адміністративним бар'єром як: 1) встановлення вимог ліцензування/отримання дозволу на види діяльності, які цього не потребують; 2) створення перешкод в отриманні дозволів чи навпаки – надання пільг та привілеїв певним суб'єктам господарювання органами влади.

Аналізуючи товарні ринки Антимонопольний комітет України неодноразово наголошує про адміністративні бар'єри вступу на ринок. Так, у звіті за 2018 р. будо відзначено, що найсуттєвішим бар'єром вступу на ринок є адміністративний бар'єр, а саме отримання ліцензії на право оптової торгівлі спиртом на внутрішньому ринку [63, с. 161].

Внаслідок різноманітних бар'єрів входу на ринок оптової торгівлі лікарськими засобами, даний ринок є обмеженим для доступу на нього нових учасників. Такими бар'єрами є адміністративні бар'єри, встановлені ліцензійними умовами ведення господарської діяльності [63, с. 98-99].

Для розвитку підприємницької діяльності необхідні фінансові ресурси. І тут суб'єкти господарювання можуть зіштовхнутися із наступною проблемою – високі відсоткові ставки по кредитам. Як правило, більше страждають суб'єкти малого підприємництва, а як наслідок – вони не мають змоги масштабувати власний бізнес, створюючи конкуренцію на ринку.

Існування мораторію на продаж сільськогосподарської землі та відсутність належно врегульованого ринку землі – не сприяє залученню

інвесторів та розвитку конкуренції на товарних ринках. Хоча необхідно відзначити позитивний вплив запровадження реєстрації договору оренди землі в режимі онлайн [198], проте існує ряд інших адміністративних проблем: складність процедури визначення в натурі меж земельних ділянок; порядку укладення та розірвання договорів оренди тощо.

Для здійснення господарської діяльності, у більшості випадків, необхідним є наявність приміщень. Якщо орендою нерухомості приватної форми власності все зрозуміло, то оренда державного та комунального майна – справжній виклик для підприємця [150]. Складність процедури оренди майна державної та комунальної власності через тривалий період її проведення (іноді до 6-ти місяців) та застарілого законодавства, бюрократичні бар'єри погоджень та неконкурентний механізм визначення розміру орендної плати – не сприяє започаткуванню та веденню бізнесу в Україні.

Для інвестора важливо мати гарантії захисту власного права власності в суді. Наразі, відсутність стабільної нормативно-правової бази, застаріле та неефективне трудове законодавство та тотальна недовіра до судової системи України, стали бар'єром як для розвитку національних компаній так і залучення іноземного капіталу. Як наслідок – відсутність або низький рівень конкуренції на окремих товарних ринках.

Умови здійснення поточної діяльності підприємства повинні бути максимально зрозумілі, прості та прозорі, а держава повинна стати консультантом, основна функція якої направлення на роз'яснення правил. У свою чергу створення бар'єрів – складність адміністрування податків, надання переваг окремих суб'єктам лише гальмує входження нових суб'єктів на ринок та розвиток конкурентних відносин.

Для розвитку підприємства та можливості скласти конкуренцію іншим учасникам ринку, важливим є наявність бездоганної ділової репутації компанії. Постійні обшуки підприємств в Україні негативно впливають на їх репутацію, а безпідставні відкриття кримінальних проваджень, з подальшим арештом рахунків, майна, корпоративних прав, призводять до руйнування бізнесу.

Нерідко цим користуються конкуренти. У такій ситуації «штучно» витісняються з ринку конкуренти, що в свою чергу деформує конкурентні відносини. Аналогічно – всі види рейдерства, призводять до деформації конкурентних відносин. Очевидно, що такий стан спровокує негативним чином впливатиме на готовність підприємств входити в ринки та функціонувати на них, обмежуючи як потенційну, так і пряму конкуренцію на вітчизняних ринках та вимагаючи реалізації державної політики в Україні у світлі євроінтеграції та з метою реалізації кращих європейських і світових практик регулювання, про що може свідчити динаміка індикаторів відповідних бар'єрів що підлягають моніторингу Світового банку в межах розробленого ним Індексу легкості ведення бізнесу (Doing Business).

Так, рівень адміністративних бар'єрів вступу на внутрішній ринок суттєво скоротився за останні 16 років, тоді як починаючи з 2017 року по 2018 рік спостерігаємо зміну позитивного тренду негативним – зростання бар'єрів вступу на внутрішній ринок за двома індикаторами: кількістю та тривалістю реєстраційних процедур (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка рівня індикаторів адміністративних бар'єрів за даними Рейтингу легкості ведення бізнесу (Doing Business), 2003-2018 рр.

Індикатор рівня бар'єру	Роки							
	2003 (DB 2004)	2006 (DB 2007)	2009 (DB 2010)	2012 (DB 2013)	2014 (DB 2015)	2016 (DB 2017)	2017 (DB 2018)	2018 (DB 2019)
Вступ на внутрішній ринок								
Кількість реєстраційних процедур	15	10	10	7	6	4	6	6
Тривалість реєстрації, дн.	40	33	27	22	21	5	6,5	6,5
Вартість реєстраційних процедур, % до величини доходу на душу населення	25,6	9,2	5,8	1,5	1,2	0,5	0,8	0,6
Мінімальний обов'язковий статутний капітал, % до величини доходу на душу населення	121,5	198,8	153,5	0	0	0	0	0

Закінчення табл.2.5

Індикатор рівня бар'єру	Роки							
	2003 (DB 2004)	2006 (DB 2007)	2009 (DB 2010)	2012 (DB 2013)	2014 (DB 2015)	2016 (DB 2017)	2017 (DB 2018)	2018 (DB 2019)
Приєднання до інфраструктурних мереж								
Кількість процедур приєднання	-	-	-	11	10	5	5	5
Тривалість приєднання, дн.	-	-	-	285	277	281	281	281
Вартість процедур приєднання, % до величини доходу на душу населення	-	-	-	192,3	165,5	637,6	525,2	402,5
Реєстрація власності								
Кількість реєстраційних процедур	9	10	10	10	7	7	7	7
Тривалість реєстрації, дн.	93	93	93	69	27	23	17	17
Вартість реєстраційних процедур, % від вартості об'єкта нерухомості	4,3	3,4	2,6	3,7	2,0	1,9	1,8	1,8
Примусове виконання контактів								
Тривалість, дн.	224	183	345	343	378	378	378	378
Вартість, % від суми позову	11,0	16,0	41,5	41,5	46,3	46,3	46,3	46,3
Кількість процедур	20	28	30	30	30	30	-	-
Індекс якості судочинства (0-18)	-	-	-	-	-	9,0	9,0	11,5
Оплата податків								
Платежі, к-ть в рік	84	98	147	28	5	5	5	5
Тривалість, рік	2185	2185	736	491	350	355,5	372,5	372,5
Загальна ставка податків і зборів (% від прибутків)	51,0	60,3	57,2	55,4	52,9	51,9	37,8	41,7
Індекс процедур після подачі звітів та сплати податків (0-100)	-	-	-	-	70,33	79,26	85,95	85,95
Вихід з внутрішнього ринку								
Середня тривалість проходження процедур банкрутства, р.	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9
Величина незворотних витрат, % до вартості майна	42	42	42	42	42	42	40,5	40,5
Коефіцієнт погашення боргу, в центах до 1 долару США	8,1	8,7	9,1	8,7	8,6	7,5	8,9	9,6

Джерело: складено автором за даними Рейтингу легкості ведення бізнесу у 2003-2019 рр. [272, p. 174; 273, p. 149; 274, p. 159; 275, p. 202; 276, p. 247; 277, p. 201; 278, p. 211].

Ці показники ілюструють дійсний рівень трансакційних витрат на подолання відповідного типу адміністративного бар'єру, вимірюваних витратами ресурсів часу та коштів, підпадаючи під перший із описаних вище видів економічних втрат, а отже будучи індикатором доцільності зведення відповідного бар'єру. Щодо другого, то чим довшим є входження нових компаній в ринок, тим більш захищеними будуть позиції уже присутніх на ринку фірм та більшими можливості зловживання ними своїм становищем на ринку. Тому негативна тенденція 2018 року потребує термінового виправлення у цілях підвищення ефективності потенційної конкуренції як ринкового регулятора.

Якщо в табл. 2.5 ми можемо спостерігати в цілому позитивну динаміку адміністративних бар'єрів вступу на внутрішній ринок, то бар'єри виходу з нього залишаються стабільно високими. Бар'єри ж виходу з ринку є важливим стримуючим фактором для входження в ринок, оскільки пов'язані з існуванням незворотних витрат. Якщо фірма усвідомлюватиме свою обмежену мобільність і неможливість легкого виходу з ринку у разі збиткової діяльності на ньому, вона не буде входити в такий ринок, обмежуючи стримувальний потенціал потенційної конкуренції щодо дій його учасників.

Для кращого розуміння індикаторів адміністративних бар'єрів, пропонуємо здійснити порівняння з іншими країнами (табл. 2.6.).

У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) величина незворотних витрат складає 9,3 % вартості майна, в країнах Європи та Центральної Азії 13,2 %, найкращий показник має Норвегія – 1,0 % [278]. В Україні втрати потенційного інвестора стабільно складають 40,5 % (див. табл. 2.6) первісно понесених інвестицій, що в свою чергу не сприяє покращенню інвестиційного клімату в Україні, привабленню іноземного капіталу до конкуренції з українським в межах вітчизняних товарних ринків (табл.2.5).

Таблиця 2.6

Порівняння рівня індикаторів адміністративних бар'єрів України та зарубіжних країн за даними Рейтингу легкості ведення бізнесу 2019 (Doing Business 2019)

Індикатор	Україна	Показник Європи та Центральної Азії	Показник ОЕСР	Кращий показник
Вступ на внутрішній ринок				
Кількість реєстраційних процедур	6	5,2	4,9	Грузія (1), Нова Зеландія (1), Канада (1)
Тривалість реєстрації, дн.	6,5	12,9	9,3	Нова Зеландія (0,5), Канада (1,5), Грузія (2),
Вартість реєстраційних процедур, % до величини доходу на душу населення	0,6	4,6	3,1	Словенія (0,00), Китай, Пекін (00,0) Об'єднане Королівство (00,0)
Мінімальний обов'язковий статутний капітал, % до величини доходу на душу населення	0,0	2,3	8,6	0,00 (117 економік)
Приєднання до інфраструктурних мереж				
Кількість процедур приєднання	5	5,3	4,5	Російська Федерація (2), Німеччина (3), Грузія (3), Швеція (3)
Тривалість приєднання, дн.	281	110,3	77,2	Об'єднані Арабські Емірати (10), Корея (13), Австрія (23), Німеччина (28)
Вартість процедур приєднання, % до величини доходу на душу населення	402,5	325,1	64,2	0 (Китай, Об'єднані Арабські Емірати, Японія)
Реєстрація власності				
Кількість реєстраційних процедур	7	5,3	4,7	1 (Грузія, Норвегія, Португалія, Швеція)
Тривалість реєстрації, дн.	17	20,3	20,1	Нова Зеландія (1), Грузія (1), Саудівська Аравія (1,5), Білорусь (3)
Вартість реєстраційних процедур, % від вартості об'єкта нерухомості	1,8	2,6	4,2	Саудівська Аравія (0,0), Грузія (0,0)
Примусове виконання контактів				
Тривалість, дн.	378	496,3	582,4	Сінгапур (164), Нова Зеландія (216), Білорусь (275)
Вартість, % від суми позову	46,3	26,3	21,2	Ісландія (9,0); Люксембург (9,7); Норвегія (9,9)

Закінчення табл. 2.6

Індикатор	Україна	Показник Європи та Центральної Азії	Показник ОЕСР	Кращий показник
Індекс якості судочинства (0-18)	11,5	10,3	11,5	Китай (16,0), Казахстан (16,0), Австралія (15,5), Литва (15,0)
Оплата податків				
Платежі, к-ть в рік	5	16,6	11,2	Гонконг, Китай (3), Саудівська Аравія (3)
Тривалість, рік	327,5	214,8	159,4	Об'єднані Арабські Емірати (12), Сінгапур (49), Естонія (50)
Загальна ставка податків і зборів (% від прибутків)	41,7	32,3	39,8	Грузія (9,9), Катар (11,3), Канада (20,5), Хорватія (20,5)
Вихід з внутрішнього ринку				
Середня тривалість проходження процедур банкрутства, р.	9,6	38,6	70,5	-
Величина незворотних витрат, % до вартості майна	2,9	2,3	1,7	Ірландія (0,4), Японія (0,6), Канада (0,8), Бельгія (0,9)
Коефіцієнт погашення боргу, в центах до 1 долару США	40,5	13,2	9,3	Норвегія (1,0), Бельгія (3,5), Фінляндія (3,5)

Джерело: складено автором за даними Рейтингу легкості ведення бізнесу 2019 р. [278].

Не менш загрозливими за своєю висотою та негативним впливом на конкуренцію на внутрішньому ринку є бар'єри приєднання нового бізнесу до інфраструктурних мереж. За виключенням малих підприємств, що здійснюють свою діяльність вдома чи в орендованих коворкінгах або інших обладнаних приміщеннях, започаткування бізнесу вимагає його приєднання до цілої множини інфраструктурних мереж – від загальних інженерних мереж електро-, водо-, тепlopостачання до нестандартних у випадках спеціалізованих видів діяльності. Наприклад, діяльність з надання послуг перевезення вантажів залізницею, постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом, вимагатиме контролю відповідності використуваним стандартам транспортування, отримання відповідного дозволу на використання залізничної інфраструктури, ліній електропередачі,

диспетчеризації тощо, суттєво подовжуючи та здорожуючи входження у відповідні ринки. Відповідно, навіть середні показники висоти таких бар'єрів залишаються досить високими, як в розрізі тривалості – 281 день так і вартості процедур – 402,5 % доходу на душу населення (табл. 2.5).

У країнах ОЕСР вартість такої процедури складає - 64,2 % доходу на душу населення та 77,2 дня в розрізі тривалості, в той час в Європі та Центральній Азії – це 325,1 % і 110,3 % відповідно. При цьому, в Китаї, Об'єднаних Арабських Еміратах та Японія дана процедура є безкоштовна, а тривалість в Об'єднаних Арабських Еміратах – 10 днів, Австрії – 23 дня, Німеччині – 28 днів (табл. 2.6).

Ще одним важливим індикатором рівня адміністративних бар'єрів в Україні є кількість, вартість та тривалість процедур реєстрації власності (табл. 2.5). За вартісним та часовим критерієм оцінки цього адміністративного бар'єру Україна випереджає середній рівень по групі країн Європи і Центральної Азії (20,3 днів і 2,6% вартості об'єкту нерухомості), а також країн ОЕСР (20,1 днів і 4,2% вартості об'єкту нерухомості), хоча до кращого індикатора в рейтингу (1 день і 0%) нам ще досить далеко [278]. А ось кількість відповідних процедур все ще залишається завеликою, хоча загальний тренд зміни є обнадійливим.

В умовах обмеженої ефективності судової системи в Україні важливе значення для розвитку ефективної конкуренції має інститут забезпечення виконання контрактів у судовому порядку. З табл. 2.5 видно, що це єдиний адміністративний бар'єр, рівень якого із часом погіршувався, незважаючи на множину регуляторних реформ, що протікають в Україні. Середня тривалість судового розгляду сьогодні становить 378 днів та вже не змінювалася п'ять років, хоча п'ять років тому вона була на 35 днів коротшою. Аналогічно є ситуація з вартістю позову. Фактично сьогодні захист своїх прав в суді обійтися компанії у майже половину вартості угоди. Це вдвічі дорожче, ніж в середньому по країнам ОЕСР, що не може не відлякувати потенційних інвесторів від входження на внутрішній ринок України, обмежуючи ефективність конкуренції як ринкового регулятора. Корумпованість же судової

системи тільки загострює цю проблему. Сподіваємося, що судова реформа, започаткована в 2017 році, змінить ситуацію на краще [110, с. 17].

Кількість податків та зборів, рівень податкового навантаження, стабільність податкового законодавства, ефективність роботи податкових органів – це основні індикатори конкурентоспроможності податкового системи країни [106, с. 13-17]. За методикою розрахунку Індексу економічної свободи, що щорічно розраховується видавництвами Wall Street Journal і Heritage Foundation, оцінка податкової системи займає свою вагоме місце в даній методиці. За даним індексом країни ділять на три групи:

- країни з індексом від 80 до 100 – з вільною економікою;
- країни з індексом від 70 до 79,9 – з переважно вільною економікою;
- країни з індексом від 69 до 69,9 – з помірно вільною економікою;
- країни з індексом від 50 до 59,9 – з переважно вільною економікою;
- країни з індексом від 0 до 49,9 – з репресивною (невільною) економікою [70].

Індекс економічної свободи в Україні в 2019 році оцінений на рівні 52,3 бали, що на 0,4 пункти вище, ніж у минулому 2018 році. Загалом Україна займає в рейтингу 147 місце із 180 можливих та знаходиться в групі «країни з переважно не вільною економікою». При цьому, Україна посідає 44-те місце серед 44 країн Європи, і її загальна оцінка є нижчою за регіональні та світові показники [70].

Хоча слід відзначити, що вітчизняна податкова система характеризується позитивним трендом скорочення рівня адміністративних бар'єрів у часі за даними Світового Банку (табл.2.5). За останні понад 16 років кількість податків в Україні скоротилася майже в 17 разів, тривалість процедур оплати – майже в 7 разів, а величина податкового тягаря як сумарної ставки податків і зборів відносно величини прибутку майже на 13 %.

Порівняємо показник рівня адміністративного бар'єру з оплати податків в Україні, Європі та Центральній Азії, а також із кращими світовими зразками.

Серед переваг української податкової системи можна виділити кількість платежів, які має сплачувати щорічно модельне підприємство – 5 платежів, тоді

як середній показник для Європи та Центральної Азії складає - 16,6. Серед недоліків можна виділити – великі часові затрати на заповнення необхідних форм (327,5 годин на рік) та великі ставки оподаткування (41,7% прибутку). Для прикладу, тривалість адміністрування податків в Об'єднаних Арабських Еміратах - 12 годин на рік, в Сінгапурі - 49 годин на рік, в Естонії – 50 годин на рік. Загальна ставка податків та зборів у Грузії – 9,9 % від прибутку, 11,3 % - у Катарі (див. табл. 2.6.).

Багато питань також виникає на рівні адміністрування. Часті зміни в законодавстві, що супроводжуються відсутністю своєчасного методичного, консультаційного і технічного забезпечення, призводять до помилок, і, відповідно – до штрафних санкцій, та погіршують становище платників податків. Норми податкового законодавства – суперечливі й заплутані, тому потребують систематизації. Податкові органи мають можливість дискреційно (вибіркового) застосовувати законодавство для різних платників податків. Крім того, офіційні роз'яснення часто викривлюють чинне законодавство, суперечать йому або не відповідають сутності господарських операцій.

Отже, надмірна кількість адміністративних процедур, велика вартість та тривалість їх виконання блокують активне входження іноземних компаній на вітчизняні ринки товарів і послуг, відлякують підприємців від започаткування власного бізнесу, знижують результативність господарської діяльності уже існуючих на ринку підприємств, обмежуючи тим самим ефективність чинної і потенційної конкуренції як ринкового регулятора, гальмують розвиток національної економіки. Разом із цим, необхідно відзначити, що відсутність систематизації дозвільних та погоджувальних процедур, високі кадрові, організаційні, технологічні, а в деяких випадках спеціальні та додаткові вимоги, низький професійний рівень державних службовців тощо також виступають бар'єрами для розвитку конкуренції на вітчизняних ринках [110, с. 18].

На нашу думку, основними заходами щодо зниження адміністративних бар'єрів в Україні маютьстати:

- скорочення державного регулювання господарської діяльності шляхом її дерегуляції;
- підвищення якості та доступності державних послуг, забезпечення відкритості даних, оптимізація адміністративних та управлінських процесів шляхом впровадження електронного урядування;
- запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування;
- розвиток економічної активності та зміцнення конкурентного середовища шляхом адвокатування конкуренції, у тому числі через вплив на органи державної влади;
- забезпечення стабільного, доступного для розуміння та правозастосування законодавства України;
- скорочення кількості процедур, переліку документів, вдосконалення та уніфікація вимог, які необхідні для здійснення державної реєстрації підприємства, отримання ліцензії чи іншого дозвільного документа на провадження певного виду господарської діяльності;
- протидія рейдерським захопленням бізнесу та приватної власності;
- зниження фіiscalного навантаження на підприємства;
- забезпечення в Україні принципу верховенства права та гарантування його реалізації судовими та правоохоронними органами;
- рівні можливості для доступу до фінансових ресурсів всіх суб'єктів господарювання;
- спрощення формування та надання звітності органам державної влади;
- доступ до міжнародних систем інтернет-розрахунків [110, с. 18].

2.3. Державне регулювання ринків природних монополій

Якщо в одних галузях необхідно зменшувати рівень державного регулювання шляхом проведення зниження адміністративних бар'єрів, то в

інших державне регулювання є необхідним. Воно є «другим кращим» рішенням, коли «перше краще» – ринкове саморегулювання, неможливе, наприклад у силу технологічних особливостей виробництва й реалізації продукції – у галузях природних монополій.

Природні монополії виникають у сферах економіки, які характеризуються економією від масштабів виробництва, що зростає та є потрібними для суспільства, оскільки забезпечують порівняно із конкурентними умовами нижчий рівень цін за більш високого обсягу пропозиції.

Сучасна теорія функціонування природних монополій сформувалася завдяки дослідженням Дж. Бейна, Дж. Стіглера, Д. Роста, Ж. Тіроля, П. Рея, Ф.М. Шерера, Р. Познера та інших учених [6, с. 120].

У науковій літературі існують різноманітні підходи до визначення критеріїв природних монополій та визначення поняття «природна монополія» з урахуванням історичних, політичних, економічних, інституційних умов їх утворення та діяльності. Ознака природності має свідчити про те, що існують певні об'єктивні (не штучно створені) передумови для її існування.

Одним із перших різницю між штучною і природною монополіями визначив Джон Стоарт Міль. Згідно з його теорією штучна монополія створюється державою за допомогою закріплення статусу монопольного утворення на законодавчому рівні, а природна монополія створюється як результат об'єктивного розвитку продуктивних сил у певних сферах економіки, незалежно від зусиль держави і закону [223, с. 25–40].

Пізніші дослідження П. Самуельсона [214], Ж. Тіроля [230], В. К. Віскузі [45], та ін. розвинули цю думку, детермінувавши природну монополію як ринкову структуру, за якої внаслідок дії технологічних та економічних обмежень задоволення попиту однією компанією є для суспільства вигіднішим, аніж запровадження конкуренції. Вони пояснили, чому державна влада, завданням якої є максимізація суспільного добробуту, повинна сприяти монополії у таких галузях, запроваджуючи одночасно систему їх державного регулювання для протидії ймовірним зловживанням.

Ми не будемо детально зупинятися на сутності природної монополії (це питання грунтовно вивчене і у працях зазначених вище зарубіжних науковців, і у працях українських вчених – В. Петті [155], Й. Шумпетер, [253] Е. Чемберліна [245], Н. Малахова [105], В.Лагутін, А.Герасименко [236], В. Базилевич [8], Г.Філюк [240] та ін.), зупинимося на проблематиці її державного регулювання, як внеску державної влади у систему конкурентних відносин на відповідних ринках.

Авторський колектив за редакцією А. Герасименко визначає державне регулювання природних монополій як цілеспрямований вплив держави на параметри роботи природно монопольного ринку з метою досягнення цілей соціально-економічного розвитку [236].

Регулювання – забезпечення соціально бажаного результату в тих випадках, коли для його досягнення покладатись лише на конкуренцію, не є достатнім. Регулювання шляхом прямого втручання в економічні процеси, замінюює собою «невидиму руку» ринку та діє як «видима рука» [90, с. 239].

Регулюючи природні монополії, держава вирішує два основні завдання: по-перше, ліквідує «провали ринку» по відношенню до суспільних благ, виробництво яких мало цікавить приватний бізнес, по-друге, за допомогою антимонопольного законодавства забезпечує «включення» конкурентного механізму всюди, де він здатний більш ефективно, ніж монополія, використовувати природні ресурси [244, с. 48-49].

Служно зауважено В. Лішук, що процес регулювання природних монополій потрібно розглядати як на рівні демонополізації окремих напрямів діяльності, так і на рівні регулювання ціноутворення та якості надання послуг. [102, с. 9]. Отже, державне регулювання природних монополій – це діяльність держави по регламентації економіко-організаційних та правових зasad функціонування ринків природних монополій та їх розвитку з метою досягнення оптимального соціально-економічно результату як для суспільства, окремих споживачів товарів, так і суб'єктів господарювання природних монополій та суб'єктів господарювання, що діють на суміжних ринках.

У розвинених ринкових системах регулювання держави по відношенню до природних монополій побудовано по-різному, але зазвичай виділяють три основних способи їх регулювання:

Країни з розвиненою ринковою економікою мають різні схеми регулювання державою діяльності природних монополій, зокрема:

1. створення спеціальних регулюючих органів, які контролюють діяльність підприємств, в першу чергу приватної форми власності;
2. створення фірм державної чи комунальної форми власності та здійснення безпосереднього управління через дані фірми;
3. отримують доступ на ринок через конкурси, публічні аукціони, на основі договірних відносин [9, с. 46].

В Україні використовуються усі три інструменти, але домінуючим є перший. Державне регулювання суб'єктів природних монополій та суміжних ринків здійснюється Кабінетом Міністрів України, національними комісіями регулювання природних монополій та центральними органами виконавчої влади. Головна роль відведена спеціально створеним для цього національним комісіям, винятком є галузь транспорту, у якій регулювання покладено на Міністерство інфраструктури України, що призводить до об'єднання цим органом функцій регулювання та управління, в силу відсутності галузевої національної комісії, що здійснює регулювання відповідних ринків природної монополії.

Пропонуємо розглянути державне регулювання ринків природних монополій, виходячи із наступних завдань:

- регулювання умов доступу до ключового ресурсу природної монополії;
- регулювання цін суб'єктів природних монополій;
- регулювання якості природно-монопольних послуг.

Ці завдання по різному реалізуються у різних моделях побудови природно-монопольної галузі. Зазвичай виділяють три такі моделі:

1. вертикально інтегрована монополія;

2. модель вертикального відокремлення;
3. змішана модель [236].

Вертикально інтегровану монополію характеризує функціонування одного суб'єкта господарювання в як в природно монопольному так і потенційно конкурентному видах діяльності (Рис. 2.10.). Державна влада тут виступає головним інститутотворчим джерелом та забезпечує формування регламентів, за якими підприємства функціонують в галузі, зводячи до мінімуму роль конкуренції.

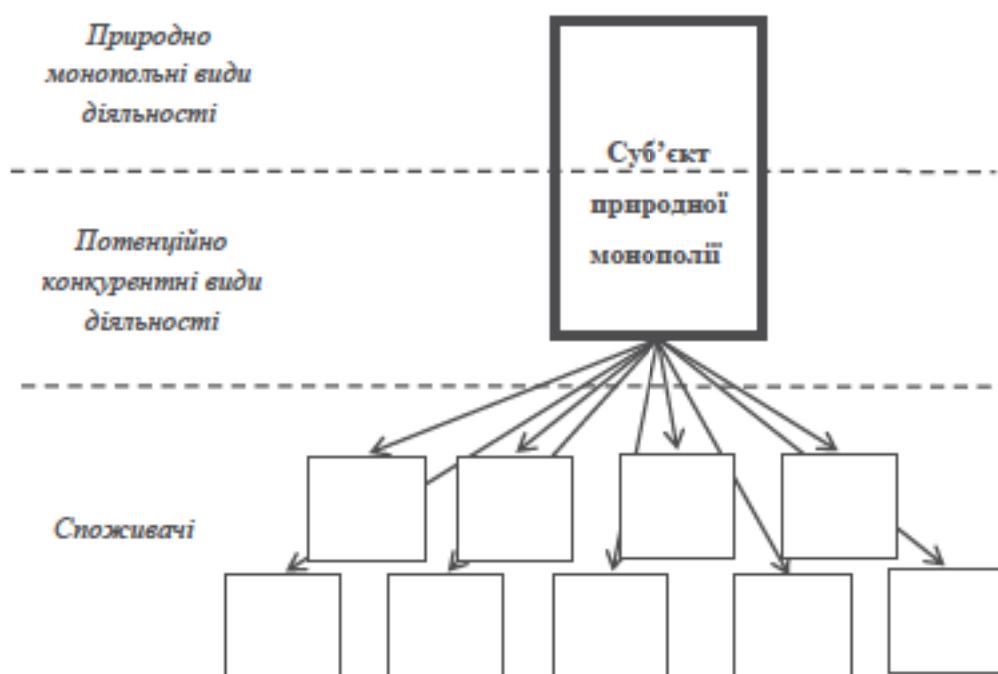

Рис.2.10. Вертикально-інтегрована монополія

Джерело: [257, р. 10].

Вертикально інтегрована монополія була характерна для переважної більшості інфраструктурних галузей Європи в середині ХХ ст. У Великобританії, наприклад, вона зберігалася аж до 1980-х рр. При цьому усі британські інфраструктурні галузі знаходилися у державній власності і totally регулювалися. Довгий час таку структуру мали і природно

монопольні галузі України, але сьогодні вона збереглася тільки у галузі водопостачання та водовідведення [16, с. 46].

Протилежною від вище описаної моделі є модель вертикального відокремлення (Рис. 2.11.). Вона передбачає організаційне розмежування природно монопольних та потенційно конкурентних видів діяльності: суб'єкт природної монополії обмежений природно монопольним сегментом, його ціни регулюються, а інші сегменти функціонують в умовах конкуренції [16, с. 47].

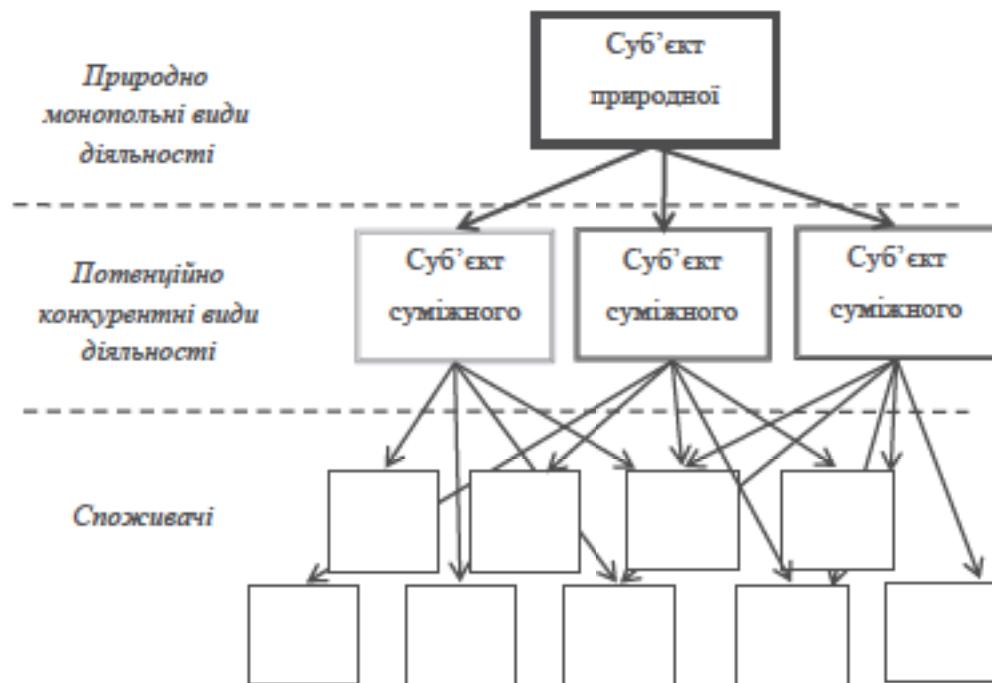

Рис. 2.11. Модель вертикального відокремлення

Джерело: [257, р.11]

Ця модель сьогодні активно впроваджується в галузях природної монополії країнами Європи [304]. Вона рекомендована до впровадження в Україні на виконання вимог Угоди про Асоціацію України та ЄС [232].

Третій варіант – змішана модель – характеризується присутністю в галузі як вертикально інтегрованого монополіста, так і підприємств, які конкурують між собою. При цьому, організація-монополіст має право вести свою діяльність на потенційно конкурентних ринках (рис. 2.12.) [16, с. 48].

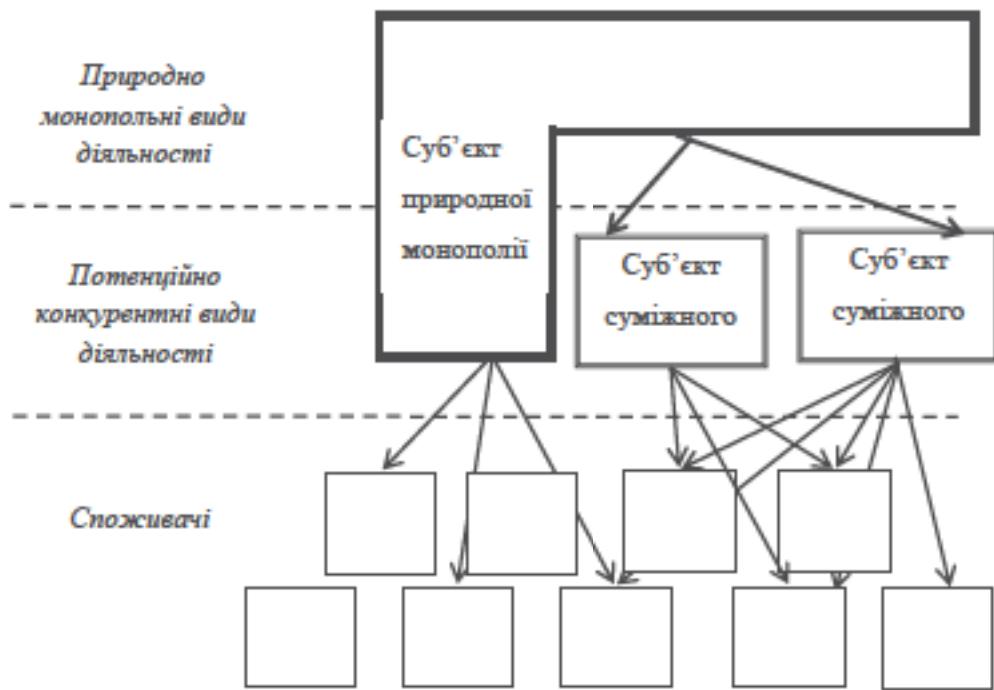

Рис. 2.12. Змішана модель

Джерело: [257, р. 12].

Повертаючись до специфіки реалізації завдань державного регулювання природної монополії у кожній з моделей, розглянемо їх детальніше та в контексті нині діючого в Україні організаційно-правового забезпечення функціонування окремих галузей природної монополії (Додаток А).

В умовах вертикально-інтегрованої монополії питання доступу до ключового ресурсу природної монополії не стойть на порядку денному, оскільки, як зазначається вище, модель передбачає поєднання в рамках одного суб'єкта господарювання кількох етапів технологічного ланцюга, один із яких є природно монопольним. Відповідно на ринок пропонується вже не сама природно монопольна послуга, а виготовлений з її використанням кінцевий продукт. Виключення складає лише горизонтальна взаємодія різних суб'єктів природної монополії, наприклад, взаємодія регіональних залізниць. Надання послуги з перевезення вантажу чи пасажирів пункту А, що знаходиться в межах території дії однієї залізниці, до пункту Б, що знаходиться в межах дії іншої,

вимагає їх взаємовигідної взаємодії. Така взаємодія в економічній теорії носить назву двостороннього або паралельного доступу до ключового ресурсу природної монополії.

Двосторонній доступ не відноситься до напрямків нагального державного втручання, оскільки у таких випадках зазвичай має місце паритет сил між учасниками переговорного процесу. За таких умов, як писав Дж.К. Гелбрейт, ринкова влада кожного із учасників переговорів урівноважується, забезпечуючи взаємоприйнятні умови їх ринкової взаємодії [33]. Тобто, за таких обставин відсутня потреба у державному регулюванні, як «другому найкращому» рішенні, оскільки «перше найкраще» самостійно справляється з поставленим завданням.

В Україні сьогодні неактуальним є навіть контроль двостороннього доступу, оскільки ПАТ «Укрзалізниця» є не тільки вертикально, але і горизонтально інтегрованою структурою, яка здійснює повний контроль над усіма регіональними природно монопольними ринками, використання об'єктів інфраструктури: залізничних колій, служб диспетчерського зв'язку, вокзалів тощо, які забезпечують рух залізничного транспорту загального користування.

Регулювання цін в моделі вертикальної інтеграції відбувається на рівні кінцевого продукту. Наразі вже напрацьовано величезний масив методів державного регулювання цін на продукцію суб'єкта природної монополії. Серед них:

1. Ціноутворення на основі граничних витрат та державне субсидування, яке передбачає вимогу регулятора до суб'єкта природної монополії, встановлювати ціни на свою продукцію на рівні граничних витрат, що забезпечує умови розподільчої ефективності, втім не дозволяє суб'єкту природної монополії покривати свої виробничі витрати, а отже вимагає додаткового субсидування державою діяльності відповідної компанії. Останнє обмежує розподільчу ефективність в суспільстві та є основою для зловживань в процесі надання державної допомоги, про що йшлося вище [236].

2. Ціноутворення на основі середніх витрат. При використанні даного методу ціноутворення маємо ситуацію, коли встановлена ціна є мінімальною ціною, при якій у компанії, яка її встановила, відсутні збитки, за умови, зростання віддачі від масштабу. Цей метод ніяк не стимулює підприємства знижувати витрати, часто виникає обмеження можливості цінового регулювання у договорах між суб'єктами природної монополії та регулятором [236].
3. Ціноутворення за Рамсеєм. Компанія не отримує прибутку, але і не несе збитків. Однак при цьому методі регулювання безповоротні втрати залишаються. Тому цей спосіб регулювання природного монополіста носить назву «другого найкращого рішення». До першого найкращому рішенням відносять конкурентну ціну на рівні граничних витрат, що не супроводжується жодними втратами добробуту. Якщо фірма-монополіст виробляє кілька видів продукції, то метою держави при регулюванні її поведінки стає максимізація чистої різниці між сукупною корисністю випуску багатопродуктового монополіста і його витратами виробництва [212].
4. Двокомпонентне ціноутворення. Покупець має платити певну фіксовану плату, яка не залежить від спожитого ним товару, чи послуги плюс додатково оплачує кожну спожиту одиницею продукту. [236].
5. Пікове ціноутворення. Застосовується тоді, коли присутні дві умови: є сильні коливання попиту в часі і продукцію можна зберігати. Виробники мають бути зацікавлені у створенні нових виробничих потужностей, які зможуть забезпечити піковий обсяг попиту. Стимулювати виробників до цього має схема ціноутворення. Пікове ціноутворення передбачає використання цінової дискримінації по відношенню до споживачів. Застосування пікового ціноутворення, при якому відносно більш високі ціни на продукцію в періоди

шікового попиту чергуються з низькими цінами в інші періоди, дозволяє зменшити привабливість споживання в пікові періоди і заохотити споживання у позапікові, що значно покращує використання виробничих потужностей в часі [157].

6. Стимулююче ціноутворення (RAB-регулювання). Ціни формуються орієнтуючись на довгострокову основу регулювання тарифів, головною ідеєю RAB-регулювання є інтенсивний шлях розвитку галузі: заоочення фірми інвестувати в розвиток та модернізацію інфраструктури, підвищуючи ефективність роботи підприєств, стимулювання підприємств до використання інноваційного більш економічного устаткування. Дана система передбачає встановлення величини необхідного доходу, який напряму буде залежати від показників надійності роботи підприємства та якості обслуговування споживачів. Регульовані компанії напряму зацікавлені в зниженні витрат, заощаджені кошти будуть збільшувати їх прибуток [224].

За 15 років Великобританія спромоглася в два рази скоротити тарифи на передачу електроенергії та витрати розподільчих компаній. У свою чергу Румунія, за 7 років (2004-2011 роки) спромоглася зменшити зношеність активів на 27% (з 75% до 48%). Країни з розвиненою економікою встановлюють RAB-тарифи для того, щоб покращити якість послуг, безперервності їх надання, відповідності технічним регламентам [298].

Спільним недоліком усіх вище наведених методів державного регулювання цін на продукцію суб'єкта природної монополії є необхідність регулятора, відштовхуватися від інформації щодо рівня витрат, наданої самим монополістом. Чим вищим буде заявлений рівень витрат, тим більшою буде регульована ціна, а зрештою – і прибуток монополіста. Це є чинником, що стимулює суб'єктів природної монополії до інформаційних маніпуляцій з одного боку, а представників регулятора – не помічати такі маніпуляції за певну плату у вигляді політичної ренти.

Модель вертикальної інтеграції є надзвичайно сприятливою до такого

роду зловживань, оскільки рівень трансфертних цін, за якими товари та послуги перемішуються всередині вертикально інтегрованого об'єднання не може бути перевірений ринком.

У вересні 2017 року Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП), затвердила розроблену спільно з USAID нормативну базу RAB-регулювання (як окремого методу стимулюючого ціноутворення- менш сприятливого для цінових зловживань) для сфери централізованого водопостачання та водовідведення [134], втім приклади його застосування на практиці досі відсутні.

Переходячи до третього із заявлених вище завдань державного регулювання природної монополії – забезпечення якості природно-монопольних послуг – слід зазначити, що в моделі вертикальної інтеграції воно набуває певної модифікації. Насправді актуальним стає не стільки регулювання самої природно-монопольної послуги, скільки якості кінцевої продукції, що постачається суб'єктом природної монополії на ринок. Оскільки споживачем природно монопольної послуги у цій моделі є сам монополіст, то її якість очікувано буде високою, тоді як на якості кінцевої продукції можна зекономити, адже у споживача відсутня альтернатива споживання.

Для протидії цьому зазвичай застосовується система обов'язкової стандартизації, а також множина адресних заходів забезпечення якості природно монопольних благ, що відрізняються від галузі до галузі. Наприклад, в Україні, де природно-монопольна галузь водопостачання та водовідведення діє в моделі вертикальної інтеграції запроваджено стандарт ДСТУ 7525:2014 [44], яким регламентується якість питної води. Крім того прийнято Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» [188], яким детермінуються вимоги щодо дотримання безпечності та якості і відповідальність за їх порушення, встановлюються нормативи питного водопостачання, зобов'язання щодо інформування про якість питної води, запроваджується ліцензування і контроль за дотриманням ліцензійних вимог, в

тому числі в частині якості продукції, що випускається суб'єктом природної монополії, і т.д.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в моделі вертикальної інтеграції відбувається взаємодія двох суб'єктів інститутотворення – держави і суб'єктів природної монополії. У своєї взаємодії вони формують компромісне середовище, в якому державні інститути покликані урівноважувати множину інститутів, породжених ринковою владою монополістів. Баланс впливовості відповідних інститутів буде залежати від ефективності окремих регуляторних норм та міри залежності представників регулятора від регульованого ними бізнесу, з одного боку, та від громадськості, споживачів з іншого.

Як йшлося у першому розділі, в такій боротьбі великі й погано організовані суспільні групи зазвичай програють малим і організованим, а отже подальше функціонування природно монопольних галузей в моделі вертикальної інтеграції є запорукою погіршення обмінних пропорцій в економіці на користь суб'єктів природної монополії, обумовлюючи неефективність відповідної моделі організації галузі та її регулювання.

Останніми роками все більшого поширення у світі набуває модель вертикального відокремлення, за якої суб'єкти природної монополії обмежені природно монопольним сегментом, а на інших ринках галузі запроваджується конкуренція. Тобто, модель передбачає появу в галузі третього джерела інститутотворення – ринку.

За таких умов звужується сфера державного регулювання та окреслюється межами монопольного сегмента. Відповідно регулюванню підпадає доступ до відповідного сегмента, ціни доступу та якість уже безпосередньо природно монопольної послуги, тоді як решта регулюється ринковим механізмом як «першим найкращим».

Регулювання умов доступу до природно-монопольного ринку у цій моделі набуває важливого значення, а сам доступ має переважно односторонній характер – коли суб'єкти суміжних ринків потребують отримання доступу до

мереж суб'єкта природної монополії, з метою постачання власних послуг кінцевим споживачам [236, с. 239].

Світова практика свідчить, що регулювання умов одностороннього доступу до ключового ресурсу природної монополії може відбуватися двома способами.

Перший описується концепцією доступу третьої сторони і передбачає обов'язковість надання суб'єктом природної монополії доступу для суб'єкту суміжного ринку згідно запиту останнього у разі наявності вільної пропускної потужності природно монопольної інфраструктури [90, с. 87].

При цьому, для забезпечення доступу нових учасників суміжних ринків до інфраструктури передбачено регулярне проведення конкурентних процедур отримання доступу до ключового ресурсу, наприклад у вигляді аукціонів.

Другий спосіб базується на концепції суспільного перевізника і передбачає надання доступу для всіх без виключення суб'єктів суміжного ринку, що надають заявки на отримання доступу, навіть у випадку обмеженої пропускної здатності відповідної інфраструктурної мережі. В останньому випадку доступ буде надано не в заявлених обсягах, а у зменшених на величину браку потужності обсягах пропорційно до обсягів надання кінцевої послуги суб'єктами суміжного ринку [236, с. 240-241].

На ринку електричної енергії, де запроваджена модель вертикального відокремлення, доступ до мереж здійснюється на договірній основі. Оператор системи передачі укладає договір про надання послуг з передачі електричної енергії з користувачем до набуття ним статусу учасника ринку електричної енергії відповідно затверджених правил.

Договір про надання послуг з передачі електричної енергії укладається за типовою формою, яка затверджується регулятором, також Регулятор встановлює тарифи на оплату послуг, інформація про що оприлюднюється на веб-сайті Оператора системи передачі [81].

Користувачі, які виконали вимоги щодо приєднання до системи розподілу, мають право на доступ до системи розподілу та на отримання послуг

з розподілу електричної енергії від відповідного оператора системи розподіл на прозорих та недискримінаційних умовах на підставі укладеного договору (за типовою формою), у якому визначається розподіл електричної енергії в межах замовленого Користувачем обсягу потужності за тарифами, що встановлюються регулятором [82].

Наразі, ПАТ «Укренерго» як оператор системи передачі впровадило систему «єдиного вікна» для отримання доступу до мереж. Інструментом взаємодії ПАТ «Укренерго» та малої генерації стануть інтерактивна карта, «зелений калькулятор» та он-лайн форма заяви про приєднання електроустановки певної потужності до мереж ПАТ «Укренерго» [43].

Запровадження з січня 2019 року відповідного способу доступу в моделі вертикального відокремлення у вітчизняній електроенергетиці, не тільки дозволило відкрити доступ до ринку постачання електричної енергії, запровадивши на останньому конкуренцію, але й захистити її від прямого впливу ринкової влади колишнього монополіста в постачанні.

Так, у грудні 2018 року переважна частка електричної енергії постачалася природно монопольними обленерго, тоді як сумарна частка ринку, контролювана незалежними постачальниками складала менше 12%.

Тільки за січень 2019 року кількість електропостачальних компаній, що здійснюють діяльність в конкурентному сегменті ринку, продаючи електричну енергію за вільними цінами (крім того, існують постачальники універсальної послуги та останньої надії, на яких покладаються додаткові функції забезпечення енергетичної безпеки та соціального захисту) виросла у шість разів, а частка електричної енергії що ними постачається в 4 рази [134].

Менш стрімка, втім все ж позитивна динаміка у цьому напрямку спостерігається й надалі, про що свідчить динаміка частки електричної енергії, що постачається за вільними цінами у січня – травні 2019 року (Рис. 2.13.).

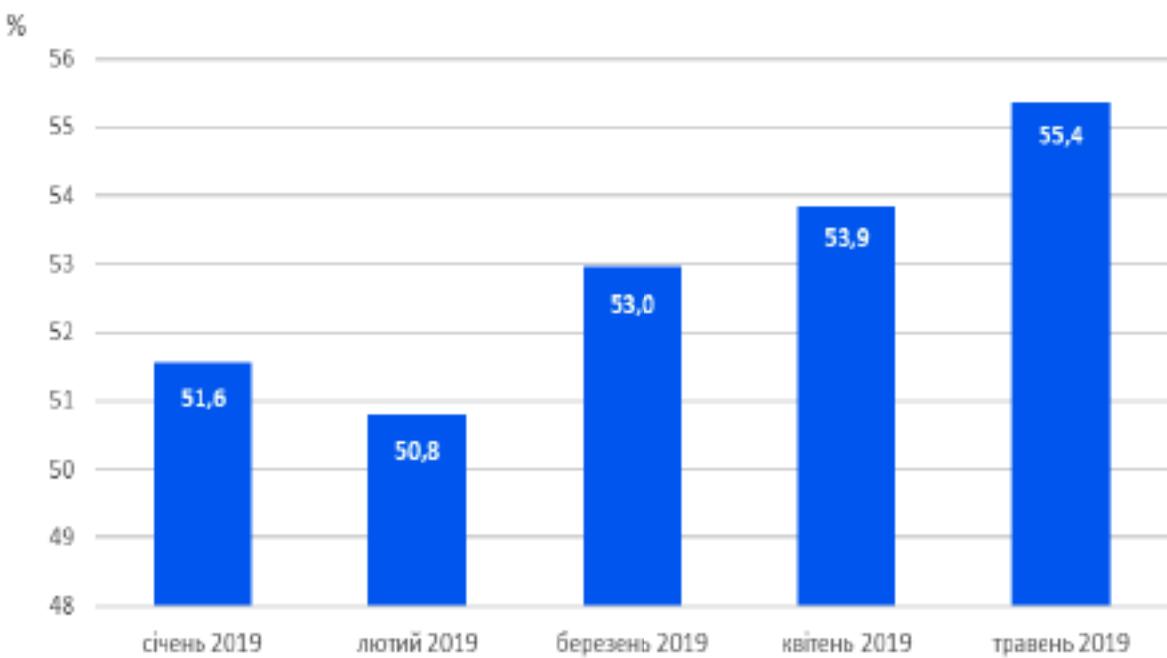

Рис. 2.13. Динаміка частки електричної енергії, що постачалася за вільними цінами у січня – травні 2019 року

Джерело: складено автором за даними результатів моніторингу НКРЕКП [199; 200; 201; 202; 203].

Регулювання цін в моделі вертикального відокремлення здійснюється виключно у природно монопольному сегменті і поширюється тільки на природно-монопольні послуги, реалізуючись з використанням усіх вище описаних методів ціноутворення. Ціни кінцевої продукції, виробленої з використанням ключового ресурсу природної монополії, регулюються ринком.

Наприклад, починаючи з 01.07.2019 року ціни електричної енергії в Україні формуються в результаті конкурентної взаємодії покупців електричної енергії з одного боку та виробників електричної енергії з іншого на чотирьох ринках: ринку багатосторонніх договорів, ринку на добу наперед, внутрішньодобового та балансуючого ринку згідно Правил ринку, затверджених Постановою НКРЕКП № 307 від 14.03.2018 року. Завдяки цьому ціна електричної енергії набула тенденції до скорочення (Рис. 2.14.), ілюструючи вищу ефективність ринку порівняно з державним регулюванням та доводячи доцільність запровадженої реформи.

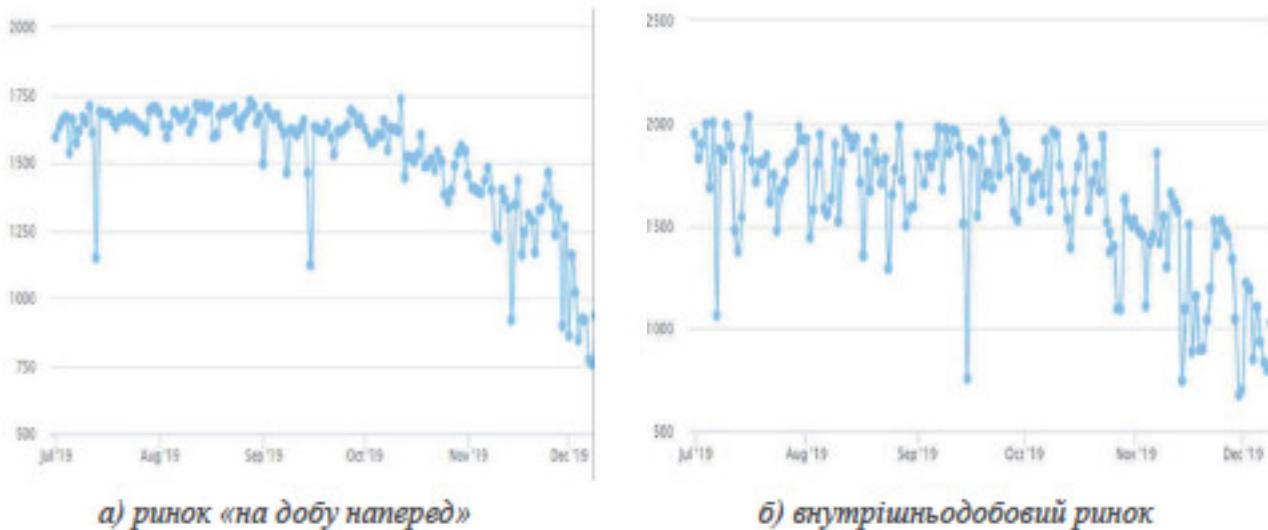

Рис. 2.14. Динаміка середньозважених цін електричної енергії на Українській енергетичній біржі, 05.07.2019-8.12.2019 рр., грн/МВт·год

Джерело: побудовано автором за джерелами [12]

Яскравим прикладом конкуренції на ринку електричної енергії став той факт, що приватний трейдер «Еру трейдинг» (дочірня компанія американської Egu Corporation), у перший же день запуску енергоринку вперше в історії України імпортувала електроенергію зі Словаччини та Угорщини. Проте, вже на другий день після запуску ринку електричної енергії Окружним адміністративним судом міста Києва за позовом АТ «Нікопольський завод феросплавів» було ухвалено рішення щодо скасування постанови НКРЕКП, якою встановлювалися тарифи для НЕК «Укренерго» для відповідного суб'єкта господарювання. Суд аргументував позицію тим, що завищені тарифи для одних споживачів дають ресурси для субсидування інших, а відтак, на ринку складаються нерівні умови [138]. Як бачимо, запровадження вільного ринку електричної енергії – не є вигідним окремим групам інтересів бізнесу. А тому, як ніколи, є важливим є формування якісних інститутів державної влади та прозорих інструментів, запобіжників, які не дозволили блокувати роботу ринку електричної енергії.

Питання якості в моделі вертикального відокремлення також розділені між регуляторами: ринком і державою. У частині суміжних видів діяльності

якість досягається як результат конкурентної боротьби, в частині – природно монопольних видів діяльності – жорстко регламентуються множиною формальних інститутів, запроваджених на законодавчому рівні. Наприклад, в українській електроенергетиці питання якості таких природно монопольних послуг як передача, розподіл електричної енергії регламентуються спеціальними кодексами систем передачі/розділу [81; 82] та правилами [165], [169], [170], [171]. Зокрема, Правилами безпеки постачання електричної енергії визначено, що оператори систем передачі та розподілу зобов'язані виконувати вимоги нормативно-правових актів щодо надійності (безперервності) електропостачання, якості електричної енергії в системі розподілу [165], а згідно статті 18 Закону України «Про ринок електричної енергії», ліцензійних умов та інших нормативних документів, оператор системи зобов'язаний дотримуватись певного набору показників якості послуг з розподілу електричної енергії, які характеризують рівень надійності (безперервності) електропостачання, комерційної якості надання послуг з розподілу електричної енергії, а також якість електричної енергії, перелік та величини яких затверджені НКРЕКП [101; 171]. Контроль за дотриманням відповідних показників є сфорою спільної відповідальності НКРЕКП та Державної інспекції енергетичного нагляду України [190]. За їх недотримання передбачено відповідальність.

Інформація щодо переліку показників якості передачі та розподілу електричної енергії, оприлюднюється на офіційному веб-сайті кожного оператора системи. Ця вимога корелює із набранням чинності у 2016 році Закону України «Про особливості доступу до інформації у сфері постачання електричної енергії, природного газу, теплопостачання, централізованого постачання гарячої води, централізованого питного водопостачання та водовідведення», у відповідності до якого, споживачам гарантується безоплатний та безперешкодний доступ до інформації про якісні характеристики товарів та послуг [187]. З метою моніторингу показників якості оператори систем зобов'язані зберігати інформацію, необхідну для аналізу

якості послуг з розподілу електричної енергії, яка розміщується на офіційних веб-сайтах компаній щоквартально [171].

Аналогічні регламенти існують у газовому секторі, де теж стартував перехід до вертикально відокремленої моделі, хоча він, як зазначалося вище, ще знаходиться тільки на початковій стадії трансформації. Їх завдання – забезпечити високий рівень якості там, де конкуренція відсутня і сформувати мінімальні вимоги безпечності як старт для удосконалення там, де вона є.

Змішана модель є симбіозом двох попередніх, поєднуючи їх переваги та недоліки. Вона зазвичай застосовується на перехідних етапах трансформації системи державного регулювання від вертикально інтегрованої до моделі вертикального відокремлення. Наприклад, вище згадувана вітчизняна електроенергетична галузь протягом 1996 – 2018 років функціонувала саме у цій моделі, формуючи передумови для успішної трансформації.

У цій моделі, як і в попередній, інститутотворчі функції розділені між державною владою регулятора, ринковою владою суб'єкта природної монополії та механізмом конкурентної взаємодії фірм конкурентної периферії. Відмінність полягає у балансі впливів. Якщо у попередній моделі ринкова влада суб'єкта природної монополії максимально обмежується сумарним впливом влади ринку і держаного регулювання (хоча останній може виступати і на захисті інтересів суб'єктів природної монополії), то в змішаній моделі баланс сил зміщується в бік ринкової влади монополіста, який здатен переносити останню з природно монопольного ринку на потенційно конкурентний, наприклад, блокуючи доступ незалежних постачальників до ключового ресурсу.

В економічній теорії виділяється так званий «ефект крадіжки бізнесу» (business stealing effect). Цей ефект проявляється у зменшенні попиту на кінцевий продукт (товари, послуги) суб'єкта природної монополії, що продається на суміжному потенційно конкурентному ринку, внаслідок постачання ним додаткової одиниці доступу конкурентам [236, с. 252]. Якщо вважати, що для виробництва одиниці кінцевого продукту потрібна одиниця

доступу до ключового ресурсу суб'єкта природної монополії, а пропускна здатність ключового ресурсу обмежена, то надання одиниці доступу конкуренту буде зменшувати обсяг власного продажу суб'єктом природної монополії на ринку кінцевої продукції, а з ним і ринкову частку і ринкову владу. Відповідно, у суб'єкта природної монополії в такій ситуації з'являються стимули не допустити конкурента до ринку, нехарактерні попередній моделі, де надання доступу до ключового ресурсу було основним видом діяльності монополіста та джерелом його доходів.

Як показує попередній досвід функціонування того ж таки ринку електричної енергії, це був один із найбільш поширеніх видів порушень.

Наприклад, АТ «Прикарпаттяобленерго» створило ТОВ «Енерготрейд груп» перешкоди доступу на ринок електричної енергії за нерегульованим тарифом шляхом встановлені вимоги у наданні документів для укладення договору про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами, що не передбачено нормативно-правовими актами. [62, с. 35]

У свою чергу, ПАТ «Полтаваобленерго» створювало ряд перешкод на шляху доступу постачальників електричної енергії за нерегульованим тарифом, а саме: ТОВ «Елком», ТОВ «Енерджі 365», ТОВ «Енергосервіс плюс», ТОВ «Енерсві», ТОВ «Агро - НВ» та ТОВ «ДТЕК ТРЕЙДІНГ», що полягало у вчиненні наступних дій: зволіканні в отриманні поштових повідомлень із заяви щодо укладення договорів про передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами та вимаганні документів, які не передбачені чинним законодавством [229].

Схожу ситуацію, але вже за посередництвом інституту державної влади, спостерігаємо на залізничному транспорті, який дуже повільними темпами відходить від вертикально інтегрованої моделі, опосередковуючи такий перехід запровадженням змішаної.

Законодавчо регламентовано, що інфраструктура залізничного транспорту є закріпленою за АТ «Укрзалізниця». З цього можемо зробити

висновок, що саме АТ «Укрзалізниця» є суб'єктом природної монополії на ринку користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування. АТ «Укрзалізниця», сьогодні володіє 96% (2525 одиниць) із загальної кількості вантажних магістральних локомотивів, тоді як у власності інших компаній знаходиться лише 157 одиниць, а це лише мізерні 6% (рис.2.15.). Причиною такого величезного розриву є те, що при діючій нормативно-правовій базі, локомотиви, які знаходяться не у власності державного монополіста, не допускаються до перевезення коліями загального користування, а лише використовуються на окремих ділянках, для локальних перевезень [68].

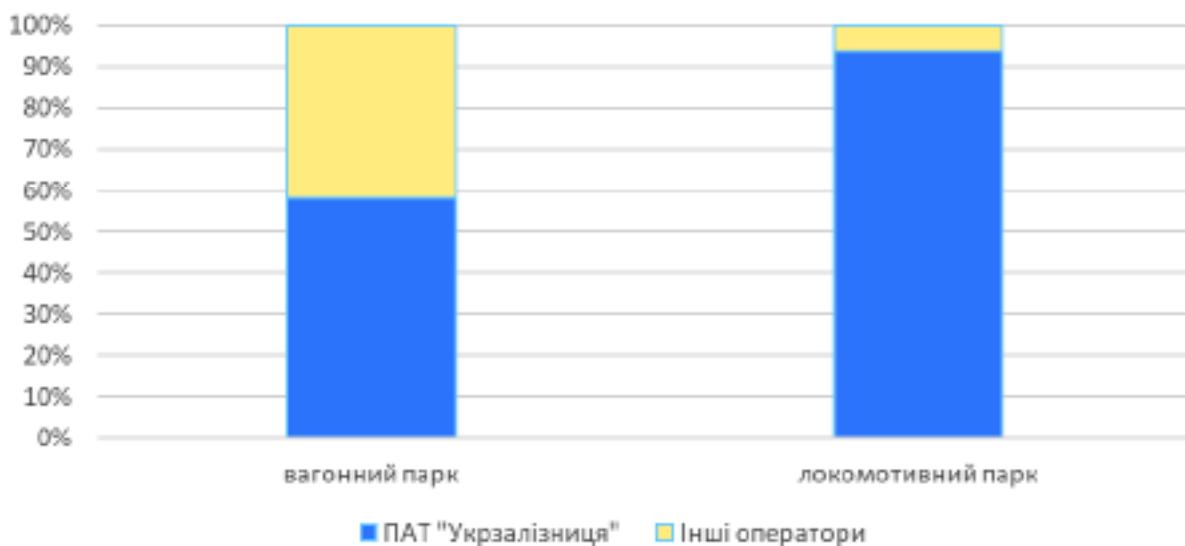

Рис. 2.15. Структура ринків експлуатації вагонного та локомотивного парків для цілей вантажних перевезень в Україні, 2018 рік

Джерело: побудовано автором згідно даних [68].

Під час дослідження Антимонопольного комітету України, було виявлено що близько 25% суб'єктів господарської діяльності, готові зробити інвестиції в закупівлю локомотивів за умови зміни чинного законодавства України та отримання права експлуатації власних локомотивів [68, с. 17]. Втім наразі симбіоз державної і монопольної влади виявляється здатним протидіяти

запровадженню конкуренції на відповідному суміжному до природної монополії ринку, тоді як його відсутність в сегменті експлуатації вагонного парку – ілюструє дію ринкового механізму, де конкуренти виявилися здатними протидіяти абсолютному домінуванню АТ «Укрзалізниця» в умовах відсутності законодавчих обмежень для конкуренції.

Це означає, що основним інструментом запровадження змішаної моделі на залізничному транспорті повинна стати дерегуляція в галузі, що дозволить передати частину регуляторних функцій від «другого кращого» рішення, яке виявилося «захопленим» та орієнтованим на захист інтересів державного монополіста, до «першого найкращого» та запровадження хоча б обмеженого, але доступу незалежних операторів до ключового ресурсу – мережі залізничних колій та іншої залізничної інфраструктури. Це дозволить сформувати належні передумови для подальшої реалізації залізничних пакетів ЄС в Україні, запровадження вертикального відокремлення в галузі з його перевагами для розвитку конкуренції і забезпечення балансу влади в галузі.

Першою країною в Європі, яка пішла шляхом реформування залізниці стала Великобританія. Основне завдання, яке було поставлено в ході цієї реформи, стало зменшення навантаження на державний бюджет, та спрощення складної структури управління в галузі. Основними напрямками реформи було:

- виокремлення функцій перевезень та інфраструктури;
- створення кількох операторів, що будуть здійснювати вантажні перевезення;
- утворення лізингових компаній, що будуть надавати рухомий склад в оренду;
- проведення приватизації залізничного транспорту;
- продаж франшиз на здійснення пасажирських перевезень [129, с. 4].

Так, у наслідок проведених реформ було створено державну компанію, яка володіла інфраструктурою, пасажирські перевезення було віддано 25 компаніям-операторам, створено 3 лізингових компаній, створено 6 компаній-операторів, вантажних перевезень. Держава ж собі лишила функцію утримання

організації, яка займається контролем роботи залізничного транспорту [129, с. 4].

На жаль таких вдалих прикладів реформування залізничного транспорту в Європі не так багато. Можна додати досвід Німеччини, Польщі, тоді як Франція, Іспанія, Ірландія, Фінляндія, Греція, Угорщина, Словенія не поспішають реалізувати залізничні пакети ЄС, а Швейцарія взагалі пішла протилежним шляхом створивши АТ «Федеральні залізниці Швейцарії» зі 100% державною власністю. Ринок перевезень та інфраструктуру тут не розмежовують, керівництво виступає кардинально проти приватизації [129, с. 5].

Яке б рішення щодо структури природно монопольної галузі та моделі її функціонування не приймалося, важливим є розподіл функцій власника і регулятора. Ця вимога дотримана в Швейцарії і не дотримана в Україні.

Запровадження ефективних механізмів доступу до ключового ресурсу, встановлення регульованих цін та алгоритмів їх зміни, засобів гарантування належного рівня надаваних послуг є заданням регулятора. Воно не може виконуватися органом державної влади, в управління якого знаходиться суб'єкти природної монополії в силу наявності конфлікту інтересів. В Україні ж відсутній належний розподіл функцій управління і регулювання на залізничному транспорті (обидві наразі сконцентровані під контролем Мінінфраструктури), що є передумовою неефективного регулювання – з одного боку міністерство, виконуючи функцію регулятора, повинно забезпечувати запровадження конкуренції, підвищення добробуту населення шляхом встановлення якомога нижчих тарифів, контролю якості надання послуг, з іншого боку, будучи розпорядником активів, воно зацікавлене у зростанні дивідендів – а отже підвищені цін чи знижені витрат, в тому числі за рахунок якості, збереженні власності на максимальну кількість активів в галузі (як джерел отримання прибутку), а не їх виведенні із природної монополії і приватизації.

Підсумовуючи матеріал підрозділу, слід зазначити, що державне регулювання ринків природної монополії, будучи «другим найкращим» рішенням не завжди ефективно замішує «перше» - конкуренцію. Іноді це відбувається в силу інформаційної асиметрії чи інших об'єктивних чинників обмеженої ефективності такого регулювання, а іноді – в силу його орієнтації на захист інтересів монополістів більшою мірою, аніж на максимізацію суспільного добробуту. А тому, і про це свідчить, як вітчизняний, так і закордонний досвід реформування інфраструктурних галузей слід максимально звузити сферу дії державного регулювання, обмеживши її виключно сферою надання природно монопольної послуги, та позбавивши статусу природно-монопольної діяльності усі потенційно конкурентні активності в галузі, вивести їх з-під державного регулювання, дозволити конкурентному механізму ринкового регулювання відкоригувати обмінні пропорції, деформовані провалами державного регулювання.

Висновки до розділу II.

На основі проведеного дослідження аналізу впливу державної влади на розвиток системи конкурентних відносин, зроблено наступні висновки:

1. Для забезпечення здійснення господарської діяльності на засадах рівного змагання, необхідним є створення та забезпечення функціонування якісного конкурентного середовища. На формування такого середовища безпосередній вплив здійснює держава, яка реалізує конкурентну політику.
2. Періодизація державної конкурентної політики України в часі показала як змінювалися пріоритети конкурентної політики, починаючи з 1990-х рр. та дозволила виділити їхні ключові напрямки на сучасному етапі: контроль державної допомоги для суб'єктів господарювання та публічних закупівель; подолання інституційного монополізму; проведення

дерегуляції та формування структури природно-монопольних галузей економіки.

3. Державна влада, формуючи інституційне середовище, може призводити як до стимулювання розвитку конкуренції, шляхом її підтримки та попередження і недопущення проявів монополізму в господарській діяльності, так і навпаки – до її обмеження в цілях отримання її окремими представниками державної влади – політичної ренти.
4. Аналіз динаміки позицій України в міжнародних рейтингах показав низьку якість інституційного середовища для розвитку конкуренції та функціонування бізнесу, а надмірна кількість адміністративних процедур, велика вартість та тривалість їх виконання блокують активне входження іноземних компаній на вітчизняні ринки товарів і послуг, відлякують підприємців від започаткування власного бізнесу, знижують результативність господарської діяльності уже існуючих на ринку підприємств, обмежуючи тим самим ефективність чинної і потенційної конкуренції як ринкового регулятора, гальмують розвиток національної економіки. Основними заходами щодо зниження адміністративних бар'єрів в Україні повинно стати: скорочення державного регулювання господарської діяльності шляхом її дерегуляції, розвиток економічної активності та зміщення конкурентного середовища шляхом адвокатування конкуренції, у тому числі через вплив на органи державної влади, підвищення якості та доступності державних послуг та забезпечення відкритості даних, оптимізація адміністративних та управлінських процесів шляхом впровадження електронного урядування в Україні тощо.
5. Проведений аналіз державного регулювання ринків природних монополій показав, що держава може підмінювати конкуренцію, відносячи товарні ринки до природних монополій, навіть тоді, коли конкуренція на них є потенційно можливою (наприклад, ринок виробництва електричної енергії, де ціни, якість, порядок відпуску електричної енергії були

жорстко регульованими, не залишаючи місця конкуренції між виробниками). При цьому, якщо на ринках електричної енергії та природного газу започатковано організаційно-правові заходи з відокремлення природно-монопольних ринків від суміжних видів діяльності та аналізу потребує ефективність провадження таких заходів, то на ринках водопостачання та водовідведення, залізничного транспорту, поводження з побутовими відходами – відсутнє інституційне середовище для розвитку конкуренції. Відповідні галузі вимагають структурного реформування, запровадження в них моделі вертикального відокремлення природно монопольних від потенційно конкурентних видів діяльності.

Основні результати дослідження опубліковано в наукових працях автора [110; 113; 114; 118; 120].

РОЗДІЛ III. ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛОВАННЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА КОНКУРЕНЦІЇ

3.1. Організаційно-правове забезпечення дегрегуляції економіки

Надмірне та неефективне державне регулювання, виявлене у попередньому розділі, створює надмірні адміністративні бар'єри для здійснення господарської діяльності, а захоплення регулювання українських ринків природних монополій - гальмує розвиток конкуренції.

Відповідно до Рейтингу економічних свобод за 2018 р., Україна посіла у рейтингу 150-те місце із 180 країн світу та відноситься до країн з переважно невільною економікою та має наступні показники (див. табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.
Динаміка рівня індикаторів індексу економічної свободи України,
2009-2018 рр.

РІК	Загалом	Свобода бізнесу	Свобода торівлі	Платкова свобода	Державні трипи	Грошова свобода	Свобода інвестицій	Фінансова свобода	Захист прав працівників	Сумінність уряду	Свобода трудових відносин
2018	51.9	62.7	81.1	47.4	45.0	60.1	35.0	30.0	41.0	29.0	52.8
2017	48.1	62.1	85.9	66.9	38.2	47.4	25.0	30.0	41.4	29.2	48.8
2016	46.8	56.8	85.8	78.6	30.6	66.9	20.0	30.0	25.0	26.0	47.9
2015	46.9	59.3	85.8	78.7	28.0	78.6	15.0	30.0	20.0	25.0	48.2
2014	49.3	59.8	86.2	79.1	37.5	78.7	20.0	30.0	30.0	21.9	49.8
2013	46.3	47.6	84.4	78.2	29.4	71.0	20.0	30.0	30.0	23.0	49.9
2012	46.1	46.2	84.4	78.2	29.4	67.7	20.0	30.0	30.0	24.0	51.2
2011	45.8	47.1	85.2	77.3	32.9	63.2	20.0	30.0	30.0	22.0	50.0
2010	46.4	38.7	82.6	77.9	41.1	61.2	20.0	30.0	30.0	25.0	57.7
2009	48.8	40.5	84.0	77.0	39.0	68.1	30.0	40.0	30.0	27.0	52.4

Джерело: складено згідно даних [70].¹

¹ Примітка. Індекс економічної свободи розраховується за 12 показниками. Кожний із показників оцінюється за шкалою від 0 до 100 балів і чим вищий бал, тим вищий ступінь свободи в країні за даним критерієм. Показник показує рівень втручання уряду в економіку. За даним показником, країни діляться на наступні групи: вільні - 80-100 балів; в основному вільні - 70-79,9 балів; помірно вільні - 60-69,9 балів; в основному невільні - 50-59,9 балів; деспотичні - 0-49,9 балів.

Країна демонструє низьку динаміку покращення індексу, додавши за період з 2009 року по 2018 рік лише 3,1 балів.

Із проведеного аналізу можемо виділити наступні проблеми: наявна бюрократія, корупція та складна процедура банкротства, що є обмеженням свобод підприємницької діяльності; право власності не захищено на належному рівні; відзначається зниження рівня зайнятості населення та погіршенням умов праці; зростання податкового навантаження, що є обмеженням фіiscalної свободи підприємств; складна та непрозора процедура адміністрування та перерозподілу податків.

Показник України в іншому рейтингу «Індекс сприйняття корупції», також не показує позитивної динаміки. У 2018 році Україна набрала 32 бала із 100 можливих (Рис. 3.1.).

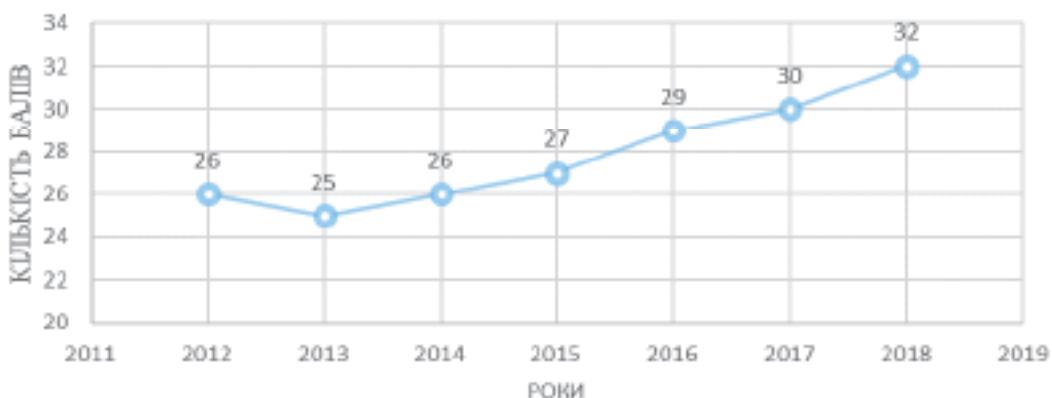

Рис. 3.1. Показник балів України в рейтингу Індексу сприйняття корупції, за період 2012-2018 pp.²

Джерело: побудовано автором згідно даних: [71; 72; 73; 74; 75; 76].

Корупція є чинником, який суттєво занижує показник економічної свободи. Погані значення цих індексів є системними і такими, що не демонструють позитивну динаміку покращення. Корупція є фактором суттєвого

² Примітки: Індекс сприйняття корупції розраховують на основі досліджень авторитетних міжнародних установ. Ключовим показником Індексу є кількість балів та оцінює корупцію лише в державному секторі. Мінімальна оцінка (0 балів) означає, що корупція фактично підміняє собою державу, максимальна (100 балів) свідчить про те, що корупція майже відсутня. Детальніше за посиланням: www.transparency.org.

зниження ефективності «другого найкращого» в регулюванні, вимагаючи дерегуляції, передачі регуляторних функцій ринку і конкуренції.

Незважаючи на те, що роль держави в економіці послаблюється і посилюється циклічно протягом уже кількох століть (див. підрозділ 1.2), зародженням політики дерегулювання прийнято вважати 70-ті роки ХХ століття. У цей час кризові явища почали негативно впливати на економіку найбільш розвинутих західних країн, що привело до перегляду панівної на той час кейнсіанської економічної теорії як основи економічної політики держави. Це у свою чергу започаткувало відхід від кейнсіанства до лібералізації та дерегулювання економіки найбільш розвинутих західних країн.

Існують різні позиції науковців щодо здійснення дерегулювання та його впливу на економіку. Для початку, пропонуємо проаналізувати підходи до визначення поняття «дерегуляції».

Мінін Л. під дерегуляцією розуміє комплекс заходів по усуненню правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод підприємницькій діяльності, що в результаті зменшить втручання органів державної влади у господарську діяльність [126, с. 4-9].

Чечетова-Терашвілі Т. М. називає специфічний прояв процесу державного регулювання, спрямований на створення умов для стійкого та динамічного соціально-економічного розвитку країни на основі усунення бар'єрів розвитку, зменшення втручання державних органів влади в регіональний розвиток, підприємницьку діяльність, галузевий розвиток та економічні відносини, що враховує принципи доцільності та узгодженості інтересів суб'єктів регулювання [248, с. 299].

На думку І. Соколової сутність дерегуляції полягає у можливості максимально усунути вплив держави на ринок економічної діяльності [221, с. 224].

Противники політики дерегулювання та лібералізації протиставлять свої аргументи щодо економічної доцільності регулювання економіки. На їхню думку, суб'єкти господарювання можуть успішно конкурувати між собою,

незважаючи на встановлення правил. Вони найчастіше посилаються на необхідність державного втручання в питаннях стимулювання конкуренції, підтримки стандартів якості товарів та послуг, захисту прав споживачів, гарантування широкого доступу до послуг [282].

Вважаємо, що критика дерегуляції в першу чергу пов'язана із звуженим трактування цього процесу – лише як усунення впливу держави на ринкову діяльність. У свою чергу ми підтримуємо позицію, відповідно до якої дерегулювання означає не зменшення ступеню втручання держави на економіку, а зміна форми подібного впливу [2, с. 136].

Надмірне та неякісне державне регулювання сприяє розвитку бюрократії, встановлення надмірних адміністративних бар'єрів, для входження нових учасників на ринок та розвитку конкуренції, інколи – до збільшення вартості продукції для споживачів тощо.

Наприклад, у Великобританії багато галузей промисловості були державною монополією – BT, British Gas, British Rail, місцеві автобусні послуги, Royal Mail. Однак дерегуляція дозволила новим фірмам вийти на ці ринки та зменшити монопольну владу цих галузей державної власності. Цей процес дерегуляції часто супроводжувався приватизацією [267].

Проте, у даному процесі владі довелося зіштовхнутись із рядом проблем та викликів, які потребували відповідного реагування. На місцевому ринку автобусів дерегуляція часто призводила до дублювання послуг та проблеми перевантаженості. Крім того, нові приватні фірми намагатимуться вибирати найвигідніші маршрути та години і уникати збиткових позапікових послуг [267].

Проаналізуємо теоретичний аспект реалізації дерегулювання. Зокрема, можна виділити два основних способи дерегуляції: поступовий і швидкий [21]. Суть поступового способу – швидка зміна порядку, напрямку та ступеня регламентації певної діяльності. Він реалізується в довгостроковій перспективі, його результати не завжди швидко помітні. Такий спосіб дерегуляції обрали наступні країни: Італія, Іспанія, Швеція тощо.

Суть швидкого способу – це швидка та загальна зміна законодавчої бази, що несе на меті радикальні зміни в регламентації певної діяльності. Він передбачає моніторинг чинного законодавства, складення плану адміністративних заходів, необхідних для подолання надмірних адміністративних бар'єрів. Впровадження заходів «швидкої дерегуляції» дозволяє отримати швидкий ефект. Проте, проведення таких заходів в режимі економічного та адміністративного «шоку». Таким методом, були реалізовані реформи в Польщі Угорщині, країнах Балтії тощо [209].

Для швидкого способу здійснення дерегулювання, використовують так званий підхід «регуляторної гільйотини». Регуляторна гільйотина (Regulatory Guillotine) є методом перегляду нормативно-правових актів. Його розробила та запатентувала компанія «Jacobs and Associates». Мета регуляторної гільйотини – це швидке скасування великої кількості зайвих регуляторних актів. Їх непотрібність визначається за результатами проведення системного перегляду та створення реєстру регуляторних актів. Вважається, що основною задачею гільйотини є максимальне спрощення non-business friendly (не сприятливого для бізнесу), хоч і законного та необхідного регулювання. Проведення гільйотини не означає, що реформи закінчилися, адже на заміну спрощеному регулюванню можуть прийти нові формальності та правила. Кожне таке правило чи формальність розглядається через призму ключових питань:

- Чи відповідають нормативно-правові акти критерію законності?
- Чи відповідають нормативно-правові акти критерію необхідності?
- Чи сприяють нормативно-правові акти розвитку бізнесу?
- Чи є потрібними та прийнятними збори? [193].

Після огляду кожне правило або формальність розміщується в одній з трьох категорій: підтримувати, спрощувати або ліквідувати. Органи державної влади вживають заходів, необхідних для усунення непотрібних норм та спрощення надто складних. Срок проведення реформи - 18-30 місяців [316].

Пропонуємо проаналізувати результати, які вдалося досягнути країнам, впроваджуючи «регуляторну гільйотину» (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.

Резюме результатів регуляторних реформ гільйотини

Країна	Термін проведення	Тип перегляду	Регуляторні процедури			Економічна вигода/користь
			К-ть до реформи	% процедур, ліквідованих за результатами реформи	% процедур, спрощених реформою	
В'єтнам	3 роки	Законність потреба, вартість	5 421	8.8%	77%	Економія витрат оцінюється в 1,4 мільярда доларів на рік при повному впровадженні
Хорватія	9 місяців	Законність потреба	2 683	27%	30%	Заощадження 65,6 млн. дол. США на рік / 0,13% ВВП
Молдова	6 місяців	Законність	1130	44,5 %	12,5 %	-

Джерело: згідно даних [316]

Яскравим прикладом ефективної «регуляторної гільйотини» є Хорватія. При підготовці Хорватії до вступу в Європейський Союз в 2006-2007 роках було проведено процедуру «швидкого скорочення», в результаті якої було переглянуто 2 683 нормативно-правових актів. Із них 55% було рекомендовано до спрощення. Впровадження даного методу дозволило знизити витрати для бізнесу та споживачів на 65 млн доларів щорічно. Основними засадами успішного проведення «Хорватської гільйотини» можна назвати:

- використання системного підходу з широким поглядом на роль регуляторних витрат;
- використання чітких стандартів проектів та інтенсивної взаємодії бізнесу із спільнотами;
- погодження проекту «регуляторна гільйотина» з процесом вступу до Європейського Союзу;
- використання спеціального програмного забезпечення з метою підвищення ефективності та прозорості процесів [264].

Слід відзначити, що саме скорочення кількості регуляторних актів не завжди приводить до економічного ефекту.

Таким прикладом є Угорщина, де впровадження «регуляторної гільйотини» допомогло зменшити кількість нормативно-правових актів, але не вирішити проблеми економічної доцільності та якості правового регулювання тих законів та підзаконних нормативно-правових актів, що залишилися не скасованими [193].

Особливу увагу привертають регуляторні реформи в Грузії. Так, ще в 2003 році в Грузії діяло 909 дозволів та ліцензій, які не передбачали жодної соціальної функції. До 2011 р. загальна кількість дозволів та ліцензій була скорочена до 137. Упродовж 2003-2011 рр. кількість робочих днів, що витрачалися на отримання дозволу на будівництво, була скорочена з 195 до 98 днів, а число відповідних процедур – з 25 до 9. Для зменшення часу, що витрачається на опрацювання, поданих заявок та документів бізнесу реформатори ввели в дію концепцію «мовчазної згоди». Більшість ліцензій органи державної влади були зобов'язані видати протягом 30 днів, а більшість дозволів – протягом 20 днів чи надати чітке роз'яснення, чому вони не зробили цього.

У Грузії відмовлялися від послуг як окремих чиновників так і цілих державних структур. У Міністерстві сільського господарства з 4374 осіб залишилося працювати 600, у Міністерстві фінансів з 5342 осіб залишилося 3673, у мерії Тбілісі з 2500 залишилося 800, в Міністерстві захисту навколишнього середовища та природних ресурсів з 5000 - 1700.

Здешевлення діяльності та зменшення бюрократії досягалися й за рахунок того, що багато товарів та послуг, які успішно пройшли усі регуляторні процедури у будь-якій з країн ОЕСР, не потребують повторної сертифікації у Грузії. Усі стандарти та кодекси ЄС, інших членів ОЕСР, країн СНД застосовуються у Грузії паралельно з місцевими стандартами та кодексами. В цілому кількість міністерств скоротилася з 18 до 13, було скасовано і об'єднано низку державних департаментів, агентств та установ [17].

Частково в Україні принцип «мовчазної згоди» застосовується. Проте, державні органи при наданні відмов в отриманні тих чи інших дозволів,

здійснення процедур реєстрації надають лише формальні відмови, при цьому не визначають чітко перелік недоліків, які необхідно усунути.

Щодо реформи оптимізації системи органів державної влади, то вона так і не була втілена. Вважаємо, що необхідно впроваджувати новітні технології в діяльність органів державної влади, що дозволить мінімізувати витрати людського ресурсу та часу.

До складових успіху регуляторної реформи в таких країнах як Данія, Фінляндія та Швеція визначають:

- рішуча налаштованість органів державної влади мінімізувати державне втручання в соціально-економічну систему, підвищивши тим самим привабливість національних економік для іноземних інвесторів;

- підвищення відкритості іноземним інвестиціям, в тому числі за рахунок залучення інвесторів до приватизації державних підприємств;

- зниження ставок оподаткування індивідуальних і корпоративних доходів в усіх країнах (за виключенням Швеції), скорочення рівня фінансування державних витрат;

- лібералізація фінансової та банківської систем шляхом комерціалізації державних банків, а також ліквідації обмежень на створення філій іноземних фінансових установ;

- скорочення державного сектора за рахунок приватизації підприємств різних галузей [283, с. 35-38].

Необхідно відзначити, що дані принципи органами державної влади в Україні проголошені, проте не знаходять подальшого втілення на практиці. А тому, невід'ємною складовою ефективної дегрегуляції господарської діяльності в країні є рішуча налаштованість органів державної влади мінімізувати державне втручання в соціально-економічну систему, так як це відбувалося в Грузії, Данії, Фінляндії та Швеції тощо.

У Німеччині регуляторний процес побудований згідно моделі бюрократії, з чіткою ієрархією засобів управління та обов'язків. Він є доволі структурований та має складний набір юридичних конструкцій. На думку

експертів, проведення федеральної регуляторної реформи у Німеччині супроводжувалась комплексом заходів для зменшення адміністративних та бюрократичних бар'єрів для бізнесу. Відповідно до вимог стадій законодавчого процесу в Німеччині була створена трирівнева база оцінки регуляторного впливу: попередня оцінка регуляторного впливу, яка базується на порівняльному аналізі регуляторних актів, супроводжуюча оцінка регуляторного впливу, на підставі певного законопроекту, ретроспективна оцінка регуляторного впливу, що є методом оцінки законопроекту, що вступив у дію [209, с. 55].

Прикладом здійснення дерегулювання з метою залучення іноземних інвестицій є Іспанія, де на початку 1990-х років прийнято законодавство, відповідно до якого суб'єкти господарювання, зареєстровані в країнах ЄС, користуються однаковими правами з іспанськими господарюючими суб'єктами [91, с. 10].

Україна також вибрала напрямок проведення реформи дерегуляції на шляху розвитку підприємництва, конкурентних відносин та сприятливого інституційного середовища, що відображене у стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [226].

У зв'язку із цим, урядом було затверджено заходи щодо дерегуляції господарської діяльності:

- План дерегуляції 2015-2016 рр. [158].
- План дерегуляції 2016-2017 рр. [159].

Незважаючи на неповне виконання попередніх планів плану дерегуляції на наступні 2018-2019 рр. так і не було прийнято. Проаналізуємо, які напрямки по дерегуляції було запропоновано згідно останнього затвердженого у встановленому порядку плану дерегуляції на 2016-2017 рр.:

- спрощення умов провадження підприємницької діяльності в аграрній, будівельній, у нафтогазовій галузі, надрочористуванні та електроенергетиці, харчовій галузі;

- спрощення адміністративних процедур регулювання господарської діяльності;

- удосконалення процедур контролю та регулювання державою господарської діяльності.

- спрощення податкового, митного регулювання та подання звітності суб'єктами господарювання.

- надання суб'єктам господарської діяльності більших можливостей для отримання публічних послуг;

- удосконалення процедур технічного регулювання господарської діяльності [159].

Необхідно відзначити, що Україна в процесі здійснення дерегулювання, частково було використано метод «регуляторної гільйотини», про що свідчить перегляд регуляторної бази та скасування ряду підзаконних нормативно-правових актів.

Необхідно відзначити, що плани заходів щодо дерегуляції господарської діяльності впроваджуються повільно, а деякі взагалі не виконуються.

Зі сторони окремих органів влади залишається невиконаними від 60 % та навіть більше ніж 80% від запланованих заходів.

У середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року в результаті проведення дерегуляції, було визначено досягнення такого показника - увійти до 50 кращих країн світу за сприятливістю умов для провадження підприємницької діяльності у 2017 році та до 30 провідних країн світу - у 2020 році [181].

Як вже було відзначено у підрозділі 2.2. дисертаційної роботи, досягнути зазначеного показника, наразі Україні не вдалося, так як і подолати інші прояви інституційного монополізму.

Враховуючи досвід зарубіжних країн та недосягнення Україною задекларованих цілей, пропонуємо розглянути наступні напрямки дерегуляції економіки, з метою побудови якісного інституційного середовища для конкуренції та розвитку конкурентних відносин (Рис.3.2.).

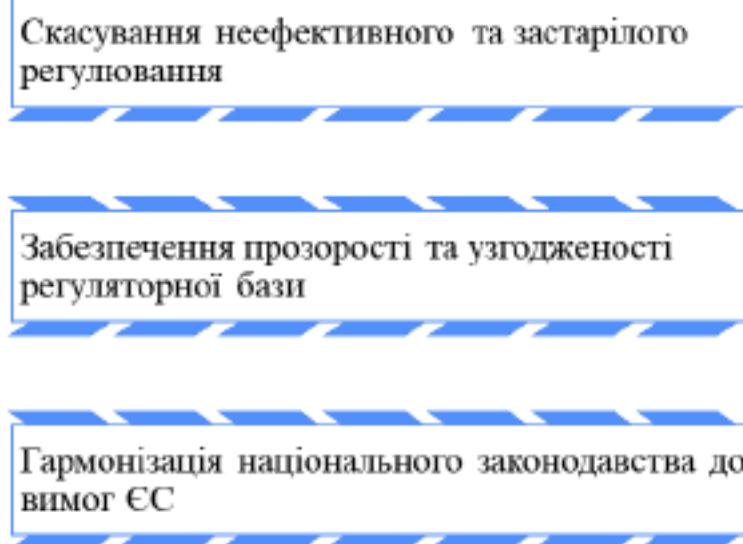

Рис. 3.2. Напрямки дерегуляції економіки в Україні

Джерело: побудовано автором

Розглянемо кожен напрям детальніше, починаючи з скасування неефективного та застарілого регулювання. Офісом ефективного регулювання наприкінці 2016 року було проведено аналіз множини регуляторних актів згідно методики Rolling Review для встановлення законності, актуальності, потрібності регулювання, а також зручності процедур та міри їх корупційного ризику [300]. Його результати показали, що близько 17% проаналізованих регуляторних актів в Україні не відповідають вимозі законності, тобто або не зареєстровані Міністерством юстиції України, або на їх виконання не прийнято необхідних нормативно-правових актів, в результаті чого коректне застосування такого регуляторного акту є неможливим (рис. 3.3.). При цьому, якщо окремі з них є захищеними, то більшість – понад 15% – можна видаляти. У силу своєї незаконності, вони є недієвими і не визначають реальні регуляторні умови в галузі, тільки вводячи суб'єктів господарювання в оману, формуючи конкурентні переваги для тих суб'єктів господарювання, що давно функціонують в галузі і обізнані із особливостями її регулювання. порівняно новими, що тільки розпочинають свою діяльність.

Рис. 3.3. Результат оцінки законності регуляторних актів в Україні

Джерело: за даними Офісу ефективного регулювання [300].

Тим же дослідженням Офісу ефективного регулювання встановлено, що майже 37% регуляторних актів є неактуальними (рис. 3.4.). Вони не відповідають поточним потребам економіки. окрім з них діють ще з періоду адміністративно-командної економіки часі УРСР і втратили свою актуальність зі зміною соціально-економічного ладу в країні, окрім були прийняті нещодавно і чи то зразу не відповідали потребам ринку (неправильна детермінація проблеми, на вирішення якої спрямований регуляторний акт, некоректний вибір інструментарію коригування ринкової неспроможності, корупційна складова і т.д.), чи втратили свою актуальність по мірі реалізації суміжних регуляторних реформ в Україні. В будь-якому разі сьогодні вони продовжують діяти, ускладнюючи регуляторне середовище, але не вирішуючи актуальних завдань і тих проблем, що стоять перед економікою України.

Найбільший відсоток неактуальних регуляторних актів спостерігається у секторі контролю та нагляду, де 38% усіх досліджених актів виявилися повністю неактуальними, тоді як врахування частково неактуальних збільшує це значення до 45%. Не можна говорити про ефективне регуляторне середовище коли майже половина регуляторних актів загального характеру є неактуальними і не відповідають поточній економічній ситуації. Вони не здатні

забезпечити ефективну відповідь регуляторної системи на виклики сучасності. Замість того, щоб спрощувати діяльністю суб'єктів господарювання на українських ринках, вони її невиправдано ускладнюють. Замість того щоб відкривати ринки для нових інвестицій й інтенсифікації конкуренції, вони її обмежують надмірним неактуальним регулюванням.

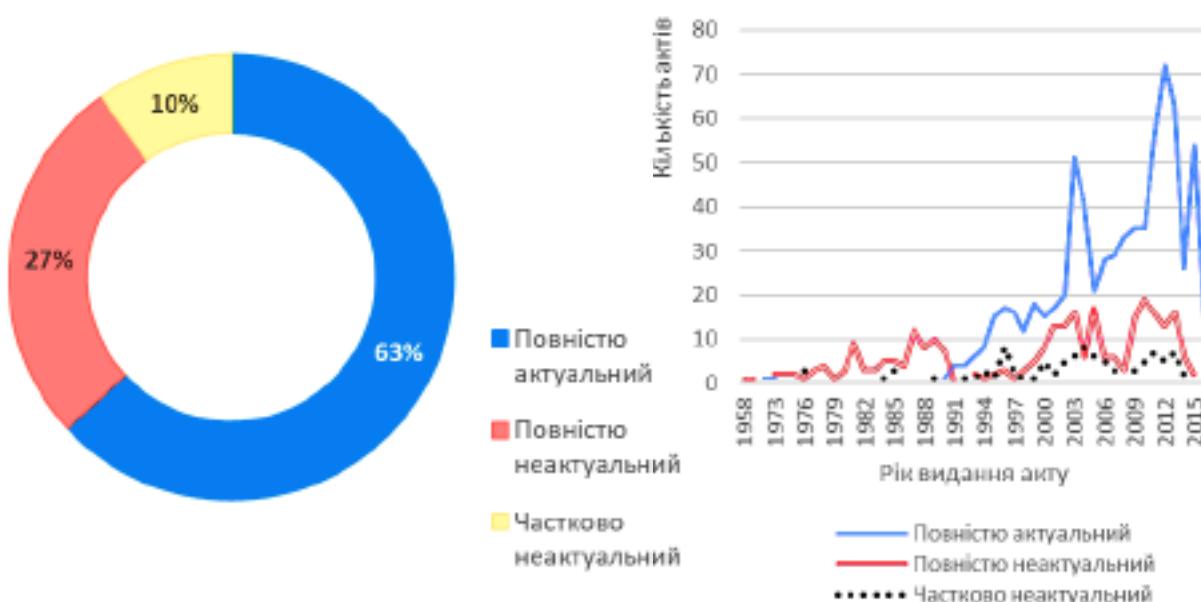

Рис. 3.4. Результат оцінки актуальності регуляторних актів в Україні

Джерело: за даними Офісу ефективного регулювання [300; 149].

Аналіз актуальності регуляторного середовища у розрізі окремих галузей є більш оптимістичним. Найгіршою є ситуація в сільському господарстві, де близько третини регуляторних актів не відповідають потребам галузі, найкращою – на транспорті, де від 14 до 17% регуляторних актів. Втім і ці цифри є завеликими. Вони вимагають перегляду множини діючих регуляторних актів, її скорочення за рахунок видалення тих, які не створюють жодної доданої вартості, тільки погіршуєчи регуляторне середовище в економіці України. А отже, на даному етапі необхідно продовжувати впроваджувати метод «регуляторної гільйотини».

Доцільно також впровадити досвід Німеччини щодо трирівневої оцінки регуляторного впливу в Україні. Адже на скасуванні чи зміні регуляторного акту не повинен закінчуватися процес дерегуляції. Важливою є оцінка прийнятих

змін. Окрім цього, процес дерегулювання повинен бути безперервним процесом, відповідаючи викликам соціально-економічного розвитку.

Наступний напрям дерегуляції – посилення прозорості та узгодженості регуляторної бази. Причиною низької ефективності державного регулювання економіки є недосконалість, суперечливість та часта зміна законодавства. Правовими актами в Україні визначена велика кількість покарань для бізнесу, які є неузгодженими, містять безліч колізій щодо коло суб'єктів до яких застосовуються, недосконалі та ускладненні процедури їх застосування та оскарження.

У такому випадку, чим менш зрозуміле регуляторне середовище, тим більшою є політична рента регулятора. За таких умов виживають тільки ті суб'єкти, які здатні генерувати додатній грошовий потік, достатній для покриття такої ренти. Інші, як правило, дрібні суб'єкти господарювання вимушенні виходити з ринку, послаблюючи конкуренцію на ньому. Зазначений підхід описує вище згадувана теорія дорожньої каси.

Найбільш хаотичним, неврегульованим сегментом адміністративного управління, для якого притаманною була найбільша кількість недоцільних і зайвих адміністративних бар'єрів, виявилась дозвільна сфера: видача ліцензій та дозволів, проведення експертіз і погоджень, надання вистновків для старту підприємницької діяльності. Саме ця сфера була найбільшим бар'єром для розвитку якісної конкуренції на ринках товарів та послуг [41, с. 24].

Необхідно відзначити, що державою протягом останніх десяти років було прийнято ряд змін щодо зменшення кількості необхідних дозволів, ліцензій, погоджень, скасування обов'язкової сертифікації, експертіз тощо. Разом із цим, маємо приклади неефективного проведення дерегуляції.

Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» було передбачено скасування ліцензування діяльності у сфері телекомунікацій з 1 січня 2018 року. Проте, орган ліцензування - Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації продовживав видавати ліцензії на вказану діяльність з підстав неузгодженості норм Закону України

«Про телекомунікації» та Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності». У зв'язку із цим, суб'єкти господарювання сплатили близько 13,5 млн грн за ліцензії на види діяльності, ліцензування яких мало припинитися та, окрім цього, додатковий час на бюрократичні процедури [237].

Окрім цього, в Україні ліцензії на здійснення підприємницької діяльності видають більше 20 органів, а регулюють відповідний механізм – близько 20 галузевих законів та більше 40 підзаконних нормативно-правових актів [177].

Відсутність їх систематизації, високі кадрові, організаційні, технологічні, а в деяких випадках спеціальні та додаткові вимоги, які на практиці носять формальний характер, складність процедури отримання, низький професійний рівень державних службовців та незадовільний стан матеріально-технічної бази, призводить до складності отримання ліцензії на провадження певного виду діяльності, а отже – до уповільнення входу нових компаній на ринок, зниження ефективності потенційної конкуренції у стримуванні монополістичної діяльності домінуючих фірм чи антиконкурентних узгоджених дій.

У свою чергу, для суб'єктів отримання ліцензії не повинні встановлюватися надмірні кваліфікаційні вимоги, а саме: мінімального розміру капіталу, потужностей, професійного досвіду. Саме ці обмеження і є найбільшими бар'єрами для появи на ринку нових гравців. Застосування надмірного формалізму під час здійснення контролю органами державної влади призводять до деформації конкурентних відносин.

На шляху вирішення даного питання державою були прийняті наступні кроки:

1. Впроваджено мораторій на проведення перевірок.
2. Впроваджено інтегровану автоматизовану систему державного нагляду (контролю), яка відображає інформацію про заходи державного нагляду (контролю) – «Портал інспекційних перевірок» [162].
3. Здійснено перші кроки щодо реформування інспекційної системи. У 2020 році планується створення Національної системи управління ризиками та

запровадження диверсифікованої моделі управління ризиками заснованої на ризикоорієнтованому підході. Запровадження ризико-орієнтованого підходу до діяльності інспекційних органів надасть можливість проводити оцінку ризиків різних суб'єктів господарської діяльності та більш прозоро та завчасно проводити перевірку лише тих об'єктів, які несуть найбільші ризики. У першу чергу, це зазначені перевірки повинні проводитись не з метою накладання санкцій, а для усунення наявних правопорушень.

Наразі, виникла нагальна потреба у систематизації, прозорості, чіткості визначення видів відповідальності суб'єктів господарювання та упровадження ефективних процедур оскарження та незалежної судової системи. Державою впроваджено ресурси, які спрошують взаємодію держави та суб'єктів господарювання, в отриманні ліцензій, надання публічних послуг, доступу до відкритих ресурсів тощо. Проте, вони є розпорощені та несистематизовані, що в свою чергу призводить до того, що суб'єкти господарської діяльності або не знають про них або вимущені звертатися за професійною допомогою для їх отримання. Наразі виникла потреба у створенні окремого ресурсу/порталу на якому буде уніфіковано зазначені вище ресурси.

Третім описаним вище напрямком дерегуляції є гармонізація національного законодавства до вимог ЄС, адже важливо не тільки сформувати чітке й зрозуміле регуляторне середовище всередині країни але й забезпечити його відповідність вимогам наших закордонних партнерів, насамперед Європейського союзу як стратегічного партнера на зближення з яким орієнтована зовнішньоекономічна політика України. Це дозволить сформувати довгострокові переваги для суб'єктів конкурентних відносин, зробити регуляторне середовище прогнозованим для українських компаній і зрозумілим, звичним для іноземних інвесторів з країн ЄС.

Угодою про асоціацію з ЄС передбачено суттєві поетапні зміни в частині формування зони вільної торгівлі, що вимагає зміни правил ввезення / вивезення товарів з-поза / за межі митної території України, регулювання правил надання державної допомоги, уніфікації технічних вимог щодо якості

товарів, лібералізації умов заснування підприємницької діяльності, запровадження інституту незалежних регуляторів в інфраструктурних галузях економіки і т.д. Відповідно дерегуляція, яка проводиться за траєкторією передбаченої Угодою про асоціацію з ЄС гармонізації українського і європейського регуляторного середовища знижує регуляторну ентропію в Україні, посилюючи дійсну і потенційну конкуренцію на вітчизняних ринках. При цьому йдеться не тільки про кількісні показники входження в ринок нових фірм чи притоку капіталу, але й про якісні, до числа яких, наприклад, відносяться норма реінвестування прибутку в капітал порівняно з його виведенням за межі компанії чи навіть економіки. Чим більше коштів залишатиметься в економічній системі України, чим більший продукт буде ними створюватися, чим більшим буде внутрішнє споживання, тим інтенсивніша конкурентна боротьба розгортається на українських ринках, поширюючи свої позитивні зовнішні ефекти на всю соціально-економічну систему країни.

Окремо хочемо наголосити, і це досить тісно корелює з європейською практикою державного регулювання економіки, на необхідності максимального передання державних замовлень на виконання робіт, надання послуг приватному капіталу – суб'єктам господарювання. Це сприятиме як подоланню корупції так розвитку конкуренції серед суб'єктів господарювання.

Як було зазначено вище, процес дерегуляції в європейських країнах супроводжувався приватизацією державних підприємств. Вважаємо, що приватизація може виступати одним із інструментів досягнення дерегуляційних ініціатив.

Підтримуємо думку Гарбар Ж про те, що держава повинна стати ініціатором запровадження повноцінного саморегулювання в Україні. Першочерговим завданням на шляху до цього є вирішення питання збалансування інтересів державних органів і учасників ринку у процесі діяльності саморегулювальних організацій [24]. Регульовано низькі ціни не стимулюють суб'єктів господарювання на здійснення діяльності на даних

ринках. Тому, держава повинна зосередитись на провадженні «правил гри» на ринках, які б обмежували нечесну конкуренцію та здійснити дерегуляцію цін обмежити використання інших методів прямого регулювання економіки [244].

Для того щоб підтримувати інвестиційну активність інвесторів та захистити їхні права, в першу чергу потрібно забезпечити захист прав приватної власності. Ефективний захист права приватної власності мають в тому числі і судові органи, потрібно адаптувати до законодавства ЄС законодавство України про захист прав національних та іноземних інвесторів та кредиторів, захист економічної конкуренції, тощо[192].

Отже, дерегуляція господарської діяльності повинна мати комплексний характер, як на правовому рівні (скасування надмірних, неактуальних регуляторних актів), так і адміністративно-організаційному (матеріальне забезпечення, кваліфіковані кадри, реформа державної служби) та покликана запровадити якісне інституційне середовище для розвитку конкуренції.

3.2. Реформування структури природно-монопольних галузей та системи їх державного регулювання

Проведений у підрозділі 2.3 аналіз показав, що найбільш сприятливим для розвитку конкуренції є інституційне середовище регулювання природно-монопольних галузей, що базується на засадах вертикального відокремлення. При цьому, чим жорсткішим є вертикальне відокремлення, тим інтенсивнішою – конкуренція в галузі.

Загалом виділяють як мінімум три альтернативні траєкторії верикального відокремлення:

1. повне вертикальне відокремлення (модель OU (full ownership unbundling));
2. формування незалежного оператора системи (модель незалежного оператора системи (ISO));

3. формування незалежного трансмісійного оператора (модель незалежного трансмісійного оператора (ITO) [284].

Перша означає повне відокремлення, що відбувається на засадах права власності, не дозволяючи поєднання в межах одного суб'єкта господарювання у значенні ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (групи суб'єктів господарювання, пов'язаних відносинами контролю) [183, ст. 1] функцій оператора системи (природно-монопольний сегмент) та інших видів діяльності (виробництво, постачання, надання додаткових послуг тощо) [284]. Дві останні передбачають юридичне, управлінське, операційне відокремлення функцій оператора інфраструктури від інших видів діяльності у відповідній інфраструктурній галузі, не забороняючи при цьому входження оператора до складу вертикально інтегрованої інфраструктурної компанії. Різниця між моделями полягає у розподілі права власності на інфраструктурні мережі. В моделі ISO оператор не має, а в моделі ITO має право власності на інфраструктурну мережу [284].

Беззаперечною перевагою траєкторій часткового відокремлення є простота реалізації порівняно із повним відокремленням, що особливо актуально для української електроенергетики, де розподільні мережі знаходяться у власності окремих обленерго, більшість з яких є приватними компаніями. До числа інших переваг слід віднести операційні та фінансові синергії вертикально інтегрованої компанії, переговорну силу у відносинах із іноземними компаніями-монополістами на ринку постачання енергоресурсів, такими як ПАТ «Газпром», та ін. Втім вони не дозволяють реалізувати повною мірою переваги вертикального відокремлення. Входячи до складу єдиної вертикально інтегрованої компанії, особливо в приватному секторі, такий оператор залишатиметься неформально залежним від волі кінцевого власника і бенефіціара. Про незалежність менеджменту оператора ще можна говорити тоді, коли структура акціонерного капіталу дисперсна й представлена портфельними інвесторами, але це не відповідає українським реаліям. Навіть в розвинених країнах найбільш поширеним порушенням у діях оператора після

відокремлення залишається його прихильність до компаній – колишніх партнерів по вертикальній інтеграції [266, с. 297-301].

Ще одним провалом моделей незалежного оператора є недостатні стимули для розвитку й розширення інфраструктурних мереж. Будучи незацікавленими у конкуренції з постачальниками з інших регіонів, вертикально інтегровані компанії обмежуватимуть інвестиції у будівництво кросрегіональних мереж. Це особливо актуально для моделі ISO, в якій мережі знаходяться у власності об'єднання, а не оператора системи. І навпаки, в моделі повного відокремлення оператор є зацікавленим у розвитку інфраструктурних мереж, оскільки від їх розгалуженості і надійності залежатиме результативність його роботи.

Це стало причиною все більшого поширення моделі повного відокремлення у ЄС, де 70% природно монопольних ринків у секторі електроенергетики було реформовано за моделлю вертикального відокремлення (рис. 3.5.). У газовому секторі ця частка є значно нижчою, складаючи близько 40% (рис. 3.6.), що пов'язано з коротшою історією реформування галузі, порівняно з електроенергетикою та, відповідно, глибшою вертикальною інтеграцією.

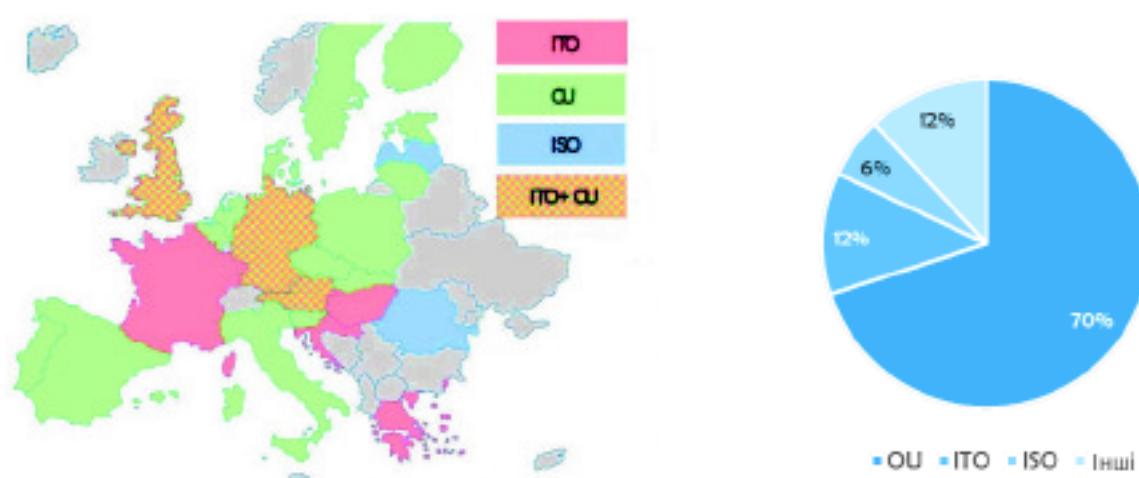

Рис. 3.5. Поширення моделей вертикального відокремлення в електроенергетиці країн Європи

Джерело: [304, р. 14].

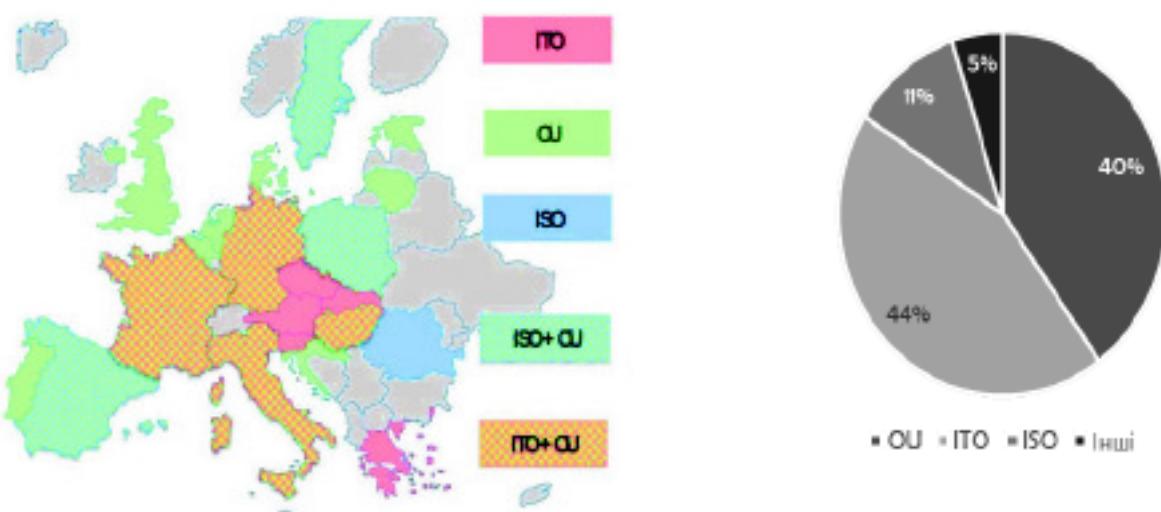

Рис. 3.6. Поширення моделей вертикального відокремлення в газовому секторі країн Європи

Джерело: [304, р. 15].

На підтвердження зазначеного вище можемо порівняти рис. 3.5, який ілюструє вибір траєкторій вертикального відокремлення країнами Європи, з рис. 3.6, де наведено розподіл тих же країн за рівнем ринкової концентрації в сегменті розподілу електричної енергії.

Такий порівняльний аналіз доводить кількісно, що конкуренція є сильнішою в тих країнах, що пішли шляхом повного відокремлення (Швеція, Фінляндія, Данія, Бельгія, де запроваджено модель повного відокремлення, а також Німеччина та Австрія, які обрали власну траєкторію поєднання ознак повного і часткового відокремлення ілюструють конкурентну структуру ринку з сумарною часткою трьох найбільших дистрибуторів електричної енергії на рівні нижче 50%), і слабшою там, де обрали модель ITO, як найближчу своїми характеристиками до вертикальної інтеграції (фактично монополізована дистрибуція електричної енергії у Греції і високо концентрована у Франції) (рис. 3.7.).

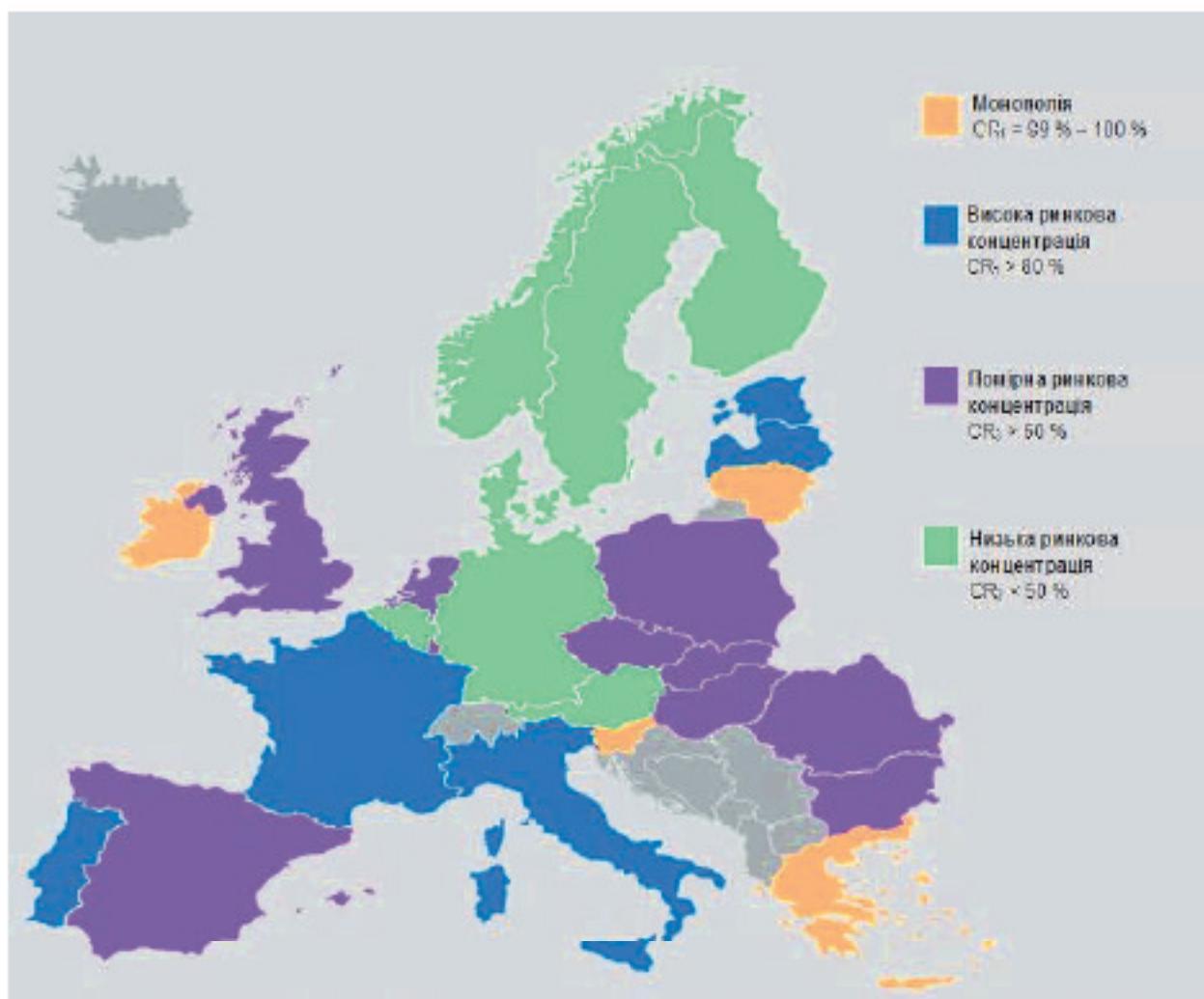

Рис. 3.7. Розподіл країн Європи за рівнем ринкової концентрації дистрибуції електричної енергії

Джерело: [297, с. 3].

Описане ілюструє загальнонаціональний розподіл сил у дистрибуції, яка є природно монопольним сегментом енергетичної галузі. Відповідно у конкурентних сегментах вертикальне відокремлення забезпечить формування значно кращого конкурентного середовища.

Візьмемо для зразку ринок постачання електричної енергії. В Україні цей ринок був традиційно висококонцентрованим, тоді як старт реформи в січні 2019 року привів до падіння Індексу Херфіндаля-Хіршмана майже на 30 % (Рис. 3.8).

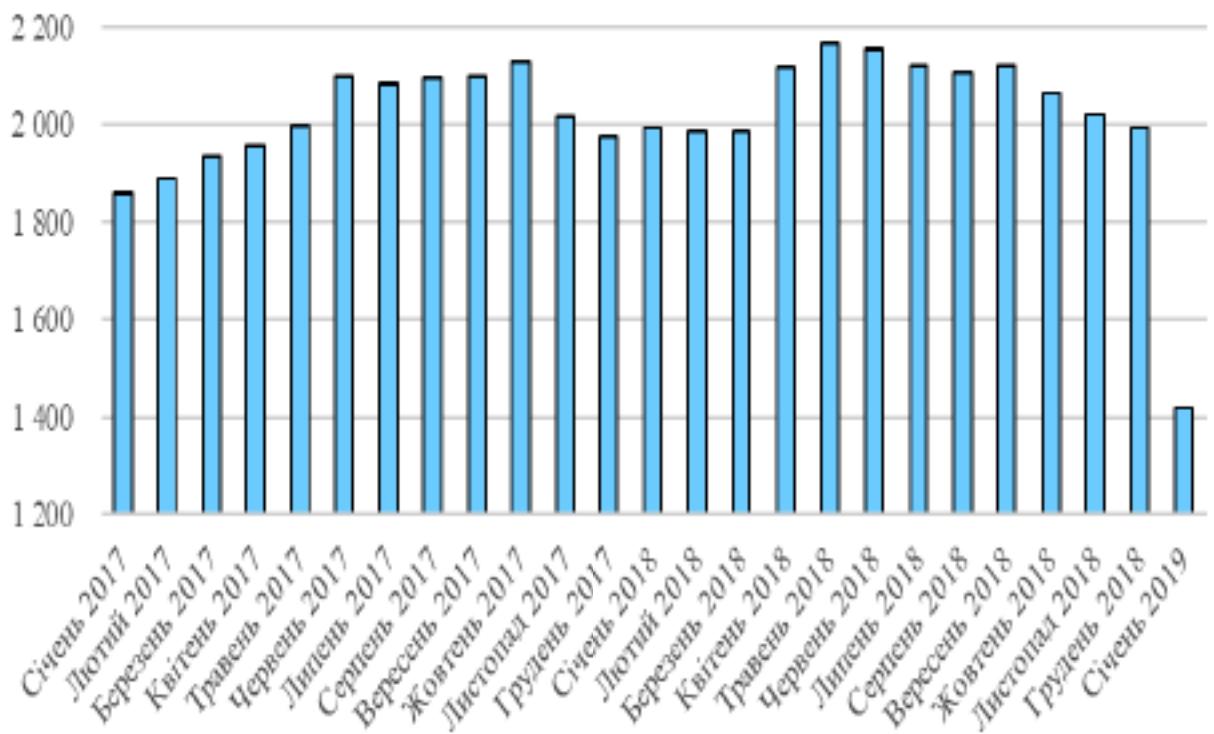

Рис. 3.8. Динаміка Індексу Херфіндаля-Хіршмана для ринку постачання електричної енергії в Україні, січень 2017 – січень 2019 рр.

Джерело: розраховано за даними ДП «Енергоринго» [4].

Рівень концентрації цього ринку став навіть нижчим за аналогічний показник для європейських країн (Рис.3.9.). Ще нижчим він є тільки в Болгарії, Норвегії, Швеції та Сполученому королівстві Великобританії та Північної Ірландії.

Якщо говорити про цінові ефекти запровадження конкуренції в природно монопольних галузях, то й тут європейська статистика свідчить на користь вертикального відокремлення.

В тій же таки електроенергетиці (вибір галузі для прикладу обумовлено глибшим просуванням структурної реформи в електроенергетиці порівняно з іншими галузями) вартість 1 кВт·год електричної енергії з початку 2013 року до кінця 2017 року скоротилася на 11% в сегменті домогосподарств та на 18,7% в сегменті промислових споживачів [49].

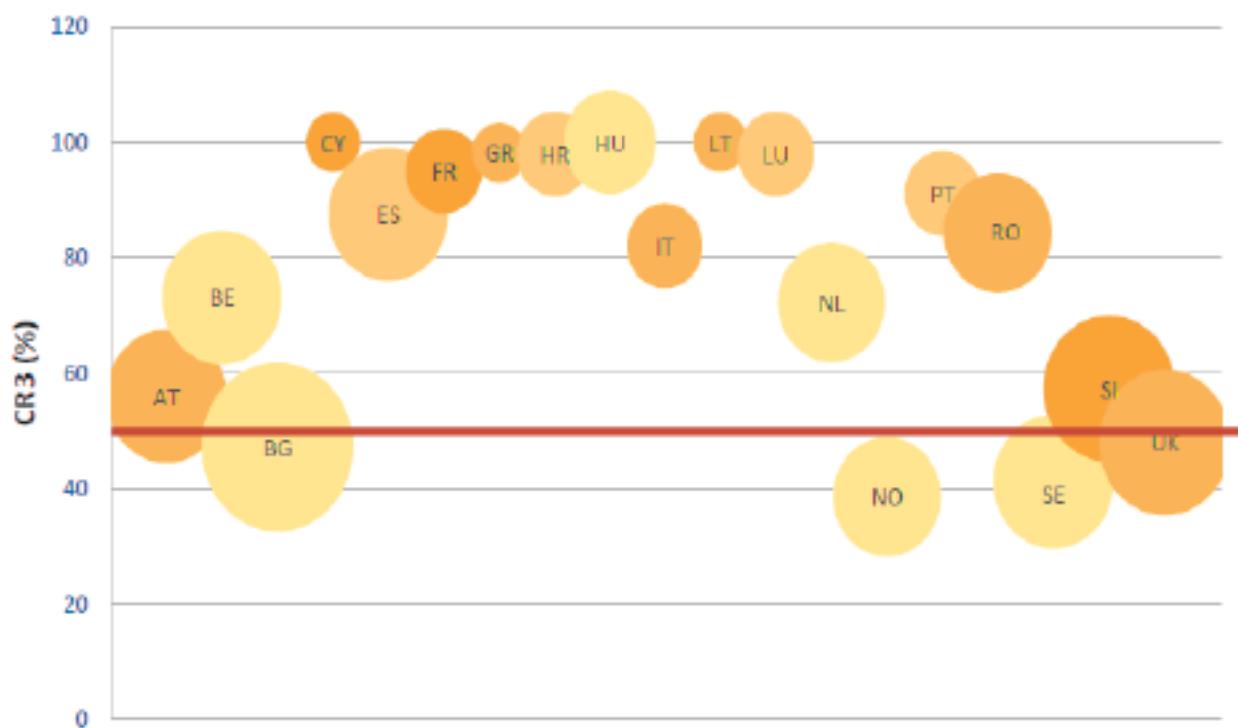

Рис. 3.9. Сумарна частка трьох найбільших постачальників та кількість постачальників, чия ринкова частка перевищує 5%* в розрізі країн Європи, 2017 р.

*Діаметр кола ілюструє кількість постачальників, чия ринкова частка перевищує 5%, пунктирою лінією позначено значення CR₃ для українського ринку постачання електричної енергії у січні 2019

Джерело: [294].

Таким чином, найбільш очевидним напрямком стимулювання розвитку інституційного середовища конкуренції та обумовлених ним позитивних ефектів для споживачів та економіки в цілому в українських галузях природної монополії є вертикальне відокремлення за моделлю повного вертикального відокремлення.

В Україні вимога повного вертикального відокремлення виконана тільки на ринку передачі електричної енергії, оператором якого є ДП «Національна енергетична компанія «Укренерго». До її функцій відноситься оперативно-технологічне управління Об'єднаною енергосистемою України та передача електроенергії магістральними електромережами від генерації до регіональних

електромереж енергопостачальних компаній [43]. Компанія не присутня в суміжних сегментах електрогенерації, електропостачання, розподілу електричної енергії, задовільняючи умови повного вертикального відокремлення.

Законом України «Про ринок природного газу» передбачено її застосування на ринку передачі природного газу магістральними газопроводами. Зокрема у ст. 23 зазначено:

1. Оператор газотранспортної системи є юридичною особою, яка не є складовою вертикально інтегрованої організації і здійснює свою господарську діяльність незалежно від діяльності з видобутку, розподілу, постачання природного газу, діяльності оптових продавців.
2. Оператор газотранспортної системи не може провадити діяльність з видобутку, розподілу або постачання природного газу.
3. Оператором газотранспортної системи може бути виключно її власник [191, ст. 23], крім випадку делегування вертикально інтегрованим власником газотранспортної системи функцій оператора іншому суб'єкту господарювання станом на 6 жовтня 2011 року (тобто, за 5 років до введення закону в дію) [191, ст. 27].

Втім, незважаючи на те, що з моменту прийняття відповідного закону уже пройшло 4 роки, вертикального відокремлення досі не здійснено. Сьогодні 100% акцій ПАТ «Укртрансгаз» належить НАК «Нафтогаз України», яка в свою чергу є вертикально-інтегрованою нафтогазовою компанією, що здійснює повний цикл операцій з розвідки та розробки родовищ, експлуатаційного та розвідувального буріння, транспортування та зберігання нафти і газу, постачання природного і скрапленого газу споживачам [132]. Постановою Кабінету Міністрів України №496 від 1 липня 2016 року передбачено реалізацію відповідних змін шляхом створення ПАТ «Магістральні газопроводи України», 100 % акцій якого перебуватимуть у державній власності та повноваження з управління корпоративними правами держави у статутному капіталі якого здійснюватиме Міністерство енергетики та вугільної

промисловості України, передачі йому активів, необхідних для здійснення діяльності з транспортування газу магістральними трубопроводами, забезпечення ефективної діяльності товариства [174]. Станом на сьогодні реалізовано тільки один етап – формальне юридичне створення ПАТ «Магістральні газопроводи України» [23]. Виконання вимоги закону дозволить просунутися у сфері запровадження конкуренції у газовому секторі України, позбавляючи поточного монополіста дієвих важелів впливу на суміжні ринки.

З огляду на застарілість основних фондів у сфері розподілу електричної енергії й газу, широку розгалуженість розподільчих мереж на рівні розподілу було прийнято рішення зберегти переваги вертикально інтегрованої моделі при мінімізації їх ризиків у межах траєкторій часткового вертикального відокремлення.

Статтею 47 Закону України «Про ринок електричної енергії» визначається, що:

1. оператору системи розподілу забороняється здійснювати діяльність з виробництва та/або передачі, та/або постачання електричної енергії, крім випадку, коли оператор системи розподілу має менше 100 тисяч приєднаних споживачів та його середньомісячний обсяг розподілу електричної енергії не перевищує 20 мільйонів кВт·год;
2. оператору системи розподілу забороняється мати на праві власності чи в управлінні акції (частки в статутному капіталі) суб'єкта господарювання, що здійснює діяльність з виробництва та/або постачання (у тому числі постачання споживачам) або передачі електричної енергії, а суб'єктам господарювання, що здійснюють діяльність з виробництва та/або постачання (у тому числі постачання споживачам) або передачі електричної енергії, забороняється мати на праві власності чи в управлінні акції (частки в статутному капіталі) оператора системи розподілу;

3. у разі якщо оператор системи розподілу входить до складу вертикально інтегрованого суб'єкта господарювання, оператор системи розподілу має бути незалежним у прийнятті рішень щодо:

- управління активами, необхідними для забезпечення ефективної діяльності з розподілу електричної енергії, у тому числі для експлуатації, обслуговування та розвитку системи розподілу;
- приєднання до системи розподілу;
- надання послуг з розподілу електричної енергії [190, ст. 47].

Аналогічні вимоги висуваються до оператора газорозподільчої системи [191, ст. 39].

Контроль за дотриманням вимог щодо незалежності операторів систем передачі й розподілу електричної енергії та природного газу в Україні покладено на Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, втім питання його якості залишається відкритим. У підрозділах 1.3 та 2.3 вище було детально описано ризики регуляторного захоплення та його ознаки у діях національного регулятора. Очевидно, що уникнути його негативних ефектів в умовах недостатньої ефективності інституту держави в Україні не вийде. Тому якнайкращим рішенням в контексті реформування структури електроенергетичної та газової галузі вважаємо все ж повне вертикальне відокремлення, хоча й не заперечуємо доцільність його покрокової реалізації. Рух траєкторіями часткового вертикального відокремлення слід розглядати як підготовчу роботу до повного вертикального відокремлення в галузях.

Якщо звернутися до інших природно монопольних видів діяльності, то в них, як зазначалося в підрозділі 2.3, процеси вертикального відокремлення ще навіть не розпочиналися, а на транспорті відсутній навіть розподіл функцій управління та регулювання з боку держави, що обумовлює конфлікт інтересів власника і регулятора.

Європейський досвід регулювання природних монополій, в тому числі і на транспорті, базується на вимозі незалежності регулятора [299, р. 16-19]. Завданням власника, органу управління залізницею є максимізація прибутку оператора залізничної інфраструктури (суб'єкта природної монополії) за умови дотримання соціальних та інших стандартів. Функції регулятора є критично відмінними. Його основне завдання контролювати забезпечення оператором недискримінаційних умов доступу до інфраструктури, ефективність інформаційних бар'єрів між оператором залізничної інфраструктури і постачальниками суміжних послуг навіть за умови їх функціонування в моделі вертикальної інтеграції.

Усвідомлення цієї різниці привело Європейську комісію до прийняття Директив 2001/12/EC [268] та 2001/14/EC [269], які обумовили створення незалежних галузевих регуляторів на залізничному транспорті у кожній країні члені ЄС, а також в Швейцарії та Норвегії (табл. 3.3.). На посилення незалежності й повноважень відповідних агенцій спрямований четвертий залізничний пакет ЄС.

Таблиця 3.3.

Аналіз галузевих регуляторів в країнах ЄС

Країна	Регулятор
Австрія	Моніторингом займається - Schienen-Control GmbH Скаргами займається - Schienen-Control Kommission
Болгарія	Виконавче агентство залізничного транспорту
Чехія	Управління доступу до транспортної інфраструктури
Німеччина	Федеральне мережеве агентство з електроенергії, газу, телекомунікаціям пошті та залізниці.
Данія	Датський залізничний регулюючий орган
Естонія	Управління по конкуренції Естонії
Греція	Регулюючий орган залізничних доріг
Польща	Офіс залізничного транспорту

Джерело: побудовано автором на основі даних [280]

В Україні ж, як вже зазначалося вище, відсутній незалежний регулятор на транспорті, а його функції попри наявність конфлікту інтересів виконує

Міністерство інфраструктури України. Таке регуляторне середовище не відповідає навіть мінімальним вимогам множини залізничних пакетів ЄС, формуючи сприятливі умови вже навіть не регуляторного захоплення, а симбіозу державного монополіста й «регулятора», внаслідок якого руйнується найпростіша система противаг у галузі, а ефект залежності від траєкторії попереднього розвитку щораз поглиблює множину галузевих дисбалансів.

Згідно Закону України «Про природні монополії», регулювання діяльності підприємств, що діють на ринках, що перебувають у стані природної монополії має відбуватись незалежними регуляторами, так як наприклад в галузі енергетики та комунального господарства функціонує Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сфері енергетики та комунальних послуг. В транспортній галузі вже неодноразово були спроби створити такий орган. Так ще в 2007 році Указом Президента України №921/2007 від 27 вересня 2007 року була схвалена Концепція вдосконалення державного регулювання природних монополій [88]. Дана концепція передбачала поступовий перехід від прямого адміністративного втручання в галузях природних монополій в Україні та на суміжних ринках до встановлення правових меж в роботі даних ринків. Також, передбачалась гармонізація законодавства України до вимог Європейського союзу. Згідно даної Концепції в галузі транспорту: повітряного, залізничного та морського, повинна діяти самостійна комісія в сфері транспорту.

Також, в 2015 році було запропоновано законопроект «Про державне регулювання в сфері транспорту» [175], яким було передбачено створення Національної комісії, що здійснює регулювання в сфері транспорту.

У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, передбачено відмежування функцій виконавчого органу від контролюючого та створення державного відокремленого контролюючого органу і в сфері транспорту [133].

Як бачимо створення спеціального самостійного державного органу, який здійснював би регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в сфері

транспорту та на суміжних до сфери транспорту ринках планується давно, та схвалено різними нормативними та правовими документами.

На нашу думку, необхідно впроваджувати комплексну реформу, починаючи зі створення Національної комісії регулювання транспорту.

Забезпечення незалежності галузевого регулятора повинно бути першим кроком на шляху інституційних реформ запровадження конкуренції у галузях природної монополії. Їх подальше просування в напрямку вертикального відокремлення може бути обмежене цілим рядом технічних та економічних факторів, як то:

- значний рівень зношеності інфраструктурних мереж та потреба у великих інвестиція в їх модернізацію (так в галузі водопостачання 35% мереж зі зношеністю більше 90%, вони повністю не придатні до користування та ремонту, 19,5% мають зношеність від 76% до 90%, та потребують невідкладного капітального ремонту, 22,1% всіх мереж зношенні на 50-75% і всього 23,4% всім мереж зношенні менше ніж на 50%; [22] в енергетиці зношеність основних фондів дійшла до 60,7% зношеність теплових мереж 63% [164]; на ринку залізничних перевезень з маємо ситуацію коли кількість магістральних колій з простроченим капітальним ремонтом (з урахуванням реконструкцію) складає 27% від загальної протяжності, рівень зносу контактної мережі складає 52%, рівень зносу вантажних електровозів 84%, тепловози зношенні на 99%, пасажирські вагони – на 87%, рівень зносу колій 49% [148]);
- великі обсяги заборгованості споживачів перед операторами інфраструктури чи постачальниками товарів і послуг у разі функціонування відповідних ринків в моделі вертикально інтегрованої природної монополії;
- виконання соціальної функції забезпечення населення та інших незахищених верств споживачів товарами / послугами першої необхідності, наприклад водою, теплом, електроенергією і т.д.

Втім уже хоча б наявність незалежного регулятора дозволить обмежити ринкову владу суб'єкта природної монополії, що реалізується ним разом з його власником / суб'єктом управління державним майном в цілях зростання прибутку, дивідендів, політичної ренти тощо. Саме тому, вибудовуючи алгоритм реформування структури природно-монопольних галузей та системи їх державного регулювання на перше місце слід поставити забезпечення незалежності галузевого регулятора (Рис. 3.10.).

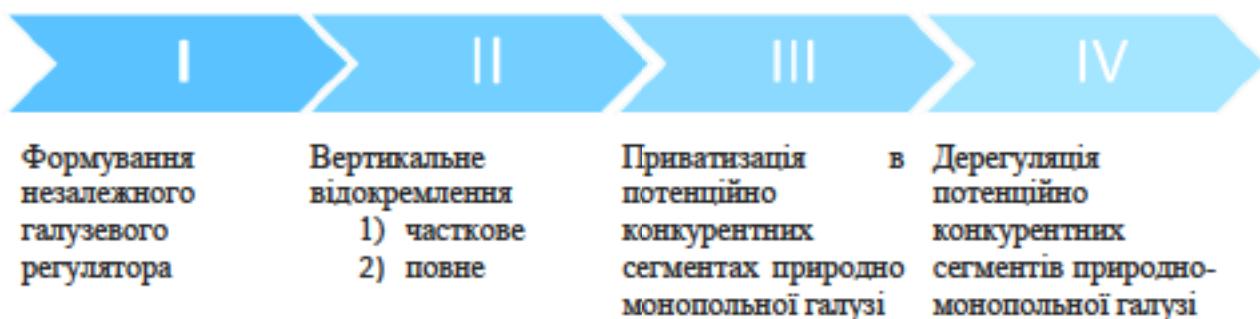

Рис. 3.10. Алгоритм реформування структури природно-монопольних галузей та системи їх державного регулювання

Джерело: складено автором

Накладаючи цей алгоритм на реалії регулювання галузей природної монополії в Україні, слід вказати на потребу в таких нагальних регуляторних заходах, які в цілому повинні носити кумулятивний ефект забезпечуючи перехід до нового кроку по завершенню виконання попереднього:

⇒ у сфері транспорту – створення незалежного галузевого регулятора в особі Національної комісії регулювання транспорту, що забезпечить відокремлення функції управління від регулювання, гарантуватиме відкритість та недискримінаційність доступу до інфраструктурних мереж суб'єктів природної монополії (залізничних колій, диспетчерських служб, інфраструктури вокзалів, портів, аеропортів тощо) для учасників суміжних ринків, а також обґрунтованість рівня цін на природно монопольні послуги;

⇒ у сфері водо-, теплопостачання, водовідведення – поетапний старт процедури вертикального відокремлення. Наразі в Україні ці види діяльності представлені жорстко вертикально інтегрованими компаніями, які здійснюють повний технологічний цикл: збір, очищення, зберігання води, її розподіл водопровідними мережами, водовідведення та очищення стічних вод. Вертикальна інтеграція у цих видах діяльності є економічно виправданою, що пояснює їх дуже повільну трансформацію навіть в розвинених країнах світу. У більшості випадків запровадження конкурентних відносин в галузі обмежується конкуренцією Демзела (або конкуренцією за мережу), що реалізується через конкурси на здобуття франшизи на право експлуатації мережі та виконання функцій оператора мережі [259]. Наприклад, у Франції проводяться тендери на право надавати послуги з водопостачання у межах муніципалітету, і підприємства передаються у концесію приватним операторам, тоді як мережі водопостачання залишаються у державній власності [95, с. 40-46]. Втім існують і вдалі випадки вертикального відокремлення. В Австралії, Канаді, Франції, Новій Зеландії, Великобританії, США має місце розподіл функцій водозабору та водорозподілу. Водозабірна компанія займається поставками води до розподільчих мереж, вона бере за це плату за оптовою ціною. Дані ціни мають покривати витрати на закачування та транспортування води. Розподільча компанія займається поставкою води кінцевим користувачам за роздрібною ціною. Дані ціни покривають витрати на транспортування, а також оптову ціну [208]. У сучасних українських реаліях водо-теплопостачання та водовідведення доцільним видається поетапне запровадження:

- торгів за франшизу на право експлуатації мережі та виконання функцій оператора мережі;

- часткового (організаційного, управлінського, облікового тощо) вертикального відокремлення природно-монопольної функції транспортування води, теплоносія, тощо від потенційно конкурентних функцій водозабору, очищення, нагрівання та ін.
 - повного відокремлення потенційно конкурентних видів діяльності від природно монопольних;
- ⇒ у газовому секторі – реалізація передбаченої Законом України «Про ринок природного газу в Україні» реформи часткового відокремлення природно монопольних видів діяльності від потенційно конкурентних з подальшим поступовим переходом до повного вертикального відокремлення та формування відмінних за інтенсивністю регуляторного впливу інституційних умов господарювання у природно монопольному та потенційно конкурентному сегментах. Після реалізації відповідного завдання можна буде говорити про актуалізацію приватизації в потенційно конкурентних сегментах, що забезпечить конкурентну взаємодію та відповідне їй ринкове саморегулювання для переважної більшості суб'єктів галузі. У повній чи частковій (для залучення інвестицій) власності держави повинні залишитися об'єкти інфраструктури – мережа газопроводів, газових сховищ і т.д., тоді як користування ними повинно здійснюватися множиною приватних компаній в чітких інституційних рамках та на засадах конкуренції;
- ⇒ в електроенергетиці, яка просунулась найдалі за алгоритмом на рис. 3.10, незважаючи на перехідний етап від змішаної моделі до вертикального відокремлення, уже на порядку денному стає питання дерегуляції потенційно конкурентних сегментів ринку: генерації електричної енергії, надання допоміжних послуг електропостачання. Законом України «Про ринок електричної енергії в Україні» передбачено їх функціонування в умовах

конкуренції, а для цього треба відмовитися від державного регулювання відповідних видів діяльності або принаймні суттєво їх послабити. Якщо зберегти діючу сьогодні систему державного регулювання цін (стелю цін), то це призведе до неспроможності ринку та збереже неефективні обмінні пропорції, що мультиплікуватимуться економікою України, обмежуючи її алокативну ефективність, особливо у разі збереження такого регулювання у промисловому сегменті, де електроенергія є вхідним ресурсом, що визначає собівартість багатьох українських виробництв, меншою мірою – в споживчому сегменті, що характеризується нижчим значенням мультиплікатора.

Підсумовуючи матеріал параграфу, слід вказати на те, що реформування структури вітчизняних природно-монопольних галузей та системи їх державного регулювання слід проводити покроково у рамках алгоритму, представленого на рис. 3.10., рухаючись від формування регуляторного балансу в галузі до її максимально допустимої дерегуляції траєкторіями вертикального відокремлення. Це дозволить знизити ризики регуляторного захоплення у відповідних галузях, сформувати таке інституційне середовище, в якому інститути державного регулювання врівноважуватимуться інститутами ринкового, забезпечуючи якнайкращий результат з позицій суспільного добробуту.

3.3 Адвокування конкуренції в системі органів державної влади

Вище ми мали нагоду переконатися у тому що суб'єкти держаної влади далеко не завжди є ефективними у питаннях захисту і розвитку конкурентних відносин. Іноді це пов'язано з їх опортуністичною поведінкою, метою якої є максимізація політичної ренти, а не суспільного добробуту, а іноді – звичайнісінське нерозуміння переваг конкуренції, впливу на неї власних рішень і

просто низька конкурентна культура чиновників, відповідальних за прийняття регуляторних чи інших рішень, що мають інститутотворчі ознаки.

Інститутотворча діяльність різних органів державної влади реалізується по-різному. Верховна Рада України, як орган законодавчої влади, ухвалює закони України, формує множину формальних правил, в яких працює економіка. Ці правила можуть сприяти становленню та розвитку конкуренції, можуть бути нейтральними щодо конкурентних відносин, а можуть обмежувати їх. Якщо народні депутати України не усвідомлюватимуть переваг конкуренції, не знатимуть, які фактори сприяють розвитку конкуренції, а які суперечать йому, не зможуть розпізнати ризиків прийнятих ними рішень для конкуренції, то закони, що ними приймаються, будуть погіршувати інституційне середовище конкуренції. В зворотному випадку – покращувати, при чому робити це системно.

Органи виконавчої влади напрацьовують практику правозастосування, здійснюють реалізацію множини державних політик. Їх інститутотворчі ефекти не є настільки повсюдними як ті, що породжуються органами законодавчої влади, але в окремих галузях чи сферах діяльності вони можуть бути досить важливими і, навіть, детермінуючими. А це означає, що представники органів виконавчої влади, не меншою мірою, ніж представники законодавчої, повинні розумітися на питаннях конкуренції.

Візьмемо, наприклад, питання надання державної допомоги, що є сферою відповідальності органів державної влади. Незважаючи на прийняття у 2014 році Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», як зазначалося у п.2.1, сьогодні нотифікується не більше половини державних трансфертів бізнесу. Часто надавачі державної допомоги просто не усвідомлюють, що їх дії мають ознаки державної допомоги, що вони підлягають нотифікації, та як здійснювати останню, не знають про власну відповідальність та відповідальність отримувачів державної допомоги у разі несумісності останньої із конкуренцією.

Аналогічною є ситуація із публічними закупівлями. Непоодинокими є випадки, коли в силу недостатньої обізнаності замовники встановлюють дискримінаційні умови закупівель чи в будь-який інший спосіб обмежують конкуренцію у сфері публічних закупівель. Адвокування конкуренції у відповідній сфері могло б суттєво знизити кількість порушень на торгах.

Окремої уваги потребує регуляторна діяльність органів державної влади. Приймаючи регуляторні акти, органи державної влади повинні спрогнозувати їх вплив на економіку на макро-, мезо- та мікрорівні, виходячи в своїх оцінках поза межі очікуваного регуляторного ефекту. За наявності в суспільстві глибоких традицій конкуренції оцінка впливу регуляторного акту на конкуренцію на задіяних ринках є очевидним і логічним етапом тестування впливу регуляторного акту на економіку, тоді як в українських реаліях, де економічна конкуренція визнана цінністю менше 30 років тому, про відповідний напрям оцінки слід безперестанку нагадувати органам державної влади.

Підтвердження тому знаходимо в нормативно-правовій базі, що регламентує діяльність органів державної влади. Проаналізувавши норми законів та підзаконних актів, які регулюють діяльність системи органів виконавчої влади, було з'ясовано, що лише чотири з них віднесли до своїх завдань сприяння розвитку конкуренції (табл. 3.4). Для решти такі завдання не детерміновано, що означає відсутність у їх представників потреби зважати на конкуренцію при прийнятті регуляторних рішень. А це в умовах недостатньої конкурентної культури є майже гарантією ігнорування антиконкурентних ефектів власних дій, тим паче, що відповідальність за антиконкурентні дії органів державної влади фактично відсутня. Передбачені ст.166³ Кодексу України про адміністративні порушення 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян є надто малою ціною за мультиплікацію антиконкурентних ефектів [83]. Навіть будучи накладеним на окремого чиновника, такий штраф не створить інформаційного приводу, здатного подолати інформаційну асиметрію

в системі органів державної влади та запобігти подальшим викривленням інституційного середовища конкуренції.

Таблиця 3.4.

Аналіз місця сприяння розвитку конкуренції в системі завдань органів державної влади, передбачених профільними законами чи положеннями про їх діяльність

Органи державної влади	Передбачено	Не визначено
Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України		
Міністерство інфраструктури України		
Міністерство аграрної політики та продовольства України		
Міністерство енергетики та вугільної промисловості України		
Міністерство інформаційної політики України		
Міністерство розвитку громад та територій України		
Антимонопольний комітет України		
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сferах енергетики та комунальних послуг		
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації		
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг		
Державна регуляторна служба України		
Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів		
Національне агентство України з питань державної служби		
Державне агентство інфраструктурних проектів України		
Державне агентство з питань електронного урядування України		
Органи місцевого самоврядування		
Місцеві державні адміністрації		

Джерело: складено автором за даними Додатку Б.

Третя гілка державної влади – судова – є не менш важливим суб'єктом інститутотворення в країні. Приймаючи судові рішення, вона трактує закони і підзаконні акти, конкретизує правові норми. Виносячи вердикти у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції між Антимонопольним комітетом України та потенційними порушниками, вона визначає, яка господарська практика є про-, а яка антиконкурентною, формує

прийнятні шаблони поведінки, що мультиплікуватимуться у множині дій економічних акторів. Це суттєво підвищує ціну ризику неправильного рішення, вимагаючи від суддів глибокого розуміння змісту конкуренції, форм її прояву, способів її стимулювання / обмеження і т.д.

Наведене вище означає актуальну потребу у формуванні хоча б мінімального рівня конкурентної культури у представників усіх гілок державної влади, що реалізуючись на практиці дозволить запобігти негативним конкурентним ефектам створюваних ними економічних інститутів. І тут якраз може допомогти адвокатування конкуренції.

Робочою групою з питань адвокатування Міжнародної мережі з питань конкуренції зміст адвокатування конкуренції описується як множина напрямків діяльності антимонопольних органів, що передбачають використання механізмів, які не є елементами системи примусу щодо дотримання встановлених правил, здійснюючи вплив на інші державні інститути з метою роз'яснення широким колам громадськості переваг конкуренції [258].

До переваг цього визначення можна віднести чітку детермінацію завдань адвокатування, принципів його реалізації, а також акцент на важливості інституту державної влади в забезпеченні переваг конкуренції шляхом здійснення її адвокатування. Недоліком же, на наш погляд, є обмеження кола суб'єктів адвокатування. Оскільки Міжнародна мережа з питань конкуренції є, насамперед, об'єднанням конкурентних відомств світу, то очевидними є причини обмеженого інструменталізму цього визначення. Розглядаючи ж адвокатування конкуренції у більш широкому сенсі слід розширювати коло суб'єктів його реалізації.

Так, Авдашева С. Б. та Шастітко А.Є. у своєму дослідженні 2010 року розширяють коло суб'єктів адвокатування конкуренції до усієї множини суб'єктів конкурентної політики держави, визначаючи адвокатування конкуренції як комплекс дій суб'єктів конкурентної політики, які спрямовані на зміцнення конкурентного середовища для економічної діяльності із використанням способів та методів, які не є елементами виключно системи

примусу та покликані сприяти підвищенню рівня розуміння переваг конкуренції та формування «конкурентної культури» в суспільстві [3, с. 14].

Аналогічна точка зору прослідковується у дослідженні Клименко В.В. та Лозової Г.М., які зазначають, що адвокатування конкуренції виступає інструментом створення правил розвитку конкуренції та конкурентного середовища та покликане виконати такі завдання як: розширення усвідомлення важливості конкуренції; впровадження правил конкуренції у діяльність органів державної влади; забезпечити розвиток конкуренції на загальнодержавних та регіональних ринках; дотримання антимонопольного законодавства тощо [80, с. 64].

Погоджуючись з вченими, ми все ж вважаємо, що коло суб'єктів адвокатування конкуренції може і повинно бути ширшим. Воно повинно включати не тільки органи державної влади – суб'єкти реалізації конкурентної політики, але й усіх інших економічних акторів здатних забезпечити реалізацію функції адвокатування – від самих суб'єктів господарювання до об'єднань споживачів. Першим адвокатування конкуренції може забезпечити зростання прибутку, останнім – покращення якості товарів і послуг, краще врахування потреб споживачів тощо.

Окремо слід звернути увагу на дослідження А.Шастітка, А.Комкової та А.Кудріна, які розглядають адвокатування конкуренції як: 1) політику щодо формування неформальних інститутів, які не протиставляють її повністю формальним інститутам; 2) неформальних правил, для забезпечення дієвості яких можливостей антимонопольного органу може бути недостатньо 3) механізм адаптації правил до обставин; 4) інструментом переконання [251, с. 59-60]. Такий підхід є менш інструментальним за попередні, але більш системним з позицій класифікації напрямків конкурентної політики держави, одним з яких і є адвокатування конкуренції.

Виходячи з зазначеного вище, у поточному дослідженні під адвокатуванням конкуренції ми розумітимемо діяльність держави або інших інституційних суб'єктів щодо створення чи коригування множини

неформальних інститутів, дія яких спрямована на формування конкурентної культури як імперативу стимулювання розвитку економічної конкуренції.

Керівні принципи реалізації адвокатування конкуренції від 06.05.2013, вироблені регіональною ініціативою Sofia Competition Forum, пропонують розглядати адвокацію щодо державних органів в декількох напрямках:

- підготовка висновків щодо проектів актів або чинних актів;
- участь у розробці державної політики;
- контроль щодо діяльності регулюючих органів;
- підписання угод про співробітництво з державними установами, діяльність яких тісно пов'язана із сферою компетенції конкурентного агентства;
- участь у комітетах, радах та робочих групах;
- організація зустрічей, семінарів та конференцій, спеціально спрямованих на адвокатування правил конкуренції серед державних органів [314].

Пропонуємо більш розглянути інструменти, які використовувалися в різних країнах з метою адвокатування конкуренції та зміцнення конкурентної культури (табл. 3.5, детальне інформація наведена в додатку В).

Таблиця 3.5.

Світовий досвід практик адвокатування конкуренції

Інструмент	Країна
Розробка керівних принципів, рекомендацій, посібників	Болгарія, Великобританія, Ірландія, Туреччина, Греція, США, Польща, Норвегія
Проведення семінарів, робочих груп, конференцій, ділових зустрічів	Ряд країн, міжнародний рівень
Відео, розсилка повідомлень, соціальні мережі, веб-сайт	Росія, Польща, Великобританія, Японія, США
Проведення навчання для регіональних органів	Польща
Навчання студентів	Польща, Росія
Проведення конкурсів	Польща, Росія
Адвокатування конкуренції працівниками конкурентного агентства	-
Розповсюдження брошури, листівок, опублікування реклами	Бразилія, Росія

Джерело: складено автором згідно даних [314]

Аналіз світового досвіду адвокатування конкуренції, а також ініціатив, закладених до проекту Концепції державної політики розвитку та захисту економічної конкуренції в Україні, яка була схвалена Антимонопольним комітетом України у грудні 2018 року, дозволяє окреслити такий механізм адвокатування конкуренції в системі органів державної влади (Рис. 3.11.). Розглянемо його детальніше.

Основним суб'єктом адвокатування конкуренції зазвичай виступає орган, який забезпечує її державний захист та реалізує конкурентну політику. В Україні таким органом є Антимонопольний комітет України. Його діяльність з адвокатування конкуренції вважається найбільш ефективною з ряду причин. По-перше, представники Антимонопольного комітету України (як і будь-якого іншого конкурентного відомства) за свою освітою та родом діяльності володіють найбільш актуальною інформацією та знаннями про зміст та переваги конкуренції, шляхи та інструментарій її захисту та стимулювання, типові ризики для становлення, підтримання та розвитку конкурентних відносин в економіці, а отже можуть адвокатувати конкуренцію кваліфіковано. По-друге, діяльність щодо стимулювання розвитку конкуренції, в тому числі з використанням неформальних інститутів, є основним видом діяльності представників АМКУ, не вимагаючи відволікання обмежених державних ресурсів від профільної діяльності. По-третє, реалізуючись в межах комплексу заходів конкурентної політики держави, адвокатування конкуренції органами Антимонопольного комітету України носить системний характер.

Неформальні засоби розвитку конкуренції є різноманітними: спільні засідання, конференції, круглі столи, в т.ч. міжнародні заходи, тематичні публікації (брошури, статті, книги), проведення тематичних кампаній тощо. Пропонуємо проаналізувати як використовують зазначені інструменти суб'єктами адвокатування в Україні.

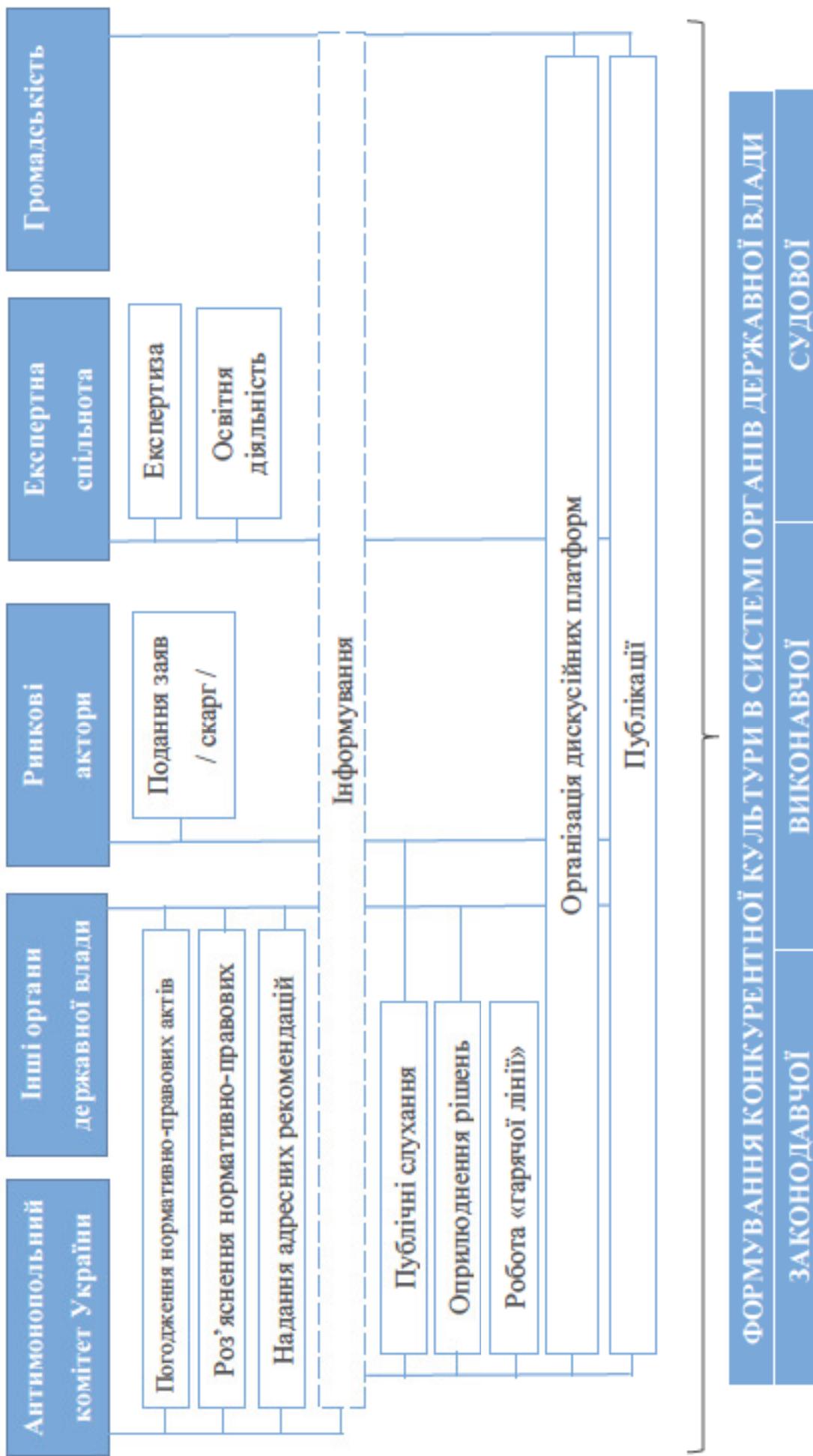

Рис. 3.11. Механізм адвокування конкуренції в системі органів державної влади

Джерело: складено автором.

До виключної компетенції Антимонопольного комітету України належить: офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів і надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції [94]. Надання рекомендаційних роз'яснень є важливим для кращого розуміння питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції. Антимонопольним комітетом України було надано Рекомендаційні роз'яснення, що стосувалися розрахунків штрафів [206], Рекомендаційні роз'яснення щодо порядку застосування ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (щодо оцінки негоризонтальних концентрацій), розроблені за участю експертів Twinning [207], Рекомендаційні роз'яснення для ТОВ «Юрокейп Юкрейн І» від 26.07.2018 № 35-р. щодо укладення Прямого договору між ДП «Енергоринок», ТОВ «Юрокейп Юкрейн І» та Кредиторами ТОВ «Юрокейп Юкрейн І» у запропонованій товариством редакції договору [63, с. 35], Рекомендаційні роз'яснення щодо застосування законодавства про захист економічної конкуренції учасниками ринків лікарських засобів у вертикальних відносинах щодо постачання та просування лікарських засобів [205]. Тобто, рекомендаційні роз'яснення Антимонопольного комітету зазвичай містять рекомендації щодо: вірного застосування окремих норм закону, конкурентного законодавства з окремого питання на певному ринку, а також аналіз дій конкретних суб'єктів в контексті дотримання ними конкурентного законодавства.

Для розвитку конкурентних відносин та формування конкурентної культури, позитивним є прийняття суб'єктами господарювання Правил професійної етики як на рівні окремих ринків так і певних галузей економіки. Прикладами таких правил наразі є: Правила професійної етики у конкуренції щодо чесності та прозорості роздрібного ринку в Україні; [166] Правила професійної етики у конкуренції у сфері господарської діяльності з виготовлення та реалізації кондитерських, харчоконцентратних виробів та кави

в Україні; [167] Правила професійної етики суб'єктів господарювання у сфері надання послуг з охорони власності та громадян [168].

Необхідно продовжувати розвивати дану позитивну практику, за допомогою Торгово-промислової палати України та інших заінтересованих організацій, також залучати нових суб'єктів господарювання до вже прийнятих Правила професійної етики у конкуренції.

У таблиці Б 2 додатку Б наведено ряд позитивних прикладів зарубіжних країн Болгарії, Великобританії, Туреччини, Греції, Норвегії, США та інших щодо використання такого інструменту адвокатування конкуренції як розробка керівних принципів, рекомендацій, посібників з окремих питань чи сфер діяльності, які вважаємо за доцільне впроваджувати і в Україні. Так, в Польщі були розроблені Рекомендації «Конкуренція місцевого ринку», які включали вибрані рішення польського агентства з конкуренції та були направлені до всіх муніципалітетів Польщі.

В Україні також була здійснена аналогічна практика з адвокатування конкуренції. Антимонопольним комітетом України було здійснено Узагальнення практики Антимонопольного комітету України щодо антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю від 17.10.2018 р. [233], яку було направлено органам комітету, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, фахівцям у галузі права.

Іншим таким прикладом є направлення всім обласним радам та Київській міській раді обов'язкові для розгляду рекомендації від 30.11.2017 № 284-рк про вжиття заходів щодо встановлення рівних умов здійснення господарської діяльності для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, які є учасниками регіональних ринків роздрібної торгівлі лікарськими засобами, та запровадження прозорого та недискримінаційного підходу до встановлення орендних ставок за використання нерухомого майна спільноти власності територіальних громад області та міста Києва [63, с. 102].

У Болгарії, Греції та інших країнах (див. таб. Б 2 додатку Б) були розроблені Рекомендації у сфері державних закупівель. В Україні було здійснено Узагальнення практики Постійно діючої адміністративної колегії Антимонопольного комітету України з розгляду скарг у сфері публічних/державних закупівель щодо відмови в участі у процедурі закупівлі та відхилення тендерної пропозиції учасника, який є пов'язаною особою з іншими учасниками процедури закупівлі та/або з членом (членами) тендерного комітету, уповноваженою особою (особами) замовника від 31.01.2019 р. [234].

Як органи державної влади так і суб'єкти господарювання не завжди розуміють як їхні дії впливають на конкуренцію, які з них є порушенням законодавства з питань захисту конкуренції та відповідальність, яка може настає внаслідок вчинення таких дій.

Тому, вважаємо за потрібне виробити Керівні принципи проведення публічних закупівель з поясненням того як дії замовників можуть впливати на рівень конкуренції в країні, які збитки такі дії приносять як державі загалом так і суб'єктам господарювання та споживачам окремо. Доцільно приділити увагу діяльності виробникам/офіційним представництвам на території країни та їх механізмам співпраці із дистрибуторами, які беруть участь в публічних закупівель, а саме: які практики допустимі, а які негативно впливають на рівень конкуренції в публічних закупівель, відповідальність за порушення тощо. Зазначений документ може бути направлений як замовникам так і учасникам публічних закупівель.

Антимонопольним комітетом України було здійснено огляд судової практики ВГСУ та ВСУ з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції з питань (станом на 31.12.2017 р.) [141].

Разом із цим, в результаті проведення судової реформи в Україні утворено новий Верховного Суду, який покликаний забезпечити сталість та єдність судової практики. Тому, важливим є формування узальнених висновків

з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції та масштабування за допомогою різних на різні групи об'єктів адвокатування.

При цьому, необхідно врахувати, що зміст та форма подачі повинна ріznиться для різних об'єктів адвокатування конкуренції. Для фахівців у галузі права пропонується здійснити узагальнення рекомендацій шляхом затвердження їх Пленумом Верховного суду.

Інші органи державної влади, у межах своїх завдань та сфер діяльності, також повинні сприяти розвитку конкурентних відносин як через усунення адміністративних бар'єрів так і поширення положень щодо переваг конкуренції та необхідності дотримання культури конкуренції, здійснюючи безпосередній вплив на об'єкти адвокатування – підпорядковані органи та організації, суб'єктів господарювання, громадськість.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ) сприяло розвитку інституційного середовища конкуренції на ринках мобільного зв'язку через впровадження послуг із перенесення абонентських номерів на мережах рухомого (мобільного) зв'язку України. У подальшому, завданням НКРЗІ є повідомлення переваг та механізмів реалізації даної опції.

Окремо хочемо наголосити на важливості ролі органів місцевої державної адміністрації та органів місцевої влади у здійсненні адвокатування конкуренції на регіональному рівні.

Органи державної влади, суб'єкти господарювання, споживачі, академічні та громадські спільноти повинні комунікувати між собою за допомогою різних каналів зв'язку, з метою досягнення переваг конкуренції. Таку комунікацію найкраще реалізувати в рамках дискусійних платформ: конференцій, спільні наради, он-лайн чати, канали / групи в соціальних медіа тощо. Проведення конференцій, спільних нарад як форма взаємодії конкурентного відомства, органів державної влади та місцевого самоврядування повинна здійснюватися як національному так і регіональному

рівні, з метою обговорення проблемних питань і формування конкурентної культури на регіональному рівні.

Погоджуємося із Лозовою Г.М. та Клименко В.В., які наголошували на необхідності використання інформаційних технологій в адвокатуванні конкуренції [103]. Так для реалізації завдань адвокатування конкуренції, організація лише формальних зустрічей та офіційна переписка - є недостатніми. У вік інформаційних технологій, органи державної влади повинні максимально використовувати наукові та технічні інструменти. У своєму дослідженні Мінаєва В.О. наголошує на важливу роль соціальних мереж як засобу зв'язків з громадськістю в державному управлінні [127].

Проаналізуємо соціальні мережі, які використовуються для формування конкурентної культури та адвокатування конкуренції (табл. 3.6).

Таблиця 3.6.

Аналіз використання суб'єктами адвокатування соціальні мереж для розвитку конкуренції

Тема	Соціальна мережа	Охоплення (кількість користувачів, які підписалися/ читачі/ учасники)	Посилання
<i>Органи державної влади</i>			
Антимонопольний комітет України	Facebook	6 506	https://www.facebook.com/amc.gov.ua/
	Twitter	374	https://twitter.com/amcukraine
Колегія АМКУ з оскарження публічних закупівель	Facebook	104	https://www.facebook.com/PublicProcurementAMCU/
Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг	Facebook	8 394	https://www.facebook.com/nerc.gov.ua/
	Twitter	823	https://twitter.com/NKREKP
	YouTube	1 072	https://www.youtube.com/channel/UCR-iIeGoHV1MiZ43dOzidIA
	Slideshare (презентації)	128	http://www.slideshare.net/NKREKP

Закінчення табл.3.6

Тема	Соціальна мережа	Охоплення (кількість користувачів, які підписалися/ читачі/ учасники)	Посилання
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Facebook	52 075	https://www.facebook.com/mineconomdev/
	Twitter	30, 8 тис.	https://twitter.com/MINECONOMDEV
	<u>Issuu Digital Publishing Platform</u>	300	https://issuu.com/mineconomdev/followers
Державна регуляторна служба України	Facebook	3 150	https://www.facebook.com/DRegSU/
	Twitter	89	https://twitter.com/DRS_Ukr
<i>Платформи</i>			
ProZorro	Facebook	29 560	https://www.facebook.com/prozorro.gov.ua
	Twitter	709	https://twitter.com/the_prozorro
	YouTube	1 100	https://www.youtube.com/channel/UCI-2twjrz8C4dYiQXDGZf5g
	<u>SlideShares</u> (презентації)	65	https://www.slideshare.net/ProZorro_slides
	<u>Instagram</u>	1 471	https://www.instagram.com/prozorro_team/
<i>Соціальні групи</i>			
Конкуренція як стиль поведінки	Facebook	234	https://www.facebook.com/groups/1375031616152054/
Монополії та конкуренція	Facebook	2 878	https://www.facebook.com/groups/monopolii/
Монополія України та Економічна конкуренція	Telegram-канал	255	https://t.me/AntitrustDealsAndStateAidUkraine
Підтримка застосування правил державної допомоги в Україні	Facebook	483	https://www.facebook.com/SESA RinUkraine/?tn=%2Cd%2Cp-R&eid=ARBp7lcBrw4Zx1SrIGcO22OCAC56vICvNs-53woRG6CNjjutfs918fwFCONyx-w0lWPExBi-FSpJseb

Джерело: складено автором (станом на 09.09.2019 р.).

Як бачимо із табл. 3.6. Facebook та Twitter можуть виступити дискусійною платформою як для органів державної влади, спеціалістів/експертів, так і суспільства в цілому. У такому режимі це найкраща можливість отримання оперативної інформації та поширення правил конкуренції на велике коло учасників.

У даному напрямку для масштабування адвокатування конкуренції необхідно розширити коло соціальних мереж, такими як: LinkedIn, YouTube, Telegram. Зокрема, пропонується впровадити Telegram-канал Антимонопольного комітету України, в якому публікувати актуальну інформацію про діяльність органу, виявлені порушення, проведення заходів, а також прийняті рішення тощо.

Необхідно відзначити створення 29 серпня 2019 р. у мережі Facebook окремої сторінки Колегія АМК України з оскарження публічних закупівель, що сприятиме кращому розумінню правил конкуренції в даному секторі.

Також, соціальні мережі є ефективним каналом для використання такого інструменту як адвокатування конкуренції працівниками конкурентного агентства. Дописи офіційних представників конкурентного агентства можуть поширюватися серед аудиторії користувачів соціальної мережі.

Використання органами державної влади сучасних комунікативних засобів, зокрема, соціальних он-лайн мереж, підвищить рівень обізнаності про конкурентні переваги та важливість конкурентної культури. Тому, проведені тренінги, семінари з актуальних питань необхідно розміщувати на всіх доступних каналах: офіційному веб-сайті, соціальних мережах тощо.

Публікації – це книги, брошури, статті у засобах масової інформації. Актуальним необхідно відзначити ведення експертами блогів в мережі Інтернет на сторінках авторитетних інформаційних платформ, в яких висвітлюється питання конкуренції [128; 93; 11].

З метою виявлення в проектах нормативно-правових актів, в тому числі регуляторних актів та підзаконних актів як АМК України чи НКРЕКП факторів, які перешкоджають розвитку конкурентних відносин, надання переваги окремим суб'єктам господарювання чи галузям економіки, необхідно проведення експертизи таких актів на предмет впливу на конкуренцію. У звіті АМК України за 2018 рік повідомлялося, що АМК України протягом 2018 року було опрацьовано 1547 проектів нормативно-правових актів, рішень інших

органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю. З них відмовлено в погодженні 363 документів. Надано зауваження та пропозиції до 143 проектів актів щодо приведення їх у відповідність із вимогами законодавства про захист економічної конкуренції. У 69 випадках пропозиції органів АМК України були враховані [63, с. 218]. Отже, експертиза може бути ефективним механізмом як адвокатування конкуренції так і створення якісного інституційного середовища для розвитку конкурентних відносин. У даному напрямку необхідно напрацювання ефективної методики проведення такої експертизи.

Публічні слухання у справах Антимонопольного комітету України чи щодо прийняття регуляторних актів – це можливість усім учасникам процесу озвучити свої позиції, в тому числі розповісти про вплив на конкуренцію. Громадською радою при Антимонопольному комітеті України за період 2017-2018 рр. проведено 7 засідань, взято участь у 22 публічних заходах, організованих Антимонопольним комітетом України [63, с. 225]. У подальшому необхідно розширювати використання даного механізму, в тому числі через використання інструментів відеоконференцій.

Подавачи скарги як на адміністративному рівні, так і здійснюючи захист у судовому порядку через подання позову до суду, суб'єкти оскарження аргументують свої позиції щодо впливу того чи іншого рішення на конкуренцію, виявляють бар'єри чи інституційні обмеження, а також формують практику застосування того чи іншого положення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції.

Роль академічних спільнот в розвитку конкуренції – не менша. Адже вони формують теоретичні засади, від яких повинні відштовхуватися як органи влади так і суб'єкти господарювання, реалізуючи свою діяльність на практиці.

Для розвитку національної економіки необхідне формування якісного конкурентного середовища. Використання лише примусових заходів для розвитку та захисту конкуренції є недостатнім. Саме тому адвокатування

конкуренції має стати пріоритетним напрямом реалізації державної конкурентної політики та реалізуватися через запропоновану множину суб'єктів адвокатування, використовуючи кращі зарубіжні практики.

Висновки до розділу III

За результатами проведеного у розділі дослідження сформульовано такі висновки:

1. Динаміка індексів економічної свободи та відчутності корупції показує, що корупція є чинником, який суттєво занижує показник економічної свободи. Несприятливі значення цих індексів для України є системними і такими, що погіршуються. Корупція є фактором суттєвого зниження ефективності «другого найкращого» в регулюванні, вимагаючи дерегуляції, передачі регуляторних функцій ринку і конкуренції. Для зниження рівня корупції та створення сприятливого бізнес-клімату в країні запропоновано здійснювати дерегулювання за наступними напрямками: скасування неефективного та застарілого регулювання; забезпечення прозорості та узгодженості регуляторної бази; гармонізація національного законодавства до вимог ЄС.
2. Для економіки України найефективнішим засобом регулювання державних монополій стане їх повна ліквідація, там де це економічно доцільно і можливо. Залишити монополію потрібно на інфраструктуру – коли держава буде власником мереж, та об'єктів, буде управляти і відповідати за їх стан, та поточний ремонт, а самі послуги будуть надаватись на конкурентних засадах.
3. Структурне реформування галузей природної монополії слід здійснювати за алгоритмом, що передбачає поступовий рух в бік вертикального відокремлення та лібералізації та залежить від вихідної регуляторної

диспозиції в галузі. Для таких галузей, як транспорт, де відсутній незалежний регулятор, першим кроком реформування має стати його запровадження, що дасть змогу обмежити симбіоз ринкової і державної влади, сформованої поєднанням функцій державного управління та регулювання. Наступний крок передбачає послідовну реалізацію вертикального відокремлення в галузі від часткового (юридичного, управлінського, операційного) до повного, заснованого на засадах права власності, що гарантуватиме самостійність операторів інфраструктури у прийнятті господарських рішень. Запорукою та інструментом успішної реалізації останнього є проведення приватизації компаній, які діють на суміжних до природної монополії ринках. Тільки після того, як будуть забезпечені структурні передумови конкуренції, відповідні ринки підпадатимуть під deregуляцію, заміщення державного регулювання ринковим саморегулюванням.

4. Множина формальних інститутів захисту й розвитку конкуренції потребує доповнення неформальними, насамперед інтенсифікацією адвокатування конкуренції зусиллями усієї множини бенеферціарів її розвитку, надання їм статусу суб'єктів адвокатування. При цьому механізм адвокатування конкуренції в системі органів державної влади повинен включати такі інструменти адвокатування як погодження та роз'яснення нормативно-правових актів, надання адресних рекомендацій органам державної влади щодо запроваджених ними регуляторних інститутів, відкриту дискусію по антиконкурентних справах та аргументацію прийнятих Антимонопольним комітетом України рішень, їх експертизу, а також різноманітні освітні заходи – тренінги, майстер-класи, організацію дискусійних платформ від онлайн майданчиків до тематичних конференцій.

Основні результати дослідження опубліковані в науковій праці автора [112; 117].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано розв'язання важливого наукового завдання щодо обґрутування ролі і місця інституту державної влади в системі конкурентних відносин, розробки практичних підходів та механізмів стимулювання розвитку інституційного середовища конкуренції. Це дозволило отримати результати теоретичного, методологічного та прикладного характеру, які відображають вирішення поставлених завдань відповідно до мети дисертаційного дослідження. Зокрема:

1. Влада має інституційну природу, що виявляється через здатність суб'єктів влади визначати правила функціонування її об'єктів та забезпечувати дотримання цих правил останніми внаслідок визнання ними владної диспозиції та за посередництвом специфічного відповідному типу суспільних відносин механізму організаційного забезпечення. Такий механізм існує у формі численних субінститутів, завданням яких є закріплення права суб'єктів влади на експлуатацію її ресурсів для збереження чи посилення їх домінування. При цьому різні види влади: державна, економічна, соціальна можуть посилювати чи компенсувати один одного залежно від векторів дій та ефективності сформованих ними субінститутів, забезпечуючи формування системи суспільних противаг.

2. Існує циклічна залежність зміни наукових поглядів на роль державної влади в економіці залежно від динаміки ділової активності суб'єктів господарювання, описаної довгими хвилями М. Кондратьєва: на етапах спаду та рецесії, коли ринковий механізм виявляється неспроможним забезпечити економічне зростання, набували розвитку ідеї державного втручання в економіку, зароджувалися економічні школи, які пропагували домінантну роль державної влади в господарському механізмі – марксизм, історична економічна школа, кейнсіанство, неоінституціоналізм; на етапах пожвавлення та піднесення – навпаки, зароджувалися економічні школи, що заперечували

необхідність державного втручання в економіку чи принаймні вимагали його обмеження – класична політична економія, неокласика, інституціоналізм, монетаризм та ін. Відповідно ефективний баланс державної, економічної та соціальної влади є функцією економічної кон'юнктури, детермінуючи їх вплив на систему конкурентних відносин.

3. Моделі інституційної взаємодії держави і ринку можна згрупувати у дві групи за ознакою балансу взаємного впливу державної та економічної влади. У першій групі домінуюча роль відводиться державній владі, яка в ході формування інституційного середовища ринку балансує лобістські ініціативи незалежних ринкових акторів, що конкурують між собою. Друга – об'єднує моделі, які характеризуються співрозмірністю впливів державної та економічної влади, виявляючись у спільній інститутотворчій діяльності на користь залучених до неї ринкових акторів та на противагу інтересам інших учасників ринку. Перша група моделей є більш сприятливою для розвитку конкурентних відносин порівняно з другою.

4. Еволюція конкурентної політики в Україні відображає траєкторію кумулятивного накопичення ефективних механізмів та дієвих практик захисту конкуренції, що є реакцією на зміну викликів, яку покладено в основу запропонованої в дисертації періодизації вітчизняної конкурентної політики: перший етап (1992–1999 рр.) припадає на період становлення ринкової економіки в Україні і характеризується формуванням конкурентного середовища у підприємницькій діяльності шляхом реалізації програми демонополізації та запровадження нормативно-правової бази обмеження монополізму та захисту від недобросовісної конкуренції; другий (2000–2013 рр.) – стартував тоді, коли на ринках України вже було створено структурні передумови конкуренції у підприємницькій діяльності, які вимагають підтримання та розвитку, на що й орієнтовано інституційну діяльність суб'єктів конкурентної політики в цей період; третій – розпочався у 2014 р. і став реакцією на провали в інституційному базисі конкурентної політики, що

будучи ефективною в підприємницькому середовищі, виявилася неспроможною до ефективної протидії інституційному монополізму з боку органів державної влади. Поточний етап еволюції конкурентної політики характеризується посиленням уваги до цього типу порушень, запровадженням контролю за державною допомогою, дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у сфері публічних закупівель, забезпеченням рівних умов конкуренції для усіх ринкових учасників.

5. Результатом узагальнення існуючих теоретичних підходів до визначення змісту адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції стала їх детермінація як формальних чи неформальних вимог та/або обмежень для суб'єктів господарювання на здійснення окремих видів господарської діяльності, визначених у нормативно-правових актах чи висунутих представниками державної влади, виконання яких потребує додаткових витрат для суб'єктів господарської діяльності. Це дає змогу включити до складу адміністративних бар'єрів не лише правові чи процедурні обмеження, динаміка яких, за даними Doing business, в Україні є переважно спадною, але й такі неформальні перепони для розвитку конкуренції, як корупція, бюрократизм, інформаційна асиметрія.

6. У галузях природної монополії державне регулювання є «другим кращим рішенням» в умовах недоступності «першого найкращого» – ринкового саморегулювання, а критерієм його ефективності є досягнення результату, ідентичного результатам конкурентної боротьби: конкурентний рівень цін, доступ споживачів до товару/послуги, якість останніх. Результати дослідження, проведеного на прикладі вітчизняних галузей природної монополії, свідчать, що за усіма трьома критеріями мають місце окремі провали державного регулювання, а запровадження на суміжних до природної монополії ринках конкурентних відносин є запорукою зниження цін, відкриття доступу до ринків і підвищення якості продукції, формуючи аргумент на

користь вертикального відокремлення природно-монопольних від потенційно конкурентних видів діяльності у природно-монопольних галузях України.

7. Дерегуляція економіки України є запорукою зниження адміністративних бар'єрів в умовах поширення несприятливих для розвитку конкуренції моделей інституційної взаємодії держави і ринку, але її реалізація повинна гарантувати додержання балансу економічної та державної влади. Застосування німецького досвіду трирівневої оцінки регуляторного впливу в ході реалізації дерегуляційних ініціатив дає змогу не тільки дотриматися відповідного балансу, але й віднайти більш ефективні способи дерегуляції, замістити менш ефективні кількісні критерії оцінки її реалізації (кількість та тривалість регуляторних процедур, кількість перевірок тощо) на якісні (прозорість інституційного середовища, забезпечення рівності умов господарювання тощо), забезпечити їх організаційно-правове закріплення в регламентах діяльності органів державної влади.

8. Реформування структури галузей природної монополії та системи їх державного регулювання повинно відбуватися поступово, шляхом покрокового запровадження конкурентних відносин. Відштовхуючись від поточного інституційного середовища в природно-монопольних галузях та європейського досвіду їх реформування, послідовність цих кроків можна описати таким алгоритмом: створення незалежного регулятора в галузі – часткове вертикальне відокремлення за моделями ITO чи ISO – повне вертикальне відокремлення на засадах права власності – приватизація компаній – учасниць потенційно конкурентних ринків у структурі природно-монопольної галузі – їх дерегуляція, запровадження конкурентного механізму ринкового саморегулювання.

9. Реформування формальної складової інституційного середовища конкуренції в Україні потребує додовнення реформуванням неформальної, зокрема, шляхом інтенсифікації адвокатування конкуренції зусиллями численних бенефіціарів розвитку конкуренції, надання їм статусу суб'єктів адвокатування, що у своїй взаємодії забезпечуватимуть баланс інтересів і

мультиплікативний приріст конкурентної культури в суспільстві. В дисертації ця вимога покладена в основу авторського механізму адвокатування конкуренції у системі органів державної влади, що поєднує множину інструментів адвокатування, доступних різним його суб'єктам, доводячи результати дослідження до рівня конкретних пропозицій щодо покращання інституційного середовища конкуренції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А якщо по-чесному? Сім кіл пекла легального бізнесу по-українськи. *Офіс ефективного регулювання* : веб-сайт. URL: <http://brdo.com.ua/top/yakshho-po-chesnomu-sim-kil-pekla-legnogo-biznesu-po-ukrayinsky> (дата звернення: 10.02.2019).
2. Авдашева С. Б., Калмычкова Е. Н., Розанова Н. М. Дeregulирование, приватизация и развитие конкуренции. *TERRA ECONOMICUS*. 2004. Т. 2. № 1. С. 136-143.
3. Авдашева С. Б., Шаститко А. Е. Конкурентная политика: состав, структура, система. *Современная конкуренция*. 2010. № 1. С. 5-18.
4. Аналіз цін в ОРЕ. *ДП «Енергоринок»* : веб-сайт. URL: <http://www.er.gov.ua/doc.php?c=5> (дата звернення: 10.02.2019).
5. Антимонопольна діяльність : підручник. В. Д. Лагутін, Л. С. Головко, Ю. І. Кречул та ін. / за ред. проф. В. Д. Лагутіна. Київ : КНТЕУ, 2005. 580 с.
6. Артемчук Т. Проблема ефективного функціонування природних монополій та засади їх вирішення шляхом державного регулювання. *Економіка та управління підприємствами*. 2015. № 4. С. 119-129.
7. Аузан А. А., Крючкова П. В. Административные барьеры в экономике: задачи деблокирование. *Вопросы экономики*. 2001. № 5. С. 73-88.
8. Базилевич В. Д., Філюк Г. М. Природні монополії : монографія. Київ : Знання, 2006. 367 с.
9. Бараш Ю. С. Управління залізничним транспортом країни : монографія. Дніпропетровськ : ДНУЗТ ім. ак. Лазаряна, 2006. 264 с.
10. Безрукова Н. В. Сучасні проблеми глобальної економіки / Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. 2011. № 6 (2). С. 39-42. URL:

file:///C:/Users/User/Downloads/Nvpusk_2011_6(2)_8.pdf (дата звернення: 06.05.2018).

11. Бібов І. Конкуренція в публічних закупівлях. Яка вона? *Dozorro блог* : веб-сайт. URL: <https://dozorro.org/blog/konkurenciya-v-publicnih-zakupivlyah-yaka-vona> (дата звернення: 16.09.2019).

12. Біржові котирування: Електрична енергія. *Українська енергетична біржа* : веб-сайт. URL: <https://www.ueex.com.ua/exchange-quotations/electric-power> (дата звернення: 15.06.2019).

13. Болл Т. Власть. *Научный и культурно-просветительский журнал Полис. Политические исследования*. 1993. № 5. Замінити на MorrisP. Power: a Philosophical Analysis. N. Y., 1987. (с. 29 - 32).

14. Бондар І. О. Моделювання розвитку малих виробничих підприємств на основі процесів взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.11. Харків, 2008. 28 с.

15. Борисенко З. М. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України : монографія. Київ: Таксон, 2004. 326 с.

16. Боровик Ю. І. Регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на суміжних ринках : дис. кандидата екон. наук : 08.00.03. Київ : КНТЕУ, 2013. 239 с.

17. Буракова Л. Чому Грузії вдалося. Київ : Дух і літера, 2012. 264 с.

18. Бюхер Карл. Возникновение народного хозяйства : публ. лекции и очерки : пер. с нем. 5-го изд. 1906 г. / под ред. и с предисл. И. М. Кулишера. Санкт-Петербург: Тип. Н. Н. Клобукова, 1907. 195 с.

19. Веблен Т. «Теория праздного класса». Прогресс : Москва. 1984. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Veblen.pdf> (дата обращения: 02.10.2018).

20. Венгер В. В. Ринкова влада та картельні змови на олігопольних ринках. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. 2014. Вип. 6(1). С. 165-168. URL:

file:///C:/Users/User/Downloads/Nvkhdu_en_2014_6(1)_41.pdf (дата звернення: 01.11.2018).

21. Верховод О. М. Іноземний досвід дерегулювання господарської діяльності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 228-233. URL: www.lj.kherson.ua/2014/pravo01/part_1/47.pdf (дата звернення: 11.07.2018).
22. Водопровідні мережі України: зношеність, терміни експлуатації аварійність. Україна комунальна : веб-сайт. URL: <http://statistic.jkg-portal.com.ua/ua/statistic/vodoprovdn-merezh-ukrajini-znoshenst-termni-jekspluatacji-avarjnst> (дата звернення: 15.09.2019).
23. Володимир Кістюн: Україна поступово наближається до європейських правил енергетичного ринку. Урядовий портал : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/250106473> (дата звернення: 29.07.2019).
24. Гарбар Ж. В. Гарбар В. А. Саморегулювні організації в системі функціонування фінансового ринку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. № 15. С. 76 - 79.
25. Герасименко А. Г. Конкурентна політика: економічний зміст та напрями вдосконалення. Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. 2014. №1. С. 27-33.
26. Герасименко А. Г. Ринкова влада: джерела, масштаби, наслідки : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 600 с.
27. Герасименко А. Г., Масько А. М. Моделі взаємодії держави та ринку: інституційний аспект. Економіка та держава. 2019. Вип. № 8. С.12–18.
28. Герасименко А. Г., Нестерець А. О. Вплив інформаційної асиметрії на конкуренцію. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2019. Вип. № 3 (67). С. 25–32.

29. Герасименко А. Еволюція теорії конкуренції в історії економічної думки XVIII–XX століть. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. - 2009. - № 1. - С. 102-114.
30. Герасименко А. Монополія та економічна влада: історико-економічний аналіз. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. - № 3. - С. 23-35.
31. Гэлбрейт Дж. К. Жизнь в наше время. Воспоминания / пер. с англ. Москва, 1986. 406 с.
32. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / пер. с англ. В. В. Зотов, В. А. Киров, Т. Л. Клячко. Москва : Прогресс, 1976. 406 с.
33. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / пер. с англ. ООО Изд-во АСТ Москва. Санкт-Петербург : ООО Транзиткнига. 2004. 602 с.
34. Дементьев В. В. Власть в системе экономических отношений : дис... д-ра экон. наук : 08.01.01 / Донецкий национальный технический ун-т. Донецк, 2004. - 411 л.
35. Державна казначейська служба України : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 15.03.2019).
36. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2017/ct/icv/icv_u/icv_vp17_u.html (дата звернення: 10.02.2019).
37. Дєгтяр А. О., Нарожний С.М. Моделі взаємодії держави та бізнесу у сучасному світі. Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2013. Вип. 4 (43). С. 116–123.
38. Диха М. В. Обґрунтування ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів. *Вісн. Донець. нац. ун-ту*. 2012. № 2. С. 207-211.
39. Дlugопольський О., Козюк В. Вплив дистанції влади та ціннісних орієнтирів на олігархізм та розвиток кроні-секторів в сучасних економічних

системах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка».* 2017. № 4(193). С.30-37.

40. Длугопольський О. В. Ресурсне прокляття: роль слабких інститутів та кроні-секторів The Ideology and Politics Journal (Post-Soviet Transit and Demodemization). 2018. №1(9). С. 68-102.

41. Длугопольський О. В., Івашук Ю. П. Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України. *Економіка України.* 2012. № 9. С. 13-24.

42. Дозорро. Публічний портал публічних закупівель: веб-сайт. URL: <https://bi.prozorro.org> (дата звернення: 12.03.2019).

43. ДП «НЕНК «Укренерго» : веб-сайт. URL: <https://ua.energy/about/> (дата звернення: 23.07.2019).

44. ДСТУ 7525:2014. Вода Пітна. Вимоги та методи контролювання якості. Київ, Мінекономрозвитку України, 2014. URL: http://iccwc.org.ua/docs/dstu_7525_2014.pdf (дата звернення: 10.02.2019).

45. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В. Кіп. Віскузі, Джон М. Верном, Джозеф Е. Герінгтон (мол.) / наук. ред., переклад та авт. передмова О. Кілієвич. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 1047 с.

46. Економічна теорія. Посібник вищої школи. Воробйов Є. М., Гриценко А. А., Лісовицький В. М., Соболев В. М. / Під загальною редакцією Воробйова Є. М. Харків-Київ, 2003. 704 с.

47. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

48. Еременко В. И. Антимонопольное законодательство зарубежных стран. *Государство и право.* 2015. № 9. С. 100-111.

49. Євростат : веб-сайт. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nrg_pc_205&lang=en (дата звернення: 30.07.2019).

50. Річний Звіт Антимонопольного комітету України за 2001 рік.

51. Звіт Антимонопольного комітету України за 2002 рік.
52. Звіт Антимонопольного комітету України за 2003 рік : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 02 березня 04 № 66-р.
53. Звіт Антимонопольного комітету України про свою діяльність у 2004 році : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 11 березня 2005 №59-р.
54. Звіт Антимонопольного комітету України про свою діяльність у 2005 році : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 28.02.2006 № 65-р.
55. Звіт Антимонопольного комітету України за 2006 рік : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 27 лютого 2007 № 80-р.
56. Звіт антимонопольного комітету України за 2007 рік.
57. Звіт антимонопольного комітету України за 2008 рік .
58. Звіт антимонопольного комітету України за 2009 рік.
59. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік. URL: <http://www.amc.gov.ua/control/main/uk/publish/article/89514> (дата звернення: 10.01.2019).
60. Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 12 березня 2013 р. № 175-р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&%20schema=main> (дата звернення: 10.01.2019).
61. Звіт Антимонопольного комітету України за 2013 рік : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 14 березня 2014 р. № 131-р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=103172&schema=main>) (дата звернення: 10.01.2019).
62. Звіт Антимонопольного комітету України за 2017 рік : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 28

лютого 2018 р. № 5-рп. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Zp-gojNksXXfkf9rTtGMm4fQxf50jb27/view> (дата звернення: 06.09.2019).

63. Звіт Антимонопольного комітету України за 2018 р. : затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 12 березня 2019 р. № 2-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=148160&schema=main> (дата звернення: 06.09.2019).

64. Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Аналіз функціонування системи публічних закупівель за 2017 р.». URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_2017_%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%96%20(1).pdf (дата звернення: 10.04.2019).

65. Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за 2016 рік «Сфера публічних закупівель». URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_2017_%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%96%20(3).pdf (дата звернення: 10.04.2019).

66. Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, що містить аналіз функціонування системи публічних закупівель та узагальнену інформацію про результати здійснення контролю у сфері закупівель за 2018 р. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%202018%20%D1%80%D1%96%D0%BA%20(4).pdf (дата звернення: 10.04.2019).

67. Звіт про науково-дослідну роботу Тенденції змін стану конкурентного середовища в економіці України у 2016 році / Бугаєнко Н. М., Бакалінська О. О., Венгер В. В. та ін. Центр комплексних досліджень АМКУ Київ, 2017. 233 с. Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0117U000188.

68. Звіт про результати дослідження ринку перевезення вантажів залізничним транспортом за 2017-2018 роки : схвалено Антимонопольним комітетом України 17 січня 2019 року протокол № 2. URL: http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=147166&schema=main&fbclid=IwAR3j37-eE4iLtDc4eBqBYzm_fm8xwXOAJAcOiX47Bdmmdmfg0kY07eRn3aw (дата звернення: 04.03.2019 р.)

69. Звонар Й. П. Бар'єри на шляху розвитку малого бізнесу в Україні та інструменти їх подолання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 15. С. 36-39.

70. Індекс економічної свободи : веб-сайт. URL: <https://www.heritage.org/index> (дата звернення: 11.06.2019).

71. Індекс сприйняття корупції-2012. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2012/> (дата звернення: 10.08.2019).

72. Індекс сприйняття корупції-2013. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2013/> (дата звернення: 10.08.2019).

73. Індекс сприйняття корупції-2014. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2014/> (дата звернення: 10.08.2019).

74. Індекс сприйняття корупції-2015. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2015/> (дата звернення: 10.08.2019).

75. Індекс сприйняття корупції-2016. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/> (дата звернення: 10.08.2019).

76. Індекс сприйняття корупції-2017. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/cpi2017/#/> (дата звернення: 10.08.2019).

77. Квасній З. В. Оцінка бар'єрів розвитку малого підприємництва в регіонах України. *Моделювання регіональної економіки*. 2013. № 2. С. 255-265.
78. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. ред. А. Г. Милейковский. Москва : Прогресс, 1978. 494 с.
79. Кейнс Дж. М. Конец laissez-faire. Москва : Истоки. Вып. 3.ГУ ВШЭ, 1998. 456 с.
80. Клименко В. В., Лозова Г. М Організаційно-методологічні засади механізму адвокатування конкуренції. *Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. Національний авіаційний університет*. 2011. Т. 1. № 4. С. 71-77.
81. Кодекс систем передачі : затверджено постановою НКРЕКП від 14 березня 2018 р. № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18> (дата звернення: 12.05.2019).
82. Кодекс систем розподілу : затверджений постановою НКРЕКП від 14 березня 2018 р. № 310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310874-18> (дата звернення: 12.05.2019).
83. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Відомості Верховної Ради УРСР № 51 від 18.12.1984 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 01.06.2019).
84. Коммонс Дж. История экономической мысли / перев. Курышевой А.А. / Экономический вестник Ростовского государственного университета. Том 5. № 4. С. 59-70.
85. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. Б. Є. Кваснюк. Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ : Фенікс, 2005. 495 с.
86. Контроль публічних закупівель. Досвід Польщі для України. Портал DOZORRO : веб-сайт. URL: <https://dozorro.org/blog/kontrol-publicnih-zakupivel-dosvid-polshi-dlya-ukrayini> (дата звернення: 15.09.2019).

87. Контроль, оскарження і ЦЗО: як побудовані закупівлі Естонії і Фінляндії. *Portal DOZORRO* : веб-сайт. URL: <https://dozorro.org/blog/kontrol-oskarzhennya-i-czo-yak-pobudovani-zakupivli-estoniyi-i-finlyandiyi> (дата звернення: 15.09.2019).
88. Концепція вдосконалення державного регулювання природних монополій : схвалена указом Президента України від 27 вересня 2007 р. № 921/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921/2007> (дата звернення: 02.09.2019).
89. Королев Е. Модели взаимодействия бизнеса и власти в Европейском Союзе. Периодическое издание Власть. 2008. №7. С. 26-30.
90. Королькова Е. И. Естественная монополия: регулирование и конкуренция. Экономический журнал ВШЭ. 2000. № 2. С. 235-272.
91. Коротенко Н.П. Порівняльна характеристика ДРЕ в Україні та країнах ЄС. Державне регулювання підприємництва. *Розвиток підприємництва. Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 2 . С. 4-13.
92. Костусев А. А. Конкурентная политика в Украине : монография. Киев : КНЭУ, 2003. 310 с.
93. Кот Ю. Нові правила захисту конкуренції. Ліга. Блоги : веб-сайт. URL: <https://blog.liga.net/user/okot/article/32434> (дата звернення: 16.09.2019).
94. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. 224 с. URL: <http://pavtuz.ru/files/coasefirme.pdf> (дата обращения: 19.04.2018).
95. Кузьменко Л. Г. Світовий досвід регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та основні напрями вдосконалення їх регулювання в Україні. *Наукові записки. Том 68. Економічні науки*. 2007. С.40-46.
96. Курбатова М. В., Левин С. Н. Преобладание иерархического типа взаимодействия власти и бизнеса как проявление зависимости от предшествующего развития. Интернетконференция “20 лет исследования

QWERTY – эффектов и зависимости от предшествующего развития". URL: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/211519/print.htm> (дата звернення: 14.12.2018).

97. Лагутін В. Д. Конкурентна політика держави: механізм реалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 4. С. 22–37.

98. Лайкова М. С. Антимонопольна політика України: її зміст та особливості реалізації. Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2011. № 988. С. 168-171. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1736/1/Laykova_1.pdf (дата звернення: 10.05.2019).

99. Липси Р. Дж. и Ланкастер К. Дж. Общая теория второго лучшего. *Вехи экономической мысли*. Т.4. Экономика благосостояния и общественный выбор. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 2004. С. 95-134.

100. Лист Ф. Национальная система политической экономии. Санкт-Петербург, 1891. URL: <http://samodetjavie.ru/list> (дата обращения: 04.09.2018).

101. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з розподілу електричної енергії : затверджено постановою НКРЕКП від 27 грудня 2017 р. №1470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1470874-17> (дата звернення: 11.06.2019).

102. Лішук В., Лішук М., Московчук А. Регулювання природних монополій: теорія, механізм реалізації та сучасні тенденції. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2018. № 1. С. 8-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2018_1_3 (дата звернення: 11.01.2019).

103. Лозова Г. М. Клименко В. В. Розвиток адвокатування конкуренції в умовах інформаційної економіки. *Вчені записки університету КРОК. Серія: Економіка*. 2013. Вип. 34. С. 71-78.

112. Масько А. М. Дерегуляція як напрям розвитку ринків небанківських фінансових послуг в Україні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України»*. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет. 2016. С. 185–186.
113. Масько А. М. Державна допомога суб'єктам господарювання: державне регулювання в Україні та європейський досвід. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»*. 2019. Вип. 38. С. 16–23.
114. Масько А. М. Державне регулювання природних монополій. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Наука та інновації як основні шляхи вдосконалення економічного потенціалу країни»*. Львів : ЛЕФ, 2019. С. 7–8.
115. Масько А. М. Державно-приватне партнерство як інструмент розвитку економіки України. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Перспективні напрями та сучасні тенденції розвитку економіки країни»*. Одеса : ЦЕДР. 2017. С. 6–9.
116. Масько А. М. Обґрунтування ролі держави в регулюванні ринкової економіки. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції економічного спрямування «Концепції економічного розвитку країни»*. Тернопіль. 2016. С. 33–35.
117. Масько А. М. Реформування залізничного транспорту в Україні. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. 2019. Вип. № 33.
118. Масько А. М. Розвиток конкурентного середовища у сфері здійснення публічних закупівель. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ : Нова Економіка, 2019. С. 6–9.

119. Масько А. М. Сутність та місце інституту державної влади в економічній системі. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2018. Вип. № 3 (63). С. 72–76.
120. Масько А. М. Формування конкурентної політики в Україні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрями модернізації економіки та фінансової системи країни: реалії та можливості в умовах євроінтеграції»*. Запоріжжя : Запорізька державна інженерна академія. 2019. С. 6–9.
121. Меморандум про економічну і фінансову політику URL: http://msfz.ligazakon.ua/magazine_article/FZZ00126 (дата звернення: 01.11.2018).
122. Мен Т. Богатство Англии во внешней торговле или баланс нашей внешней торговли как регулятор нашего богатства. URL: http://econlibrary.ru/books/107/131/05%20thomas%20mun_england%20s%20treasure.html (дата обращения: 01.10.2018).
123. Менгер К., Бём-Баверк Е., Визер Ф. Австрийская школа в политической экономии / под ред. В. Автономова. Москва : Экономика. 1992. 494 с.
124. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02> (дата звернення: 18.02.2019).
125. Милль Джон Стюарт. Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии / пер. с англ. изд. Е. И. Остроградской. Киев, Харьков : Южно-рус. книгоизд-во Ф. А. Иогансона, 1896. 866 с.
126. Минин Л., Белоус Г. Дeregulирование экономики. Экономика Украины. 1999. № 3. С. 4-9.

127. Мінаєва В. О. Соціальні мережі як засіб зв'язків з громадськістю в державному управлінні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління.* 2012. № 4. С. 136-143.
128. Мірошниченко Ю. Ставлення до економічної конкуренції в християнському демократичному суспільстві. Українська правда : веб-сайт. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/yurii-miroshnychenko/56a0df93e4746/> (дата звернення: 16.09.2019).
129. Моделі функціонування залізничних перевезень. Огляд іноземного досвіду. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29219.pdf> (дата звернення: 16.05.2019).
130. Монкретьєн А. Трактат о политической экономии. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / отв. ред. Г. Г. Фетисов. Москва: Мысль, 2004. Т. 1. От зари цивилизации до капитализма. 234 с.
131. Мочерний С. В., М. В. Довbenko. Економічна теорія: навч.посібник: Київ : Академія, 2004. - 855 с.
132. НАК «Нафтогаз України» : веб-сайт. URL : <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/3A25D65C2606A6C9C22570D800318869?OpenDocument> (дата звернення: 02.08.2019).
133. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року : схвалено Кабінетом Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p> (дата звернення: 02.08.2019).
134. Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕП) : веб-сайт. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?news=6475> (дата звернення: 12.07.2019).
135. Начебто пігулка від начебто хвороби Тендерної палати (продовження). Економічна правда. Скільки коштує вести бізнес в Україні:

веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2007/06/21/148049/> (дата звернення: 10.04.2018).

136. Нисканен В. А. Особая экономика бюрократии. *Вехи экономической мысли*. В бт. Т.4. Экономика благосостояния и общественный выбор/ ред. А. Заостровцев Санкт-Петербург : Экономическая школа, 2004. 568 с.

137. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Пер. с нем. Е.Герцык и др. Москва: Культурная Революция. 2005. 880 с.

138. Новий ринок електроенергії: наскільки він ефективний? *BBC News Україна* : веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48856710> (дата звернення: 15.06.2019).

139. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 2000. 198 с.

140. Нуреев Р. М. Социальный рыночный порядок в Германии: путь от теории к практике. Историко-Экономические исследования. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-gynochnyy-poryadok-v-germanii-put-ot-teorii-k-praktike/viewer> (дата обращения: 13.04.2019).

141. Огляд судової практики Вищого господарського суду України та Верховного Суду України з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції (станом на 31.12.2017). URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=142007&schema=main> (дата звернення: 06.09.2019).

142. Ой肯 В. Основные принципы экономической политики / перевод с немецкого Л.А. Козлова, Ю.И. Куколова / общая редакция Л.И. Цедилина и К. Херрманн-Пиллата. Москва : «Прогресс». 1995. 496 с.

143. Ойвен В. Основы национальной экономии. Москва : Прогресс, 1996. 364 с.

144. Олейник А. Политэкономия власти: подходы к анализу отношений между государством и бизнесом в России. *Вопросы экономики*. 2011. №5 С. 19-33.
145. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / пер. з англ., післямова С. Слухая. Київ : Лібра, 2004. 272 с.
146. Олсон М. Диктатура, демократия и развитие. *Экономическая политика: журнал*. 2010. № 1. С. 167-183.
147. Основи економічної теорії: політекономічний аспект : підручник для студ. екон. спец. вузів / Г. Н. Климко. Вища школа : Знання, 1997. - 473 с. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/8/50/> (дата звернення: 10.08.2018).
148. Основні аспекти стратегії розвитку ПАТ «Укрзалізниця» (2017-2021 роки). URL: https://www.uz.gov.ua/files/file/Strategy_Presentation_fin1.pdf (дата звернення: 13.05.2019).
149. Офіс ефективного регулювання : веб-сайт. URL: https://brdo.com.ua/show_table/ (дата звернення: 10.08.2019).
150. Пару слів про оренду державної нерухомості. НВ Бізнес : веб-сайт. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/paru-sliv-pro-orendu-derzhavnoji-neruhomosti-458300.html> (дата звернення: 10.07.2019).
151. Пасемко Г. П., Бесєдіна Г. Є., Данилів Б. В. Еволюція концепцій державного регулювання аграрних відносин в економічній теорії. Вісн. Харків. нац. аграрного ун-ту ім. В. В. Докучаєва. 2014. № 7. С. 328–336. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2014_7_45 (дата звернення 13.11.2018).
152. Перепечкина Е. Г. Государственная конкурентная политика России. *Каспийский регион: политика, экономика, культура*. 2013. №1 (33). С. 151-161.
153. Перрү Ф. Экономика XX века. Москва : Экономика, 2000. 326 с.
154. Перше масштабне дослідження вітчизняної олігархії. NV.UA : електронне видання. URL: <https://nv.ua/ukr/publications/zat-ukrajina-ta-jogo->

[vlasniki-pershe-masshtabne-doslidzhennja-vitchiznjanoji-oligarhiji-835585.html](#)
 (дата звернення: 10.05.2019).

155. Петти У. Трактат о налогах и сборах. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 76 с.

156. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1985. Т. 1. 512 с.

157. Пиковое ценообразование. *Студопедия* : электронный портал. URL: <https://studopedia.info/7-47807.html> (дата обращения: 01.08.2019).

158. План дерегуляції 2015-2016 рр. *Державна регуляторна служба України* : веб-сайт. URL: <http://www.drs.gov.ua/deregulation/plan-deregulyatsiyi/> (дата звернення: 16.04.2019).

159. План дерегуляції 2016-2017 рр. *Державна регуляторна служба України* : веб-сайт. URL: <http://www.drs.gov.ua/deregulation/plan-deregulyatsiyi-2016-2017-rr/> (дата звернення: 16.04.2019).

160. Платформа ефективного регулювання Start Business Challenge : веб-сайт. URL: <https://sbc.regulation.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2019).

161. Політологія : підручник / М. М. Вегеш та ін. Київ, 2008. 384 с. URL: https://pidruchniki.com/16120815/politologiya/politichna_vlada (дата звернення: 10.01.2019).

162. Портал інспекційних перевірок : веб-сайт. URL: <https://inspections.gov.ua/> (дата звернення: 15.09.2019).

163. Порядок формування прогнозованої оптової ринкової ціни електричної енергії : затв. пост. Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 03 березня 2016 №289. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0428-16> (дата звернення: 10.01.2019).

164. Потапенко В. Політика сталого розвитку на засадах «зеленої економіки». Стратегічні пріоритети. 2013. № 3 (28). С. 16-22. URL:

<http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/4-1437122411.pdf> (дата звернення: 15.09.2019).

165. Правила про безпеку постачання електричної енергії : затверджені наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 27 серпня 2018 р. № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1076-18> (дата звернення: 10.05.2019).

166. Правила професійної етики суб'єктів господарювання у сфері надання послуг з охорони власності та громадян. URL:
<http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=143404&schema=main>
(дата звернення: 06.09.2019).

168. Правила професійної етики у конкуренції щодо чесності та прозорості розбрібного ринку в Україні. URL:
<http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=130996&schema=main>
(дата звернення: 06.09.2019).

169. Правила ринку : затверджені постановою НКРЕКП від 14 березня 2018 р. № 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0307874-18#n9> (дата звернення: 10.05.2019).

170. Правила ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку : затверджено постановою НКРЕКП від 14 березня 2018 р. № 308. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18> (дата звернення: 10.05.2019).

171. Правила роздрібного ринку електричної енергії : затверджені постановою НКРЕКП від 14 березня 2018 р. № 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18> (дата звернення: 10.05.2019).

172. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 01.02.2019).

173. Про визнання таким, що втратив чинність Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» : Закон України від 04 вересня 2018 р. № 2518-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-19> (дата звернення: 13.08.2019).

174. Про відокремлення діяльності з транспортування та зберігання (закачування, відбору) природного газу : постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2016 р. № 496. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/496-2016-%D0%BF> (дата звернення: 20.07.2019).

175. Про державне регулювання у сфері транспорту : проект Закону України від 9 червня 2015 р. URL: <https://mtu.gov.ua/news/396.html> (дата звернення: 15.09.2019).

176. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1555-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1555-18> (дата звернення: 10.01.2019).

177. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 р. № 609. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/tpas/248423900> (дата звернення: 15.09.2019).

178. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) : розпорядження Антимонопольного комітету від 19 лют. 2002 р. № 33-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02> (дата звернення: 11.12.2018).

179. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання : розпорядження Антимонопольного комітету від 12 лютого 2002 р. № 26-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0238-02> (дата звернення: 11.12.2018).

180. Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2002-%D0%BF> (дата звернення: 10.10.2018).

181. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80> (дата звернення: 11.06.2019).

182. Про затвердження Типових вимог до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання : розпорядження Антимонопольного комітету від 12 лютого 2002 р. № 27-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0239-02> (дата звернення: 11.10.2018).

183. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 10.01.2019).

184. Про здійснення державних закупівель : Закон України, 1197-VII, (Втрага чинності від 01.08.2016, підстава - 922-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-18> (дата звернення: 10.01.2019).

185. Про Основні напрями конкурентної політики на 1999 - 2000 роки та заходи щодо їх реалізації : Указ Президента України № 219/99 від 26 лютого 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/219/99> (дата звернення: 17.01.2019).

186. Про Основні напрями конкурентної політики на 2002-2004 роки : Указ Президента України від 19 листопада 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1097/200> (дата звернення: 11.09.2018).

187. Про особливості доступу до інформації у сферах постачання електричної енергії, природного газу, теплопостачання, централізованого постачання гарячої води, централізованого питного водопостачання та водовідведення : Закон України від 10 грудня 2015 р. №887-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-19> (дата звернення: 05.12.2018).

188. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2918-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14> (дата звернення: 01.06.2019).

189. Про публічні закупівлі. Закон України від 25 грудня 2015 р. №922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 10.01.2019).

190. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> (дата звернення: 10.01.2019).

191. Про ринок природного газу : Закон України від 09 квітня 2015 р. № 329-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (дата звернення: 10.01.2019).

192. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 12.12.2018).
193. Проведення дерегуляції в країнах Європи та в Україні/Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Народного депутата України, URL <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29429.pdf> (дата звернення: 15.07.2019).
194. Програма економічного і соціального розвитку м. Києва на 2018–2020 роки : Рішення Київської міської ради / Департамент економіки та інвестицій виконавчого органу київської міської ради. URL: <https://dei.kyivcity.gov.ua/content/programa-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvystku-m-kyieva-na-20182020-roky.html> (дата звернення: 10.01.2019).
195. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень : навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 372 с.
196. Прудон П. Ж. Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти. Москва, 1919. 202 с.
197. Прутська О. О. Адміністративні бар'єри в економіці як джерело рентного доходу. *Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*. Випуск 162. Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. 232 с.
198. Реєстрація оренди землі. Он-лайн будинок юстиції : веб-сайт. URL: <https://online.minjust.gov.ua/registratsiya-orendyi-zemli> (дата звернення: 10.07.2019).
199. Результати моніторингу ліцензованої діяльності постачальників електричної енергії за січень 2019 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) : веб-сайт. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?news=8841> (дата звернення: 10.06.2019).

200. Результати моніторингу ліцензованої діяльності постачальників електричної енергії за лютий 2019 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) : веб-сайт. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?news=8921> (дата звернення: 10.06.2019).

201. Результати моніторингу ліцензованої діяльності постачальників електричної енергії за березень 2019 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) : веб-сайт. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?news=9010> (дата звернення: 10.06.2019).

202. Результати моніторингу ліцензованої діяльності постачальників електричної енергії за квітень 2019 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) : веб-сайт. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?news=9087> (дата звернення: 10.06.2019).

203. Результати моніторингу ліцензованої діяльності постачальників електричної енергії за травень 2019 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) : веб-сайт. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?news=9204> (дата звернення: 20.07.2019).

204. Рейдерство в законі, або бізнес – захисти себе сам. Агрополіт : веб-сайт. URL : <https://agropolit.com/spetsproekty/536-reyderstvo-v-zakoni-abo-biznes--zahisti-sebe-sam> (дата звернення: 15.09.2019).

205. Рекомендаційні роз'яснення Антимонопольного комітету України «Щодо застосування законодавства про захист економічної конкуренції учасниками ринків лікарських засобів у вертикальних відносинах щодо постачання та просування лікарських засобів» від 21 лютого 2019 р. № 5-рр. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=147766&sheet=main> (дата звернення: 06.09.2019).

206. Рекомендаційні роз'яснення Антимонопольного комітету України «Щодо застосування положень частин другої, п'ятої та шостої статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції», частин першої та другої статті 21 Закону України «Про захист від недобросовісної концентрації»» від 09 серпня 2016 р. № 39-рр. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=128682&schema=main> (дата звернення: 06.09.2019).

207. Рекомендаційні роз'яснення Антимонопольного комітету України «Щодо порядку застосування ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (щодо оцінки негоризонтальних концентрацій)» від 16 березня 2018 року № 13-рр. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=140747&schema=main> (дата звернення: 06.09.2019).

208. Реформа галузі водопостачання та водовідведення в Україні. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2003/S23_ukr.pdf (дата звернення: 18.09.2019).

209. Реформа державного регулювання в Україні: втрачені можливості: анал. звіт / Літвінов О. В., Літвінова Н. М., Стаднійчук Н. В. та ін. За заг. ред. Літвінова О. В. Дніпропетровськ : МОНОЛІТ, 2012. 96 с.

210. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Сочинения. Москва: Гос. изд-во полит. л-ры, 1955. Т. 1. 339 с.

211. Річний звіт про надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні за 2017 рік: затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 31 серпня 2018 р. № 17-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=143931&schema=main> (дата звернення: 13.03.2019).

212. Розанова Н. М. Экономика отраслевых рынков : учеб. пособие / Н. М. Розанова. - Москва : Высшее образование, Юрайт. 2011. URL:

https://studme.org/88779/ekonomika/tsenoobrazovanie_ramseya_gynke_mnogoproduktovogo_monopolista (дата обращения: 11.07.2019).

213. Розрахунок впливу нової ціни скарги на кількість скарг в АМКУ. Policy paper. URL: <https://cep.kse.ua/article/choho-varta-ideya-pominyaty-tsinuskarhy-v-AMKU/pdf.pdf> (дата звернення: 15.09.2019).

214. Самуэльсон П. Э. Монополистическая конкуренция - революция в теории (Вехи экономической мысли), Т. 2. Теория фирмы / под ред. В.М.Гальперина. Санкт Петербург: Экономическая школа. 1999. URL: http://economicus.ru/cgi-ise/gallery/frame_rightn.pl?type=in&links=/in/samuelson/works/samuelson_w1.txt&img=works_small.gif&name=samuelson (дата обращения: 11.04.2019).

215. Сен-Симон А. Письма американцу. Утопический социализм : хрестоматия / общ. ред. А. И. Володина. Москва: Политиздат, 1982.

216. Сисмонди С. Новые начала политической экономии. Москва: Соцэкгиз, 1935. 362 с.

217. Скільки коштує вести бізнес в Україні. Економічна правда: веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/04/26/624286> (дата звернення: 10.01.2019).

218. Скорик Г. І., Линник О. О., Барінов В. В. Проблеми впровадження світового досвіду розвитку конкуренції на ринках природних монополій в Україні. *World Science*. 2018. № 4 (32) Vol.6. С.4-8.

219. Скорик Г. І., Бузинар Б. А., Барінов В. В. Інтеграційний вибір України в умовах гострої політико-економічної кризи. Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки», Збірник наукових праць. - Київ: Видавництво Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка. № 8. 2016. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2967 (дата звернення: 01.03.2019).

220. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга IV. Москва : ЭКСМО, 2007. 960 с.

221. Соколова І. О. Дерегуляція в системі правового регулювання суспільних відносин. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. № 31. С. 218-226.
222. Соловйов В. М. Новий державний менеджмент: визначення, сутність і генеза поняття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2014. № 1. С. 80 – 83.
223. Стадницький Ю. І., Кривуцький В. В. Причини виникнення та існування природних монополій. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 10. С. 25-40.
224. Стимулююче тарифоутворення: принципи та вигоди. Uateka : веб-портал URL: <https://uteka.ua/publication/news-14-novosti-zakonodatelstva-1-stimulyuyuchye-tarifoutvorennya-principi-ta-vigodi> (дата звернення: 01.08.2019).
225. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України в 3 т. Т.3 : Конкурентноспроможність української економіки / за ред. Акад. НАН України В. Гейця, акад. НАН України В. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Кvasnuka. Київ : Фенікс, 2007. 556 с.
226. Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» : указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 13.05.2019).
227. Тенденції змін стану конкурентного середовища в економіці України у 2016 році / Бугаєнко Н.М., Бакалінська О.О., Венгер В.В. та ін. : звіт про науково-дослідну роботу. Центр комплексних досліджень АМКУ Київ, 2015. 124 с. Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0115U002192.
228. Тендер (не) пройде: хто і навіщо блокує закупівлі Укрзалізниці. Медіацентр Marістраль : веб-сайт. URL: <https://info.uz.ua/tender-ne-proyde-kto-i-navishcho-blokue-zakupivli-ukrzaliznitsi> (дата звернення: 06.06.2019).
229. Тимчасовою адміністративною колегією АМКУ було накладено штраф на ПАТ «Полтаваобленерго» за зловживання монопольним становищем. Антимонопольний комітет України : веб-сайт. URL:

<http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/145649> (дата звернення: 11.05.2019).

230. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть: теория организации промышленности: в 2-х т. /пер. с англ. / под ред. В.М.Гальперина и Н.А.Зенкевича. Санкт-Петербург : Экономическая школа. Т 1. 2000. 456 с.

231. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / пер. с англ. В.В. Белокосков и другие. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 669 с.

232. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/tu/984_011 (дата звернення: 10.02.2019).

233. Узагальнення практики Антимонопольного комітету України щодо антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю від 17.10.2018 р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=144900&schema=main> (дата звернення: 06.09.2019).

234. Узагальнення практики Постійно діючої адміністративної колегії Антимонопольного комітету України з розгляду скарг у сфері публічних/державних закупівель щодо відмови в участі у процедурі закупівлі та відхилення тендерної пропозиції учасника, який є пов'язаною особою з іншими учасниками процедури закупівлі та/або з членом (членами) тендерного комітету, уповноваженою особою (особами) замовника від 31.01.2019 р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=147762&schema=main> (дата звернення: 06.09.2019).

235. Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Механізм економічної політики : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 436 с.

236. Управління у сфері економічної конкуренції : навч. посіб. у 2 т. Том 1. / В. Д. Лагутін, А. Г. Герасименко, Л. С. Головко та ін.; за ред. А. Г. Герасименко. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2016. 448 с.

237. Уряд остаточно врегулював питання незаконного ліцензування на ринку телекомпослуг. Офіс ефективного регулювання : веб-сайт URL: <https://brdo.com.ua/top/uryad-ostatochno-vregulyuvav-pytannya-nezakonnogo-litsenzuvannya-na-gupku-telekomposlug/> (дата звернення: 10.08.2019).
238. Філюк Г. Конкурентна політика держави в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2009. № 109. С. 43-47.
239. Філюк Г. М. Адміністративні бар'єри входу на ринок в Україні та їх вплив на розвиток підприємництва. *Економіка України*. 2013. № 6. С. 20-30.
240. Філюк Г. М. Природні монополії та їх регулювання у трансформаційній економіці України : дис... канд. екон. наук : 08.01.01. Київський національний торговельно-економічний ун-т. Київ, 2001. 186 с.
241. Фридмен М. Количественная теория денег. Москва : Дело, 1996. 155 с.
242. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. Пер. с англ. Москва : Новое издательство. 2005. 264 с.
243. Хайек Ф. А. Познание, конкуренция и свобода. Санкт-Петербург : Пневма, 1999. 288 с.
244. Хайкин М. М., Кныш В. А. Естественные монополии в российской экономике: выбор модели регулирования. *Управленческое консультирование*. 2017. № 5. С. 44-55.
245. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: реорганизация теории стоимости. / пер. с англ. Э. Т. Лейкин, Л. Я. Розовский. Москва : Экономика. 1996. 349 с.
246. Чемшик А.А. Государственная власть и политическое участие. Киев : Украинский центр духовной культуры, 2004. 528 с.
247. Черненко С. О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон.ун-т, 2006. 171 с.

248. Чечетова-Терашвілі Т. М. Термінологічна сутність та рівні дeregulювання економіки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2014. № 2 (17). С. 295-304.
249. Чумак Н. В. Антимонопольне регулювання товарних ринків у контексті міжнародного досвіду. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка*. 2016. № 10. С. 127-133.
250. Чухно А. А., Леоненко П. М., Юхименко П. І. Інституціонально-інформаційна економіка : Підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. акад. НАН України А.А. Чухна. Київ : Знання, 2010. 687 с.
251. Шаститко А. Е., Комкова А. А., Курдин А. А. Что экономическая теория может рассказать о адвокатирования конкуренции? *Общественные науки и современность*. 2016. № 1. С. 47-62.
252. Шлях гігантів. *Тиждень ua* : веб-сайт. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/207431> (дата звернення: 12.12.2018).
253. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия /пер. с анг. / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. Москва : Экономика, 1995. 540 с. URL: d-inform.org/upload/books/Theory%20of%20socialism/Democratic%20socialism/Schumpeter.%20Capitalism,%20socialism%20i%20demokratija.pdf (дата обращения: 10 May 2019).
254. Юрчишина Л. І. Конкурентна політика та конкурентне законодавство України. *Бізнес-навігатор*. 2012. №1. С. 45-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2012_27_11 (дата звернення: 12.02.2019).
255. Ясин Е. Бремя государства и экономическая политика. *Вопросы экономики* 2002. № 11. С. 4-30.
256. Ясько Ю. Формування державної конкурентної політики в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2013. № 4. С. 24-36.
257. Abakumenko O., Gerasymenko A., Pugachevska K. Reforming of the Infrastructure Branches of Economics according to Requirements Needed for

European Integration. Scientific bulletin of Polissia. 2017 Issue 4 (12), Vol. 1. P. 8-15.

258. Advocacy and competition policy. Report prepared by the Advocacy Working Group ICN's Conference Naples, Italy, 2002 URL: <https://www.internationalcompetitionnetwork.org> (Last accessed: 04.03.2019).

259. Alchian A., Demsetz H. Production, Information Costs and Economic Organization. *American Economic Review*. 1972. Vol. 62, P. 775-795.

260. ASEAN Regional Guidelines on Competition Policy Jakarta: ASEAN Secretariat, August 2010.

261. Boehm F. Regulatory Capture Revisited – Lessons from Economic of Corruption. Working Paper / Frederic Boehm // Research Center in Political Economy (CIEP, Universidad Externado de Colombia). July 2007. 30 p.

262. Bowles S., Gintis H. PowerinEconomicTheory / The Elgar Companion to Radical Political Economy Ed By P.Arestisand M.Sawyer. Aldershot: EdwardElgar, 1994. P. 145-150.

263. Commons R. John. Institutional Economics: American Economic Review. 1931. Vol. 21. P. 648-657.

264. Croatian Case of Regulatory Reform : web-site. URL: http://www.regulations.am/uploads/20121108_Vedran_Antoljak_Croatian_Case_of_Regulatory_Reform.pdf (Last accessed: 13.06.2019).

265. Dahl R. The Concept of Power. «Behavioral Science», 1957, № 2. p. 201 - 215.

266. Davies S. Does ownership unbundling matter? Evidence from UK energy markets. / S. Davies, C. Waddams Price. *Intereconomics*. 2007. Vol. 42. . No. 6. P. 297-301.

267. Definition of Deregulation. Economics Help : website. URL: <https://www.economicshelp.org/blog/glossary/deregulation>. (Last accessed: 03.08.2019).

268. Directive 2001/12/EC of the European Parliament and of the Council of 26 February 2001 amending Council Directive 91/440/EEC on the development of the Community's railways, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0012> (Last accessed: 15 September 2019).
269. Directive 2001/14/EC of the European Parliament and of the Council of 26 February 2001 on the allocation of railway infrastructure capacity and the levying of charges for the use of railway infrastructure and safety certification, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32001L0014> (Last accessed: 15 September 2019).
270. Djankov S., La Porta R., Lopez de Silanes F., Shleifer A. The Regulation of Entry // The Quarterly Journal of Economics 2002 117 (1) p.1-37.
271. Dluhopolskyi O. Welfare state and corrupt economy (case of Ukraine) [Держава суспільного добробуту та корупційна економіка (приклад України)] // Ku pamięci prof. Andrzeja Zawiślaka – Kreacja, nowe myślenie, innowacyjność w zarządzaniu. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Warszawskiej Szkoły Zarządzania – Szkoły Wyższej. 2017. P. 21-33.
272. Doing Business 2004. Understanding regulations. The World Bank. 2004. 194 p. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB04-FullReport.pdf> (Last accessed: 20.08.2019).
273. Doing Business 2007. How to reform. The World Bank. 2007. 185 p. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB07-FullReport.pdf> (Last accessed: 20.08.2019).
274. Doing Business 2010. Reforming through difficult times. The World Bank. 2010. 215 p. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB10-FullReport.pdf> (Last accessed: 20.08.2019).
275. Doing Business 2013. Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. The World Bank. 2013. 270 p. URL: <https://www.doingbusiness.org/co>

ntent/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf (Last accessed: 20.08.2019).

276. Doing Business 2017. Equal Opportunity for All. The World Bank. 2017. 346 p. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf> (Last accessed: 20.08.2019).

277. Doing Business 2018. Reforming to create jobs. The World Bank. 2018. 303 p. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/AnnualReports/English/DB2018-Full-Report.pdf> (Last accessed: 20.08.2019).

278. Doing Business 2019. Training for Reform. The World Bank. 2019. 302 p. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf (Last accessed: 20.08.2019).

279. Doing Business. Measuring Business Regulations. *The World Bank* : website. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine#DB_ri (Last accessed: 23.07.2019).

280. European Commission Mobility and Transport : website. URL: https://ec.europa.eu/transport/modes/rail/market/regulatory_bodies_en (Last accessed: 13.09.2019).

281. Hamilton W. Institution: Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1932. Vol. VIII. p. 84

282. Howling pixel : website. URL: <https://howlingpixel.com/i-uk/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (Last accessed: 03.08.2019).

283. Index of Economic Freedom 2003. Washington, N.Y.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc, 2003.

284. Interpretative Note on Directive 2009/72/EC concerning Common Rules for the Internal Market in Electricity and Directive 2009/73/EC concerning Common Rules for the Internal market in natural gas, p.4. URL :

https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2010_01_21_the_unbundling_regime.pdf (Last accessed: 02 September 2019).

285. James J. A preliminary Study of the Size Determinant in Small Group Interaction / American Sociological Review, XVI (August 1951). P. 474-477.

286. Kondratiev. Waves IT and Health with phase shift acc to Goldschmidt. URL : <https://www.uni-trier.de/index.php?id=28954> (Last accessed: 10 January 2019).

287. Mark Williams, Competition Policy: One Theory, Three Systems, China Perspectives [Online], 51 | january-february 2004, Online since 20 April 2007, connection on 06 August 2019. URL: <http://journals.openedition.org/chinaperspectives/789> (Last accessed: 12 July 2019).

288. Migue J.-L. Towards a General Theory of Managerial Discretion / J.-L Migue and G. Belanger // Public Choice. – 1974. Vol. 17.

289. Motta M. Competition Policy: Theory and Practice. New York : Cambridge University Press, 2004.

290. Niskanen N. W. Bureaucracy and Public Economics. 2nd ed. Vermont: Edward Elgar, 1994. 298 p.

291. North D. Economic Performance through Time. - American Economic Review, 1994, vol. 84, No.3, June, P. 359-368.

292. Number of registered active lobbyists in the United States from 2000 to 2018 / Statista, URL: <https://www.statista.com/statistics/257340/number-of-lobbyists-in-the-us> (accessed: 11 November 2018).

293. Peltzman S. Economic Conditions and Gubernatorial Elections / S. Peltzman // American Economic Review. – 1987. Vol. 77.

294. Performance of European Retail Markets in 2017 / CEER Monitoring Report. 17 December 2018, URL: <https://www.ceer.eu/documents/104400/-/31863077-08ab-d166-b611-2d862b039d79%20-%20> (Last accessed: 10 June 2019).

295. Perroux F. The Domination Effect and Modern Economic Theory // Power in Economics // Ed. by K.W.Rothschild. Harmondworth: Penguin books, 1971. P.56 -73.
296. Phillip Larkin. Encyclopedia Britannica: Competition policy GOVERNMENT. URL : <https://www.britannica.com/topic/competition-policy> (Last accessed: 12 June 2019).
297. Power Distribution in Europe: Facts & Figures / A EUElectric Paper. URL : https://www3.eurelectric.org/media/113155/dso_report-web_final-2013-030-0764-01-e.pdf (Last accesed: 07 August 2019).
298. RAB-тариф близько. Що це таке і чому це вплине на життя мільйонів українців. Економічна правда : веб-портал. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/25/633385> (дата звернення: 20.01.2019).
299. Rail Economics, Policy and Regulation in Europe. Ed. by M. Finger. Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd. 375 p.
300. Rolling review-2016. URL: https://issuu.com/office_brdo/docs/rolling_review_web (Last accesed: 08 August 2019).
301. Romer T. Economic Incentives and Political Institutions: Spending and Voting in School District Referenda / T. Romer, H. Rosenthal, and V. Munley, // NBER Working Paper No.2406. 1987. 56 p., URL: <http://www.nber.org/papers/w2406> (accessed 10 May 2019) .
302. Simmel G. The Sociology of George Simmel, trans.Kurt H.Wolf. – Glencoe, Ill.: Free Press, 1950. – P. 88, 92.
303. Skoryk G.I., Trevoho O.I. Problems of small business state support and the ways of their solutions. *East European Scientific Journal [Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe]*. №3(7). 2016. vol.4. P. 96-101.
304. Status Review on the Implementation of Transmission System Operators' Unbundling Provisions of the 3rd Energy Package/ CEER Status Review

- Ref: C15-LTF-43-04. – 1 April 2016. URL: <https://www.ceer.eu/documents/104400/-/-/a6a22f89-3202-4f8b-f9ed-adf705185c33> (Last accessed: 12 May 2019).
305. The Global Competitiveness Report 2009-2010. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2009-2010> (Last accessed: 10.03.2019).
306. The Global Competitiveness Report 2010-2011. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf (Last accessed: 10.03.2019).
307. The Global Competitiveness Report 2011-2012. World Economic Forum. 2011. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf (Last accessed: 10.03.2019).
308. The Global Competitiveness Report 2012-2013. World Economic Forum. 2012. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf (Last accessed: 10.03.2019).
309. The Global Competitiveness Report 2013-2014. World Economic Forum. 2013. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf (Last accessed: 10.03.2019).
310. The Global Competitiveness Report 2014-2015. World Economic Forum. 2014. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf (Last accessed: 10.03.2019).
311. The Global Competitiveness Report 2015-2016. World Economic Forum. 2015. URL: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf (Last accessed: 10.03.2019).
312. The Global Competitiveness Report 2016-2017. World Economic Forum. 2016. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (Last accesed: 10.03.2019).
313. The Global Competitiveness Report 2017-2018. World Economic Forum. 2017. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/>

TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf (Last accessed: 10.03.2019).

314. UNCTAD, Guidelines for Implementing Competition Advocacy, Sofia Competition Forum URL : http://unctad.org/meetings/en/Contribution/ccpb_SCF_AdvocacyGuidelines_en.pdf. (Last accessed: 13 May 2019).

315. Werber M. Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology. N. Y : Bedminster Press. 1968. P. 53.

316. What is the Regulatory Guillotine. Jacobs, Cordova & Associates : web-site. URL: <http://regulatoryreform.com/regulatory-guillotine/> (Last accessed: 14.05.2019).

317. Young D. The Meaning and Role of Power in Economic Theories / On Economic Institutions: Theory and Applications. Ed. By J. Groenegen, C. Pitelis, and S.-E. Sjostrand. Aldershot: Edward Elgar, 1995. P.85-99.

ДОДАТКИ

Додаток А

Організаційно-правове забезпечення функціонування природних монополій в Україні

Таблиця А.1

Галузь	Ринки природної монополії	Суміжні ринки	Модель організаційної структури	Спеціальне законодавство	Орган, що здійснює державне регулювання
Водопостачання та водовідведення	та - централізованого водопостачання та водовідведення		Вертикально інтегрована модель	ЗУ «Про питну воду та питне водопостачання», ЗУ «Про державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг», ЗУ «Про житлово-комунальні послуги», ЗУ «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг
Електроенергетика	-передачи електричної енергії; -розводу електричної енергії (передачі енергії місцевими (локальними) електро мережами	-виробництво електричної енергії в обсягах, що перевищують рівень, який відокремлення встановлюється умовами правилами здійснення підприємств-іншої діяльності з виробництва електричної енергії (ліцензійними умовами); -постачання електричної енергії споживачам.	Модель вертикального	ЗУ «Про енергії», ЗУ «Про житлово-комунальні послуги», ЗУ «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг

Продовження Додатку А
Продовження табл. А.1

Галузь	Ринки природної монополії	Суміжні ринки	Модель організаційної структури	Спеціальне законодавство	Орган, що здійснює державне регулювання
Газова	-зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності із зберіганням природного газу (ліцензійними умовами)	-постачання природного газу та інших речовин, яких здійснюються трубопровідним транспортом; -продаж природного газу (у тому числі нафтового (полутного) газу та газу (метану) вугільних родовищ) власного видобутку в обсягах, що перевищують рівень, установлений умовами	Вертикального відокремлення	ЗУ «Про ринок природного газу» ЗУ «Про теплоенергетику», ЗУ «Про трубопровідний транспорт», ЗУ «Про регулювання у сфері комунальних послуг» ЗУ «Про комунальні послуги», ЗУ «Про житловий комунальний послуги», ЗУ «Про Національну комісію, що державне регулювання у сferах енергетики та комунальних послуг»	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг
Транспорт	-користування залізничними коліями, дистанційно-черськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування; -управління повітряним рухом,	-внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів залізничним, повітряним, річковим та морським транспортом	Вертикальної інтеграції	Кодекс торговельного мореплавства України; Повітряний кодекс України; ЗУ «Про транспорт»; ЗУ «Про залізничний транспорт»; ЗУ «Про морські порти України»	Міністерство Інфраструктури України Державна адміністрація залізничного транспорту

Продовження Додатку А
Продовження табл. А.1

Галузь	Ринки природної монополії	Суміжні ринки	Модель організаційної структури	Спеціальне законодавство	Орган, що здійснює державне регулювання
Нафтогаз	-спеціалізовані послуги у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України				
Нафтогаз	-транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами; -транспортування нафтового газу трубопроводами; -розподіл нафтового газу	- продаж власного видобутого нафтового газу в відокремлення обсягах, що перевищують рівень, установлений ліше із іншими умовами	Вертикального	Кодекс України про надра, ЗУ «Про нафту і газ», ЗУ «Про трубопровідний транспорт», ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг
Теплопостачання	-транспортування теплової енергії	-виробництво теплової енергії (крім випадків, коли відокремлення використовується виключно для внутрішньовиробничих потреб) в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється ліцензійними умовами;	Вертикального	ЗУ «Про теплопостачання», ЗУ «Про житловий комунальний послуги»	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг

Закінчення Додатку А
Закінчення табл. А.1

Галузь	Ринки природої монополії	Суміжні ринки -постачання теплової енергії	Модель організаційної структури	Спеціальне законодавство	Орган, що здійснює державне регулювання
Поводження з побутовими відходами	-захоронення побутових відходів	-перероблення побутових відходів	Вертикально інтернована	ЗУ «Про відходи», ЗУ «Про житлово- комунальні послуги», ЗУ «Про Національну комісію, що державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»

Джерело: складено автором.

Додаток Б

Контент-аналіз нормативно-правової бази, що регламентує діяльність органів державної влади в Україні, на предмет її спрямованості на розвиток конкуренції

Таблиця Б 1

Орган державної влади	Завдання	Правовий акт
Антимонопольний комітет України	Участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині: 1) здійснення державного контролю за захистом приватних підприємств від здійсненням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; 2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;	Закон України «Про Антимонопольний комітет України» № 3659-ХІІ від 26 листопада 1993 року.

**Продовження Додатку Б.
Продовження табл.Б.1**

Орган державної влади	Завдання	Правовий акт
Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України	6)проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання та здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції	Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, затверджене постанововою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2019 р. № 838)
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг	Сприяння розвитку конкуренції, обмеження впливу суб'єктів природних монополій на державну політику та сприяння конкуренції на суміжних ринках з метою забезпечення ефективного функціонування відповідних галузей, а також сприяє створенню умов для виведення товарних ринків у сферах енергетики та комунальних послуг зі стану природної монополії та заходи щодо розвитку конкуренції на суміжних ринках	Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сferах енергетики та комунальних послуг, затверджене указом Президента України від 10 вересня 2014 року № 715/2014
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації	Сприяння розвитку конкуренції. Участь у формуванні та реалізації антимонопольної політики угалузі зв'язку. Передавання до Антимонопольного комітету України матеріалів в разі виявлення фактів порушення законодавства про захищ економічної конкуренції.	Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, затверджене указом Президента України від 23 листопада 2011 року 1067/2011 «Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації»

Продовження Додатку Б.
Продовження табл.Б.1

Орган державної влади	Завдання	Правовий акт
Державна регуляторна служба України	Окремо не визначено	Положення про Державну регуляторну службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2014 р. № 724
Міністерство інфраструктури України	Окремо не визначено	Положення про Міністерство інфраструктури України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р № 460
Державне агентство інфраструктурних проектів України	Окремо не визначено	Положення про Державне агентство інфраструктурних проектів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 714
Міністерство аграрної політики та продовольства України	Окремо не визначено	Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1119
Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів	Окремо не визначено	Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667
Міністерство енергетики та вугільної промисловості України	Окремо не визначено	Положення про Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 208 «Про затвердження
Міністерство інформаційної політики України	Окремо не визначено	Положення про Міністерство інформаційної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 2

Закінчення Додатку Б.
Закінчення табл.Б.1

Орган державної влади	Задача	Правовий акт
Національне агентство України з питань державної служби	Окремо не визначено	Положення про Національне агентство України з питань державної служби, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 500
Міністерство розвитку громад та територій України	Окремо не визначено	Положення про Міністерство розвитку громад та територій України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2014 р. № 197 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25 вересня 2019 р. № 850)
Державне агентство з питань електронного урядування України	Окремо не визначено	Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг	Окремо не визначено	Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, затверджене указом Президента України від 23 листопада 2011 року 1070/2011
Органи місцевого самоврядування	Окремо не визначено	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»
Місцеві державні адміністрації	Окремо не визначено	Закон України «Про місцеві державні адміністрації»

Джерело: складено автором

Додаток В

Світовий досвід адвокатування конкуренції

Таблиця В.1

Інструмент адвокатування	Приклад	Країна
Розробка керівних принципів, посібників рекомендацій, посібників	<p>Керівні принципи оцінки відповідності нормативно-правових актів (попередня оцінка, узгодженість адміністративних актів з правилами конкуренції);</p> <p>Керівні принципи для обміну інформацією між конкурунтами;</p> <p>Рекомендації щодо встановлення ставок у сфері державних закупівель (розкрито основні питання конкуренції в процедурі державних закупівель, фактори та специфічну поведінку, що призводять до фальсифікації ставок, а також ознаки такої поведінки).</p>	Болгарія
	<p>Керівництво з оцінки злигти, спільне видання Керівництво щодо подання скарг;</p> <p>Короткий посібник Офісу справедливої торгівлі щодо дотримання законодавства про конкуренцію;</p> <p>Керівництво для членів Уряду: Чому конкуренція має значення (прийняте у вересні 2009 року).</p>	Великобританія
	<p>Рекомендаційна довідка органу з питань конкуренції «Відмова від постачання» (прийнята у 2002 р.), спрямована на досягнення кращого розуміння неяківих наслідків для вертикальних обмежень для конкуренції.</p> <p>Повідомлення щодо вертикальних угод та погоджених практик (1 грудня 2010 року);</p> <p>Повідомлення про дієльність торгових асоціацій та дотримання конкурентного права (9 листопада 2009 року);</p> <p>Повідомлення щодо колективних дій в сегменті фармацевтики (23 вересня 2009 року);</p> <p>Рекомендації щодо аналізу злиття (16 лютого 2002 року);</p> <p>Угоди між постачальниками та роздрібними торговими (1 липня 2002 р.).</p>	Ірландія

**Продовження Додатку В
Продовження табл.В.1**

Інструмент адвокування	Приклад	Країна
	<p>Рекомендації щодо засобів захисту, прийнятих для турецьких громадян;</p> <p>Керівні принципи щодо угод про субпідряд між неконкурентами;</p> <p>Керівні принципи добровільного повідомлення про угодахні літ та рішення обєднань суб'єктів господарювання.</p>	Туреччина
	<p>Рекомендації для страхового сектора;</p> <p>Рекомендації щодо вертикальних обмежень;</p> <p>Не горизонтальні директиви про злиття;</p> <p>Рекомендації щодо послуг морського транспорту;</p> <p>Рекомендації щодо боротьби з фальсифікацією закупівель у сфері державних закупівель.</p>	Греція
	<p>Кращі практики ведення процедур контролю за злиттям, 2009;</p> <p>Керівництво щодо тендерних та проектних угод, 2008</p>	Норвегія
Роз'яснення	<p>Федеральної торгової комісії до антимонопольного законодавства.</p> <p>Рекомендації «Конкуренція місцевого ринку» (висточає виборані рішення польського конкурентного відомства), що були направлені до всіх муніципалітетів Польщі.</p>	США
Проведення семінарів, груп, конференцій, зустрічей	<p>1) Комітет з питань конкуренції з ОЕСР здійснює адвокування конкуренції за допомогою двох світових форумів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Глобальний конкурентний форум (працює з 2001 р.), який об'єднує представників агентств з питань конкуренції. - Конкурентний форум Латинської Америки(працює з 2003 р.) з метою адвокування конкуренції права та політики в Латинській Америці <p>2) Міжнародна мережа з питань конкуренції працює в форматі як широких глобальних конференцій так і робочих груп та круглих столів з окремими напрямками конкурентної політики.</p>	На міжнародному рівні

**Продовження Додатку В
Продовження табл.В.1**

Інструмент адвокування	Приклад	Країна
Відео, розсилка повідомлень, соціальні мережі, веб-сайт	<p>Представлення прес-релізів у відеоформаті. Надсидання коментарів представників агентств з питань конкурренції (відео та аудіо коментарі) до ЗМІ.</p> <p>Завантаження відео на веб-сайти конкурентного відомства та інших веб-сайтах і платформах, в тому числі youtube.com.</p> <p>Польське конкурентне відомство здійснило пряму розсилку інформаційного пакету «Програма звільнення від відповідальності» до 500 найбільших підприємств Польщі.</p> <p>У 2009 році польське агентство з питань конкурренції запустило агітаційно-пропагандистську кампанія, яку створив відомий польський аніматор, під назвою The Joke.</p> <p>У червні 2011 року офіс справедливості торговій Великобританії опублікував на youtube.com сорокахвилинний фільм під назвою «Розуміння законодавства про конкурренцію», який складався із 10 частин.</p> <p>На веб-сторінці конкурентного агентства в Японії було розміщено три банери щодо конкурренції: 1) посилання, орієнтоване на дітей старшого віку, що супроводжується ілюстрованим текстом та поясненням ринкової економіки, конкуренції тощо; 2) посилання на навчальну комп'ютерну гру, розроблену за принципом мульфільмів під назвою Dokkinn, «Будь ласка, навчай мене закону про конкурренцію». 3) посилання під назвою «На підтримку освітньої системи».</p> <p>Федеральна комісія з торговій США опублікувала на своєму веб-сайті (у частині, присвяченій батькам та викладачам) серії інтерактивних ілюстрованих діалогів, спрямованіх на старших дітей, що пояснюють застосування в реальному житті принципів конкурренції та захиству споживачів через "пойдку" у торговий центр.</p>	<p>Росія</p> <p>Польща</p> <p>Японія</p> <p>США</p> <p>Польща</p>
Проведення навчання персональних органів влади	Конкурентне відомство організувало серію навчальних сесій щодо закону про конкуренцію в 9 воєводствах. В їх рамках розглядалися порушення, здійснені муніципалітетами.	

**Закінчення Додатку В
Закінчення табл.В.1**

Інструмент адвокування	Приклад	Країна
Навчання студентів	Вивчення студентами теми: «Корпоративна соціальна відповідальність». У Росії ФАС є засновником однієї з кафедр Вищої школи економіки Студенти з економіки і права вищої школи економіки в Москві проходять стажування в ФАС.	Польща
Проведення конкурсів	Щорічний конкурс для журналістів на кращу публікацію на тему конкуренції. Нагорода за кращу магістерську роботу на тему конкуренції. На города за кращий сайт і найкраще представник державної адміністрації.	Польща
Адвокування конкурентами агентства	Конкурс на кращу ідею для розвитку конкуренції в Росії серед читаців журналу "Аргументи і факти"; ФАС організувала конкурс для блогерів на розробку найкращого візуального дизайну соціального оголошення про захист конкуренції.	Росія
Розповсюдження листівок, опублікування реклами	Працівники агентства є послами. Працівники, що працюють у сфері конкуренції, проходять підготовку як спікери з певних ключових питань або справ.	У всіх досліджених країнах
	Конкурентним агентством Бразилії розповсюджені 500 000 брошур, опубліковано рекламні матеріали у 8 бразильських аеропортах; а також в 4-х найбільших журналах в країні. Направлено поштові листівки на 1 000 підприємств	Бразилія
		Росія

*Джерело: складено автором згідно даних UNCTAD, Guidelines for Implementing Competition Advocacy, Sofia Competition Forum. URL:
http://unctad.org/meetings/en/Contributor%20SCF%20AdvocacyGuidelines_en.pdf (accessed: 08 August 2019).*

Впровадження результатів дисертаційної роботи

КОМУНАЛЬНИЙ КОНЦЕРН «ЦЕНТР КОМУНАЛЬНОГО СЕРВІСУ»

вул. Львівська, 57А, м. Київ, 03179, тел. (044) 247-40-40, факс (044) 422-06-66
e-mail: oks.kiev@gmail.com Код ЄДРПОУ 39946227

адреса для листування: вул. Кирпоносова 10/8, м. Київ, 03190

04.09.2019 № 02/2081
на № _____ від _____

Д О ВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
асpirантки кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету

Масько Анні Миколаївни

на тему: «Інститут державної влади в системі конкурентних відносин»

Довідка видана здобувачеві наукового ступеню кандидата економічних наук, кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету Масько Анні Миколаївні на підтвердження того, що результати проведеного нею дисертаційного дослідження на тему: «Інститут державної влади в системі конкурентних відносин», в частині:

- формування та реалізація системи державного регулювання ринків природної монополії через призму вибору моделі побудови природно-монопольної галузі та забезпечення сприятливих умов для розвитку підприємств житлово-комунального господарства;

- удосконалення регулювання ціноутворення, належної якості послуг, в тому числі сервісного обслуговування споживачів, аналіз досвіду зарубіжних країн у даному контексті,

прийняті до впровадження в діяльності комунального концерну «Центр комунального сервісу».

Директор комерційний

Ірина ЮРЧЕНКО

УКРАЇНА

**ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

вул. Шевченка, 7, м. Чернігів, 14000, тел./факс (0462)67-57-39, e-mail: der_post@og.gov.ua, код ЄДРПОУ 02742119

29.11.2018 № 02-25/2796

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему
«Інститут державної влади в системі конкурентних відносин»
в роботу Департаменту економічного розвитку
Чернігівської обласної державної адміністрації

Довідка видана здобувачеві наукового ступеню кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» Масько Анні Миколаївні на підтвердження того, що результати проведеного нею дисертаційного дослідження на тему: «Інститут державної влади в системі конкурентних відносин» в частині обґрунтування пріоритетних напрямків дерегулювання економіки на регіональному рівні отримали схвальну оцінку і прийняті до впровадження в діяльності Департаменту економічного розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації.

Директор,
кандидат економічних наук

О. ХОМИК

КИЇВСЬКА ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА

вул. Б.Хмельницького, 55, Київ-54, МСП, 01601, Україна
тел.: +380 44 482-0501, факс: +380 44 482-3966
e-mail: info@kiev-chamber.org.ua

55, B.Khmelnitskogo Str., Kyiv, MSP, 01601, Ukraine
tel.: +380 44 482-0501, fax: +380 44 482-3966
e-mail: info@kiev-chamber.org.ua

THE KYIV CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

№ 1216-1/361
від «13» 08 2019 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
асpirантки кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету
Масько Анни Миколаївни

на тему: «Інститут державної влади в системі конкурентних відносин»

Довідка видана здобувачеві наукового ступеню кандидата економічних наук, кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету Масько Анні Миколаївні на підтвердження того, що результати проведеного нею дисертаційного дослідження на тему: «Інститут державної влади в системі конкурентних відносин», в частині:

- здійсненого аналізу динаміки впливу факторів, що перешкоджають веденню бізнесу в Україні (за даними The Global Competitiveness Report) та рівня адміністративних бар'єрів на внутрішньому ринку України (за даними Doing business) згідно індикаторів (вступ на внутрішній ринок, присудження до інфраструктурних мереж, реєстрація власності, примусове виконання контактів, оплата податків, вихід з внутрішнього ринку) та запропонованих заходів щодо їх зниження, в тому числі проведення дерегуляцій, скорочення кількості процедур та дозвільних документів, вдосконалення та уніфікація вимог, які необхідні для здійснення господарської діяльності;
 - розширення інструментів адвокування конкуренції для створення сприятливих умов господарської діяльності, розвитку торгових та науково-технічних зв'язків;
 - заходів доступу до державної допомоги в Україні для суб'єктів господарювання,
- прийняті до впровадження в діяльності Київської торгово-промислової палати.

Віце-президент

Коляденко В.А.

011870

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел. (044) 531 47 41, факс (044) 544 39 74
e-mail knuite@knuite.edu.ua, код ЄДРПОУ 01566117

24.06.2019 № 1469/40
На № _____

ДОВІДКА

Видана Масько Анні Миколаївні, аспіранту кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету про те, що вона дійсно з 06.03.2017 по 31.12.2017 брала участь у розробленні науково-дослідної роботи № 630/20 «Соціально-економічні ефекти державного регулювання внутрішнього ринку в умовах євроінтеграції України» (термін виконання теми: I кв. 2015 р. – IV кв. 2017 р.).

Номер державної реєстрації НДР – 0115U000567.

Особистий внесок Масько Анни Миколаївні:

- класифіковано економічні моделі взаємодії інституту держави та суб'єктів господарювання;
- детерміновано основні напрями дерегуляції економіки України;
- охарактеризовано вплив дерегуляційних ініціатив на розвиток конкурентних відносин.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради Д.26.055.05
Київського національного торговельно-економічного університету.

Проректор
з науковою роботою

С. В. Мельниченко

Садчин Тетяна Іванівна
(044) 531 74 36

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел. (044) 531 47 41, факс (044) 544 39 74
e-mail knute@knute.edu.ua, код ЄДРПОУ 01566117

21.06.2019 № 1459/22
На № _____

ДОВІДКА

Видана Масько Анні Миколаївні, аспіранту кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету про те, що окремі положення, висновки та пропозиції, які містяться в дисертаційному дослідженні, виконаному на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему «Інститут державної влади в системі конкурентних відносин» застосовувались в освітньому процесі КНТЕУ для підготовки збірника задач з дисципліни «Теорія галузевих ринків» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальностей 051 «Економіка», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 281 «Публічне управління та адміністрування».

Особистий внесок аспіранта:

- підготовлено задачу до теми 2 «Ринкова концентрація та ринкова влада» щодо оцінки рівня ринкової влади домінуючого учасника ринку електричної енергії (задача 2.11).

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради К 26.055.05
Київського національного торговельно-економічного університету.

Проректор з наукової роботи

С. В. Мельниченко

Божко Тетяна Василівна
(044) 531 47 33

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел. (044) 531 47 41, факс (044) 544 39 74
e-mail knute@knute.edu.ua, код ЄДРПОУ 01566117

10.06.2019 № 1446/14
На № _____

ДОВІДКА

Видана Масько Анні Миколаївні, аспіранту кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету про те, що вона дійсно з I кв. 2016 р. по IV кв. 2017 р. брала участь у розробці науково-дослідної роботи «Розвиток конкуренції на внутрішньому ринку України» (термін виконання теми: I кв.2013 р. – IV кв. 2017 р.).

Номер державної реєстрації НДР 0113U000522.

Особистий внесок Масько Анні Миколаївні:

- детерміновано міру поширеності та рівень адміністративних бар'єрів для потенційної конкуренції на внутрішньому ринку України.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради К 26.055.05
Київського національного торговельно-економічного університету.

Проректор з наукової роботи

С. В. Мельниченко

Фокіна Марина Вікторівна
(044) 531 49 73

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел. (044) 531 47 41, факс (044) 544 39 74
e-mail knute@knute.edu.ua, код ЄДРПОУ 01566117

10.06.2019 № 1444/24
На № _____

ДОВІДКА

Видана Масько Анні Миколаївні, аспіранту кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету про те, що вона дійсно з I кв. 2018 р. бере участь у розробці науково-дослідної роботи «Державне регулювання внутрішнього ринку в умовах глобальної конкуренції» (термін виконання теми: I кв. 2018 р. – IV кв. 2022 р.).

Номер державної реєстрації НДР 0118U000046.

Особистий внесок Масько Анни Миколаївни:

- здійснено теоретико-економічне дослідження ролі і місця інституту державної влади в економіці в умовах її трансформації під тиском внутрішніх та зовнішніх чинників впливу;

- детерміновано механізми взаємного впливу між інститутами державної влади і конкуренції.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради К 26.055.05
Київського національного торговельно-економічного університету.

Проректор з наукової роботи

С. В. Мельниченко

Фокіна Марина Вікторівна
(044) 531 49 73

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях України, у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, які включені до міжнародних наукометрических баз даних:

1. Масько А. М. Генезис поглядів на роль держави в економіці // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. Випуск 1 (111), 2017. - С. 35-49. (0,91 ум. друк. арк.).
2. Масько А. М. Адміністративні бар'єри для розвитку конкуренції в Україні» // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Випуск 29-1/2018, 2018. – С. 14-18. (0,57 ум. друк. арк.).
3. Масько А. М. Сутність та місце інституту державної влади в економічній системі // Економічний вісник Національного гірничого університету. Випуск № 3 (63), 2018. – С. 72-76. (0,52 ум. друк. арк.).
4. Масько А. М. Державна допомога суб'єктам господарювання: державне регулювання в Україні та європейський досвід // Науковий журнал «Причорноморські економічні студії». Випуск 38/2019, 2019. – С. 16-23. (0,76 ум. друк. арк.).
5. Масько А. М. Реформування залізничного транспорту в Україні // Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку». Випуск № 33/2019, 2019. (0,72 ум. друк. арк.).
6. Герасименко А. Г., Масько А. М. Моделі взаємодії держави та ринку: інституційний аспект // Економіка та держава. Випуск № 8, 2019 – С.12-18. (у співавторстві; 0,6 ум. друк. арк.; особистий внесок автора – виокремлення множини моделей інституційної взаємодії держави і ринку, які різняться передумовами формування та економічною природою, здійснення детального аналізу таких моделей інституційної взаємодії держави та ринку як: регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії, моделі

політичного торгу Беккера та дослідження прикладів поширення описаних моделей в національній економіці та в економіці зарубіжних країн – 0,38 ум. друк. арк.).

В інших виданнях:

7. Масько А. М. Дерегуляція як напрям розвитку ринків небанківських фінансових послуг в Україні // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України». К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. – С. 185-186. (0,08 ум. друк. арк.).
8. Масько А.М. Обґрунтування ролі держави в регулюванні ринкової економіки // Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції економічного спрямування «Концепції економічного розвитку країни». Тернопіль, 2016. – С. 33-35. (0,11 ум. друк. арк.).
9. Масько А. М. Державно-приватне партнерство як інструмент розвитку економіки України // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Перспективні напрями та сучасні тенденції розвитку економіки країни». О.: ЦЕДР, 2017. – С. 6-9. (0,2 ум. друк. арк.).
10. Масько А. М. Формування конкурентної політики в Україні // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрями модернізації економіки та фінансової системи країни: реалії та можливості в умовах євроінтеграції». З.: Запорізька державна інженерна академія, 2019. – С. 6-9. (0,2 ум. друк. арк.).
11. Масько А. М. Державне регулювання природних монополій // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Наука та інновації як основні шляхи вдосконалення економічного потенціалу країни». Л.: ЛЕФ, 2019.- С. 7-8. (0,14 ум. друк. арк.).
12. Масько А. М. Розвиток конкурентного середовища у сфері здійснення публічних закупівель // Матеріали міжнародної науково-практичної

конференції для студентів, аспірантів та молодих учених – К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2019. – С. 6-9. (0,16 ум. друк. арк.).